

studie

OMGAAN MET DE WEDEROPBOUWARCHITECTUUR

IN DE FRONTSTREEK van '14-'18

leper en Heuvelland

Studie uitgevoerd door het
Labo S
Vakgroep Architectuur en Stedenbouw
Universiteit Gent

architectuur
& stedenbouw

in opdracht van
Stad Ieper
Provincie West-Vlaanderen

april 2008

INHOUDSOPGAVE

0 INLEIDING	5		
0.1 Opdrachtomschrijving	6		
0.1.1 Situering van de opdracht			
0.1.2 Probleemdefinitie			
0.1.3 Finaliteit van de studie			
0.2 Uitwerking van de vraagstelling	8		
0.3 Opbouw van de studie	9		
0.4 Overleg	10		
1 EEN AFWEGINGSKADER VOOR ERFGOED	13		
1.1 De noodzaak van een afwegingskader	15		
1.2 Waardebegrippen: definities en toepassing op het wederopbouwlandschap	16		
1.2.1 Gebruikswaarde			
1.2.2 Culturele waarde			
1.2.3 Locuswaarde			
1.2.4 Overzicht waardebegrippen en hun deelaspecten			
1.3 Een polyvalent afwegingskader	28		
2 HET VERHAAL VAN DE WEDEROPBOUW	29		
2.1 De wederopbouw van het land na de Grote Oorlog	31		
2.1.1 Situering			
2.1.2 Denkbeelden in het debat over de wederopbouw			
2.1.3 De organisatie van de wederopbouw			
2.2 De wederopbouw van Ieper	55		
2.2.1 Een voorgeschiedenis van stevige debatten			
2.2.2 Een reconstructie van het wederopbouwstadsontwerp voor Ieper			
2.2.2.1 Coomans' visie in nota's en tekeningen			
2.2.2.2 Plan van aanleg, rooilijnplannen en bouwreglement			
2.2.2.3 De selectie van archeologisch herop te bouwen monumenten			
2.2.2.4 Gemeentelijke bouwverordening en het toezicht op de bouwvergunningen			
2.2.2.5 Fenomenen in de gevelbehandeling: gevelarchitectuur, voorkomen van stijlen, straatritmiek			
2.2.2.6 Gevelreeksen: efficiëntie en samenhang			
2.3 De wederopbouw van Heuvelland	71		
2.3.1 Maatwerk bij de stedenbouw en architectuur van de dorpen			
2.3.2 Een reconstructie van de dorpsontwerpen			
2.4 Conclusies uit het wederopbouwverhaal	81		
3 RUIMTELIJKE WEDEROPBOUWSTRUCTUREN	83		
3.1 Inleiding	85		
3.2 Observaties	85		
3.3 Ruimtelijke structuren en locuswaarde als stedenbouwkundige randvoorwaarden	86		
3.4 Exploratieve atlas	87		
3.5 Atlas voor Ieper	89		
3.5.1 Hoofdstructuren			
3.5.2 Secundaire structuren			
3.5.3 Tertiaire structuren			
3.5.4 Overzicht eigenschappen van de bebouwing op de deelstructuren			

3.6	Atlas voor Heuvelland	105
3.6.1	Kemmel	
3.6.1.1	Hoofdstructuren	
3.6.1.2	Secundaire structuren	
3.6.2	Westouter	
3.6.2.1	Hoofdstructuren	
3.6.2.2	Secundaire structuren	
3.6.3	Dranouter	
3.6.3.1	Hoofdstructuren	
3.6.3.2	Secundaire structuren	
3.6.4	Overzicht eigenschappen van de bebouwing op de deelstructuren	
4	 GEVALSSTUDIES	129
4.1	Methodiek voor gevalsstudies	131
4.1.1	Situering van de methodiek binnen het lokaal ruimtelijk beleidsproces	
4.1.2	Drie stappen: uitwerking van de vraag, visie-ontwerp, operationalisering in het beleid	
4.2	Gevalsstudies in Ieper	134
4.2.1	Arbeiderswoningen Tegelstraat	
4.2.2	Herenhuizen Meensestraat	
4.2.3	Nieuwbouwontwikkeling Janseniusstraat	
4.2.4	Binnengebied Gevangenisstraat	
4.3	Gevalsstudies in Heuvelland	166
4.3.1	Meersgezinswoningen bij 'Hoekje' Kemmel	
4.3.2	Pastorie Loker	
4.3.3	School Westouter	
4.3.4	Pleinwand Dranouter	

5	 NABESCHOUWING	189
5.1	Conclusies en aanbevelingen	190
5.2	Bouwstenen voor verder onderzoek	192
5.2.1	Historisch onderzoek	
5.2.2	Uitbreiding van het studiegebied	
5.3	Operationalisering in beleidsinstrumenten	195
6	 BIBLIOGRAFIE	197
7	 COLOFON	199

BIJLAGE: ATLAS RUIMTELIJKE WEDEROPBOUWSTRUCTUREN IEPER & HEUVELLAND

INLEIDING

0.1.1 Situering van de opdracht

Het Labo S kreeg in december 2006 van de Provincie West-Vlaanderen de opdracht een studie uit te voeren over het **omgaan met de wederopbouwarchitectuur in de frontstreek '14-'18**.

De studie vormt een verkennend onderzoek tegen de achtergrond van een zich ontwikkelend beleid dat bewuster wil omgaan met de wederopbouwarchitectuur en -stedenbouw.

0.1.2 Probleemdefinitie

De architectuur van de wederopbouwperiode na 1914-18 is kenmerkend en beeldbepalend voor **de Westhoek**. Zowel in de steden als in de dorpen en de open landschappen omvat ze het merendeel van de gebouwen in de streek. Bewoners en toeristen hechten waarde aan de karakteristieke gebouwen uit de wederopbouw.

Deze gekoesterde wederopbouwarchitectuur wordt echter in een **evoluerende gebruikscontext** toenemend tegenover **nieuwe eisen** geplaatst:

- Een veranderde gezinssamenstelling en demografische ontwikkeling vraagt een aanpassing van het woningenbestand: Er ontstaat druk op bestaande eengezinswoningen om deze te verbouwen naar appartementen en om woningen beter toegankelijk te maken.
- Analooft ontstaat druk op het woningsbestand door verbeterde comforteisen door de gebruikers (verhoogde isolatie, parkeervoorzieningen, enz.)
- Wijzigingen in de plattelandseconomie, met enerzijds schaalvergroting en uitdunning in de landbouw en anderzijds landbouwverbreding en plattelandstoerisme stellen nieuwe gebruikseisen.
- Bestaande publieke gebouwen uit de wederopbouwperiode komen door herstructurering leeg te staan (school, kerk, pastorie) en moeten geherprogrammeerd worden.
- Vroegere drastische verbouwingen binnen de wederopbouwstructuur veranderden het beeld van de binnenstad (b.v. glazen etalages in de winkelstraten van Ieper) en van het open landschap (b.v. gewijzigde hoevestructuur omwille van nieuwe landbouwmethodes). De impact van deze functionele en esthetische wijzigingen is zo groot dat ze vandaag het beeld van de steden, dorpen en landschappen van de Westhoek gedeeltelijk gewijzigd hebben.

Binnen de ontwikkelingsdynamiek van wederopbouwgemeenten zoals Ieper en Heuvelland botsen vaak twee houdingen: **het volledig behoud van het bestaande erfgoed** als vermeend enig waardevol scenario enerzijds en **drastische verbouwingen of sloopwerken** omwille van functionele aanpassingen of comfortverhoging anderzijds. Het eerste scenario is eerder een voorkeurscenario vanuit beleidsinstanties, het tweede eerder de aanpak van de gebruiker of de ontwikkelaar. De spanningen tussen deze op het eerste gezicht diametraal tegenovergestelde houdingen komen vaak bij een bouwaanvraag op tafel.

De opdracht gaat uit van de vaststelling dat in Ieper en Heuvelland algemeen nood is aan methoden voor de waardebeoordeling van het erfgoed om de mogelijkheden voor ontwikkeling beter te kunnen sturen. Specifiek is er gebrek aan een methodische aanpak voor het evalueren van bouwaanvragen met betrekking tot de wederopbouwarchitectuur (verbouwingen, sloop en nieuwbouw). Voor de opmaak van ruimtelijke uitvoeringsplannen is voor beide gemeenten een beter begrip van de kwaliteiten en problemen van wederopbouwplanden, -dorpen en steden ook aan de orde.

0.1.3 Finaliteit van de studie

De studie richt zich op de ruimtelijke vormgeving (niet sociaal-economisch of demografisch) van ontwikkelingen binnen het breed begrepen erfgoed van de wederopbouwarchitectuur in Ieper en Heuvelland. De studie heeft tot doel een toetsingskader en argumentarium aan te reiken voor enerzijds de behandeling van bouwaanvragen, en anderzijds, voor het opzetten van bouwprojecten, stadsontwerpen en planningsinitiatieven. Dit kan in de volgende deeldoelstellingen opgesplitst worden:

- In eerste instantie moet de problematiek van ontwikkeling binnen de wederopbouwarchitectuur in zijn huidige context scherp gesteld worden. Bovendien moeten de gemaakte veronderstellingen onderworpen worden aan een kritisch onderzoek.
- De denkbeelden, de totstandkoming en de ruimtelijke structuren van de wederopbouwarchitectuur zullen door een screening via historisch, literatuur- en veldonderzoek geanalyseerd worden om vanuit een kennis van de specificiteit van dit erfgoed de waardevolle aspecten te kunnen onderscheiden van de bijkomstige.
- De studie moet een aanzet bieden tot ontwikkelingsopties binnen de wederopbouwarchitectuur en -stedenbouw en dat zowel in de steden als in de dorpskernen. De 'padstelling' tussen het volledig behoud van het bestaande erfgoed enerzijds en drastische verbouwing of sloop anderzijds moet doorbroken worden. De eigenheid van de wederopbouwarchitectuur met zijn ruimtelijke structuur zal in de huidige gebruikscontext soms specifieke en soms generieke ontwikkelingsopties bieden, om aan de geschetste nieuwe eisen tegemoet te komen. De oplossingsrichtingen, beleidsmatig of ontwerpmatig, blijven in deze verkennende studie in uitwerking beperkt tot aanzetten.

De methodiek die tenslotte opgezet wordt in de behandeling van de gevalsstudies moet aandacht besteden aan volgende aspecten:

- Om de operationaliteit van de methodiek te vergroten, moet ze de **realiteit van actoren betrokken in een erfgoedvraagstuk** in rekening brengen. Deze actoren zijn onder meer de gebruikers van het gebouw en van de publieke ruimte, de erfgoedzorger, de stedenbouwkundige, de planner, de ontwerper en lokale beleidsvoerders.

- De methodiek moet op maat zijn van de **specificiteit van het wederopbouwerfgoed** in Ieper en Heuvelland. In dit verband zijn ten eerste een aantal specifieke aspecten van de wederopbouwarchitectuur belangwekkend. Een tweede specifiek kenmerk van dit wederopbouwerfgoed is dat het niet alleen om architectuur maar ook om stedenbouw gaat: de wederopbouwarchitectuur komt op zeer grote schaal voor en de wederopbouwgebouwen sluiten zich aaneen tot een quasi-volledig **wederopbouwlandschap**. We zullen het erfgoed eerder als gebouwd landschap dan als reeks individuele monumenten opvatten. Het wederopbouwerfgoed speelt tenslotte ook een rol in het herdenken van de Grote Oorlog, meer bepaald van de verwoesting en wederopbouw. Het specifieke van de architectuur, van de stedenbouwkundige structuur en van de gedenkrol zal zijn plaats moeten krijgen in de methodiek.
- De methodiek moet toelaten om zowel de omgang met **bestaande architectuur** als met **nieuwe architectuur** te beoordelen. Welke wederopbouwoningen moeten bewaard worden, in hoeverre mogen ze dan aangepast worden en hoe moet nieuwe architectuur in een wederopbouwomgeving beoordeeld worden?
- De methodiek moet vragen met betrekking tot **verschillende schaal** kunnen behandelen.

De bedoeling van de studie is niet om architecturale modellen naar voor te schuiven voor nieuwe architectuur in de bestaande context. Wel zal duidelijk worden hoe in verschillende situaties voor nieuwe architectuur randvoorwaarden en ontwerporiëntaties geformuleerd kunnen worden.

De studie is op maat van Ieper en Heuvelland gemaakt. Een oordeelkundige uitbreiding in toepassing van de ontwikkelde methodiek naar de omgang met het wederopbouwerfgoed in de hele Westhoek is mogelijk, maar is hier niet behandeld of onderzocht.

Tot slot: de ontwikkelde methodiek creëert ruimte voor dialoog. Ze wil geen kant-en-klare oplossingen aanreiken, maar wel benaderingen om tot oplossingen en beslissingen te komen.

0.2 UITWERKING VAN DE VRAAGSTELLING

Dat een stad, een dorp en een gebouw leeft en zich vernieuwt met de tijd is niets nieuws. Bestaande stedelijke en rurale gebieden worden steeds hergebruikt en bewoond door nieuwe generaties. **Bestaande woonbestanden worden hierbij verbouwd en aangepast** om te voldoen aan de **nieuwe gebruikswensen** en behoeften. In sommige gevallen gaat het om beperkte aanpassingen aan bestaande gebouwen, in andere gevallen wordt gekozen voor meer structurele ingrepen. Dit is niet anders voor de wederopbouwarchitectuur.

Hoewel er bij de wederopbouw een aantal architecturale parels ontstonden, ligt het belang van de wederopbouwarchitectuur in de frontstreek niet bij die parels alleen. Kenmerkend voor de frontstreek is een opvallende **homogeniteit** van de wederopbouwarchitectuur, die tot op vandaag bewaard is. Niet alleen volgen de ruimtelijke structuren van de dorpen en de steden een bepaald aantal 'ensceneringsregels', ook de homogeniteit van de stijlen, het materiaalgebruik, de verhoudingen en details is opvallend hoog. Reden hiervoor was vooral de factor **tijd**. De wederopbouwarchitectuur is als een enorm en allesomvattend gebouwenbestand op een zeer korte tijdsperiode ontstaan (ongeveer 10 jaar). Om dit mammoetproject haalbaar te maken werden destijds bovendien een aantal **specifieke principes** gehanteerd, zowel esthetische als functionele, die de samenhang versterken. Om de kwaliteit van het wederopbouwvergoed te bewaren, zal een objectmatige erfgoedbenadering dus niet volstaan, maar zal ook vereist zijn de homogeniteit en interne structuur van het wederopbouwlandschap in rekening te brengen.

In deze studie zal aangetoond worden, dat de compositieprincipes van de wederopbouwarchitectuur belangrijke **troeven** opleveren t.a.v. verandering en aanpassing achteraf in vergelijking met andere historische structuren en gebouwen. Zowel de morfologie van de steden en dorpen (stedenbouw) als van de gebouwen en de gebouwenconfiguraties (architectuur) bieden vrijheden voor vernieuwing zonder afbreuk aan bestaande kwaliteiten. Uiteraard zijn er gevallen waar deze these op zijn grenzen stoot, bijvoorbeeld wanneer actuele gebruikseisen te afwijkend zijn zoals vaak bij actieve landbouwhoeves.

Uit dit alles blijkt dat in onze erfgoedbenadering niet zomaar het erfgoedobject centraal zal staan, maar dat eerder de **wederopbouwstructuur** waarin het object zich positioneert het richtsnoer zal vormen. In **telkens opnieuw te maken afwegingen**, waarin een cultureel perspectief, een gebruiksperspectief en een

stedenbouwkundig perspectief op het concrete geval samenkomen, moet blijken welke houdingen t.a.v. ontwikkeling in aanmerking komen. Afhankelijk van de afweging zal de wederopbouwstructuur strikt te behouden, te herstellen, uit te bouwen, te herinterpreteren of in sommige gevallen te vervangen zijn door een andere.

Om mogelijke pistes te kunnen ontwikkelen voor een hedendaagse omgang met de wederopbouwarchitectuur, volgt deze studie vier stappen in evenveel hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk definiëren we de verschillende waardebegrippen die het waardenkader vormen waarmee we willen werken en passen deze waardebegrippen toe op de wederopbouwarchitectuur. In hoofdstuk 2 en 3 wordt bijkomend onderzoek verricht dat deze waardebegrippen stoffeert. In hoofdstuk 4 ontwikkelen we bij de behandeling van gevalsstudies een methodiek die aan de hand van het afwegingskader concrete situaties analyseert en vervolgens ook aanzet tot ontwerp- en beleidskeuzes.

De omgang met erfgoed wordt vaak aangevoeld als een conflict tussen erfgoedzorg en gebruik. We erkennen het conflictmatig karakter van erfgoedkwesaties en werken het waardenconflict in het eerste hoofdstuk uit tot een **afwegingskader voor erfgoedvraagstukken**. Dit afwegingskader, of waardenkader, vormt een set begrippen die als analyse-instrument gebruikt worden in de behandeling van concrete gevallen, zodat telkens precies benoemd kan worden welke aspecten van erfgoed en van gebruik er op het spel staan. Er zal ook blijken dat behalve erfgoed- en gebruikswaarden nog andere waarden in het spel zijn die de impasse erfgoed-gebruik of oud-nieuw een uitweg kunnen bieden, zoals een bij uitstek stedenbouwkundige waarde, die we de *locuswaarde* zullen noemen.

In hoofdstuk twee, **het verhaal van de wederopbouw**, wordt de volgende stap gezet. Er wordt ingegaan op de wederopbouwarchitectuur als product van een concrete historische situatie. De belangrijkste denkbeelden die de wederopbouw stuurden, over architectuur, stedenbouw, geschiedenis en maatschappij, de manier waarop de wederopbouw in de praktijk georganiseerd was en de vraag of wederopbouwarchitectuur architectuur in wederopbouwstijl is worden hier behandeld. De kennis van dit onderzoek ondersteunt de evaluatie van de cultuurhistorische waarde en zal hints opleveren over ruimtelijke structuren in het wederopbouwlandschap die in het volgend hoofdstuk onderzocht worden en die op hun beurt belangrijk zijn voor de evaluatie van de locuswaarde.

De derde stap omvat de analyse van **de ruimtelijke wederopbouwstructuren** van het wederopbouwlandschap en heeft de bedoeling, een ‘stedenbouwkundige armatuur’ van de wederopbouw in de stad Ieper en in de dorpen van Heuvelland te distilleren. Een reeks kaarten – in het verder onderzoek atlas genoemd – verbeelden deze stedenbouwkundige armatuur voor Ieper en Heuvelland.

De kennis van de ruimtelijke wederopbouwstructuren zal ter evaluatie van de locuswaarde van een plek of gebouw dienen. De kaarten kunnen een hulpmiddel zijn om de relatie van het gebouw t.o.v. zijn context te beschrijven. Zo kunnen gedifferentieerd afwegingen gemaakt worden bij bouwaanvragen, keuzes gemaakt worden bij het opmaken van RUP's of randvoorwaarden opgesteld worden bij een visievorming voor de Ieperse binnenstad en voor de dorpen van Heuvelland.

Tenslotte zullen als vierde stap **de gevalstudies** op een concrete manier onderzoeken hoe in specifieke gevallen algemene ontwikkelingsvragen binnen Ieper en Heuvelland kunnen behandeld worden. De kennis uit de voorgaande stappen wordt hier in de methodiek geïmplementeerd.

0.4 OVERLEG

De uitwerking van het onderzoek werd begeleid door de opdrachtgever en werd gedurende tien maanden in vijf overlegmomenten opgevolgd door een stuurgroep, bestaand uit:

- Katrien Hendryckx, Provincie West-Vlaanderen
- Filip Boury, Provincie West-Vlaanderen
- Aleid Hemeryck, Provincie West-Vlaanderen
- Jeroen Cornilly, Provincie West-Vlaanderen
- Geert Vandewynckel, schepen gemeente Heuvelland
- Ann Van Eeckhoutte, gemeente Heuvelland
- Stefaan Decrock, Heuvelland
- Frans Lignel, Schepen stad Ieper
- Jef Verschoore, Schepen stad Ieper
- Sylvie Van Enys, Stadsarchitect stad Ieper
- Dominiek Vancolen, dienst ruimtelijke planning stad Ieper
- Vera De Martelaere, intergemeentelijk stedenbouwkundig ambtenaar
- Dominiek Dendoven, documentatiecentrum stedelijke musea Ieper
- Chris Vandewalle, archivaris gemeente Diksmuide
- Dominiek Vieren, departement RWO
- Kristof Pector, gemeente Zonnebeke
- Jos Vandenbreeden, Sint-Lukasarchief Brussel
- Katrien Vandermarliere, VAI Antwerpen
- Pieter Uyttenhove, Labo Stedenbouw van de Universiteit Gent
- Tine Bulckaen, Labo Stedenbouw van de Universiteit Gent
- Maarten Liefoghe, Labo Stedenbouw van de Universiteit Gent
- David Schmitz, Labo Stedenbouw van de Universiteit Gent

EEN AFWEGINGSKADER VOOR ERFGOED

De omgang met erfgoed wordt vaak aangevoeld als een conflict tussen erfgoedzorg en gebruik. Om dit probleem grondig te kunnen behandelen, gaan we dieper in op dit waardenconflict. Dit werken we uit tot een zogenaamd waardenkader, dat een in de eerste plaats een set begrippen vormt die als analyse-instrument gebruikt worden in de behandeling van concrete gevallen. Zo kan telkens precies benoemd worden welke aspecten van erfgoed en van gebruik er op het spel staan. Bovendien zal ook blijken dat er behalve erfgoed- en gebruikswaarden nog andere waarden meespelen die de impasse erfgoed-gebruik of oud-nieuw een uitweg kunnen bieden, zoals een bij uitstek stedenbouwkundige waarde, die we de locuswaarde noemen.

In dit hoofdstuk definiëren we de verschillende waardebegrippen die het waardenkader vormen en passen ze toe op de wederopbouwarchitectuur. In hoofdstuk 2 en 3 wordt bijkomend onderzoek verricht dat deze waardebegrippen stoffeert. In hoofdstuk 4 wordt bij de behandeling van de gevalsstudies een methodiek ontwikkeld die vertrekkend bij dit afwegingskader, niet alleen analyseert, maar ook aanzet tot het maken van ontwerp- en beleidskeuzes.

1 | EEN AFWEGINGSKADER VOOR ERFGOED

- 1.1 De noodzaak van een afwegingskader
- 1.2 Waardebegrippen: definities en toepassing op het wederopbouwlandschap
 - 1.2.1 Gebruikswaarde
 - 1.2.2 Cultuurhistorischewaarde
 - 1.2.3 Locuswaarde
 - 1.2.4 Overzicht waardebegrippen en hun deelaspecten
- 1.3 Een polyvalent afwegingskader

1.1 DE NOODZAAK VAN EEN AFWEGINGSKADER

Erfgoed is een veelgebruikte term. Het is een containerbegrip dat vele ladingen dekt. Diverse redenen worden gebruikt om iets als erfgoed te bestempelen. Het decreet tot bescherming van Monumenten, Stads- en Dorpsgezichten bijvoorbeeld beroept zich in zijn definitie van monument als “een onroerend goed, ..., dat van algemeen belang is omwille van zijn artistieke, wetenschappelijke, historische, volkskundige, industrieel-archeologische of andere sociaal-culturele waarde, ...” op uiteenlopende redenen om een gebouw of site van het ‘gewone’ te onderscheiden en te beschermen.

Een erfgoedbeleid kan alleen bestaan als het zichzelf maatschappelijk kan legitimeren en zijn beslissingen kan beargumenteren. Dat geldt ook voor een ruimtelijk beleid.

Vandaag wordt steeds meer gepleit om erfgoedzorg in het ruimtelijk beleid te integreren.¹ Hiervoor is het noodzakelijk de waarde-argumentatie aan de basis van ons erfgoedbegrip te kennen en binnenin het verzamelbegrip bouwkundig erfgoed te kunnen onderscheiden op basis van die argumentatie².

De waardenanalyse die wij hanteren vertrekt van de analyse die de kunsthistoricus en jurist Aloïs Riegl maakte over de appreciaties en omgang met monumenten in de breedste zin van het woord. Zijn analyse verdoezelt de problematieken m.b.t. onroerend erfgoed niet, maar thematiseert ze uitdrukkelijk. We vereenvoudigen Riegls begrippenapparaat enigszins en breiden het ook uit door de introductie van het begrip locuswaarde³. Dat begrip laat toe ook de impact van de omgeving van erfgoed mee in rekening te brengen enerzijds en de betekenis van een gebouw in samenhang met een stedelijke of landschappelijke structuur die zelf erfgoed kan zijn anderzijds. De locuswaarde kan zo gebruikt worden om als het ware dat deel van de erfgoedproblematiek te thematiseren dat bij uitstek in een stedenbouwkundig beleid behandeld kan worden, terwijl de culturele waarde-aspecten van erfgoed hoofdzakelijk het terrein uitmaken van de traditionele erfgoedzorginstanties, al gaat die tweeleding nooit volledig op.

VOETNOTEN

- 1 Zie in dat verband de recente publicatie *Erfgoed op de kaart* uitgegeven door het Agentschap R-O Vlaanderen, Onroerend Erfgoed van de Vlaamse Overheid.
- 2 In de vernoemde publicatie *Erfgoed op de kaart* wordt gepleit voor het hanteren van een breed erfgoedbegrip wanneer men erfgoed maximaal wil laten doorwerken in het ruimtelijk beleid. Dit kan kloppen wanneer de doelstelling is erfgoed op de agenda van het ruimtelijk beleid te krijgen, maar voor de specifieke omgang met dat erfgoed in het ruimtelijk beleid is onderscheid binnen dat erfgoed dan opnieuw nodig.
- 3 In dit begrip echoot Christian Norberg-Schulz' term *genius loci* door, maar de invulling die wij aan het begrip geven, gaat niet noodzakelijk over de relatie met een plek en haar geschiedenis zoals Norberg-Schulz dat voorstelt, maar ook over de relatie met omliggende architectuur en met het (stads)landschap, als iets wat voortdurend hernieuwd wordt.

1.2 WAARDEBEGRIPPEN: DEFINITIES EN TOEPASSING OP HET WEDEROPBOUWLANDSCHAP

We onderscheiden drie waardebegrippen die een gebouw, landschap of onderdeel ervan tegelijkertijd in mindere of meerdere mate bezit: de gebruikswaarde, de culturele waarde en de locuswaarde. Elk van die waarden zijn koepelbegrippen die berusten op verschillende subwaarden.¹

1.2.1 Gebruikswaarde

DEFINITIE

De gebruikswaarde heeft betrekking op de mate waarin het gebouw aan actuele gebruiksvragen kan beantwoorden. De gebruikswaarde verschilt voor een zelfde gebouw van gebruiker tot gebruiker. De economische waarde is een afgeleide van de gebruikswaarde.

De functionele draagkracht, de bouwfysische toestand, het expressievermogen bepalen samen de gebruikswaarde van een gebouw.

De functionele draagkracht van een gebouw en zijn kavelstructuur betreft de mate waarin een gebouw vandaag geschikt is om actuele of toekomstige functies te vervullen. Dit kan de oorspronkelijk bedoelde functie zijn of een andere functie waarnaar op die plaats vandaag vraag is.

De functionele draagkracht van een gebouw heeft in veel gevallen meer te maken met de mogelijkheden van zijn ligging, van de kavelstructuur en van zijn plattegrond dan met zijn gevelkwaliteit.

De bouwfysische toestand heeft betrekking op de staat van de draagstructuur en van de gebouwschil.²

Het expressievermogen ligt in de mate waarin het gebouw de uitdrukking kan zijn van een gewenste identiteit van de gebruikers (bewoners, inwoners van de stad, recreanten, ...) of de uitdrukking van de functie die het gebouw vervult. Hieronder valt ook het uitdrukken of het om publieke of private ruimte gaat. Het expressievermogen is een zeer tijdsgevoelig aspect van de gebruikswaarde en het hangt vooral samen met de architectuur en typologie van het gebouw.

TOEPASSING

De gebruikswaarde van het merendeel van de wederopbouwgebouwen is vandaag nog groot. Specifieke 'tekorten' manifesteren zich echter:

Er stellen zich weinig problemen met betrekking tot een te lage functionele draagkracht van gebouwen, door de afmetingen en organisatie van gebouwen en percelen. Sommige arbeiderswoningen worden echter als te klein ervaren en ook beperkte parkeermogelijkheid is soms een probleem. Bij de rijwoningkavels is parkeren achteraan op de kavel zeer zelden mogelijk, terwijl een garagepoort in de voorgevel esthetisch en functioneel ook geen geschikte oplossing biedt en er op de straat vaak onvoldoende parkeercapaciteit is.

Tenslotte kan ook de vraag naar appartementswoningen vandaag als een tekort aan de functionele draagkracht van de wederopbouwgebouwen gezien worden. Bij de wederopbouw werd de appartementstypologie nog niet toegepast.

Voor wat de bouwfysische toestand van de wederopbouwarchitectuur betreft, stellen zich weinig problemen met de draagstructuur van de gebouwen, maar des te vaker met de gebouwschil die niet aan de hedendaagse isolatienormen beantwoordt. Het na-isoleren van daken stelt minder problemen dan het na-isoleren van de buitenmuren.

Mogelijke problemen m.b.t. het expressievermogen van de wederopbouwarchitectuur doen zich voor bij handelszaken. Daar worden vaak om de winkelfunctie te verduidelijken, op drastische wijze glazen puien geïntroduceerd.

De uitgesproken architecturale kenmerken van veel wederopbouwarchitectuur, bijvoorbeeld van voormalige pastorieën wordt aangegrepen om een economische meerwaarde te creëren voor horeca, interieurzaken,

Vrachtwagens kunnen op deze hoeve onvoldoende bij de gebouwen komen: de functionele draagkracht van het hoeve-ontwerp is niet in overeenstemming met de hedendaagse gebruikseisen.

De draagstructuur van deze wederopbouwrijwoning is in goede bouwconstructieve toestand.

1.2.2 Culturele waarde

DEFINITIE

Een gebouw heeft culturele waarde³ doordat het van actuele of historische eigentijdsheid getuigt. Op bepaalde gebouwen doen we een beroep om gebeurtenissen uit het verleden en het verleden zelf te herdenken, te herinneren of te leren kennen. Andere gebouwen zijn waardevol doordat ze een geslaagde uitdrukking zijn van het actuele culturele klimaat.

De cultuurhistorische waarde bestaat uit verschillende deelaspecten, die niet noodzakelijk maar wel vaak gelijktijdig voorkomen:

De strikte monumentwaarde⁴ is een eerste soort herinneringswaarde. Een constructie heeft strikte monumentwaarde als ze bewust opgericht is met de bedoeling iets te herdenken. De constructie is van in het begin een gewild monument.

De historische waarde ligt in het belang van een constructie voor de geschiedschrijving. Aangezien de geschiedenis alles ordent in een continue ontwikkelingsketen, is wat van een vroeger stadium dateert onvervangbaar en dus van waarde. Een constructie is in die optiek een historische kennisbron die informatie kan leveren over vroegere samenlevingen of bouwwijzen.

Ook kan een gebouw als plaats van een historische gebeurtenis, al is het maar als geboortehuis van een belangrijke historische figuur, historische waarde verkrijgen.⁵

TOEPASSING

Bij wederopbouwgebouwen is in een aantal gevallen spraken van strikte monumentwaarde. Op de daken van een aantal hoevegebouwen bijvoorbeeld liggen in witgeschilderde dakpannen de jaartallen van de heropbouw, als bedoelde herinneringstekens. Ook op gevels is het jaar van heropbouw soms aangebracht met muurankers, in anderskleurige baksteen of ingeschreven in een natuurstenen tablet. Ook op een grotere schaal kan van strikte monumentwaarde gesproken worden. Het heropbouwen van hele steden en dorpen volgens een lokaal-historisch ideaalbeeld was een bewuste geste die met symbolische betekenis beladen werd door toenmalige architecten en politici. Wat hier in herinnering moest gebracht worden, was niet de oorlog, maar de culturele ontwikkeling en het lokale en nationale elan van voor de oorlog. In dat opzicht heeft vooral Ieper dat centraal stond in de discussie over hoe en wat herdacht moest worden, als geheel een strikte monumentwaarde. Voor de heropgebouwde Lakenhal is dat nog duidelijker.

De Menenpoort is een duidelijk herdenkingsmonument. Opmerkelijk is dat er bijna geen ruïnes als relict-monument behouden zijn en dat er evenmin een belangrijk gedenkteken opgericht is om precies de verwoesting van de stad of de streek te herdenken. Hierdoor krijgt de wederopbouwarchitectuur de indirecte rol toegeschoven om die herdenking mee te realiseren.

Alle gebouwen uit de wederopbouwperiode, van gemeentehuizen tot overgebleven barakken, zijn van een zekere historische waarde, gezien ze vertellen over het wederopbouwproject, de praktische uitvoering en de ideeën eraan ten grondslag. Uitschieters in historische waarde zijn onder meer dié gebouwen die tijdens de oorlog in detail opgetekend werden en nadien nauwkeurig volgens oud ontwerp hersteld werden. Die gebouwen zijn in het wederopbouwlandschap namelijk zeldzame getuigen van hoe stad of dorp er daar, lang vóór de Grote Oorlog, uit zagen.⁷ Dat de wederopbouwarchitectuur betrekkelijk recente architectuur betreft, maakt dat ze vaak, ten onrechte, niet als ernstig historisch erfgoed beschouwd wordt. In de erfgoedzorg is de idee dat alleen zeer oude gebouwen historisch waardevol zijn al lang verlaten.

Strikte monumentwaarde: de Menenpoort, het lapidarium bij de Sint-Maartenskerk, het jaar van wederopbouw op de gevel aangebracht.

Historische waarde: de gevel van Huis Biebuyck in de Diksmuidsestraat (Ieper) werd in detail opgetekend en na de oorlog volgens het oud ontwerp hersteld en vervolledigd.

Historische waarde: de arbeiderswoningen in de Tegelstraat (Ieper) zijn kunsthistorisch minder of niet waardevol. Ze zijn echter wel waardevol als historische getuige van een huisvestingspolitiek.

De kunsthistorische waarde kan als een specifiek geval van historische waarde beschouwd worden. Hier gaat het om de waarde van een constructie voor de geschiedschrijving van de toegepaste kunst. Niet de informatieve waarde over voorbije samenlevingen of gebeurtenissen, maar de afleesbaarheid van de ontwikkelingsgeschiedenis van de (bouw)kunst is belangrijk.⁶ Stijlkenmerken staan daarin centraal. Van grote kunsthistorische waarde kunnen zowel stijltypische gebouwen zijn als uitzonderingsgevallen. Ook gebouwen die een sleutelplaats in het oeuvre van een belangrijke kunstenaar of architect innemen hebben grote kunsthistorische waarde.

De actuele kunstwaarde van een gebouw ligt in de mate waarin het gebouw vandaag esthetisch geapprecieerd kan worden of in de waarde van het gebouw binnen het hedendaagse architectuur- en stedenbouwdebat. Deze actuele kunstwaarde is geldig zonder historische argumentatie. Zowel een recent als een oud gebouw kunnen vandaag weinig of veel geapprecieerd worden. Een oud gebouw kan in zijn tijd sterk gesmaakt geweest zijn, maar vandaag nog maar weinig. Het omgekeerde is echter ook mogelijk. In een aantal gevallen worden oudere gebouwen meer geapprecieerd dan nieuwe constructies. De actuele kunstwaarde van een gebouw vloeit dus niet voort uit de ouderdom van een gebouw.

Kunsthistorisch waardevol zijn behalve de quasigetrouw gereconstrueerde gebouwen, ook vooral de nieuwe ontwerpen van de wederopbouw die duidelijk een bepaalde stijl kiezen, hetzij een neostijl, hetzij een historiserende eclectische wederopbouwstijl, hetzij een eenvoudige art deco-stijl, hetzij typische tuinwijkarchitectuur. In het volgende hoofdstuk omschrijven we de toegepaste stijlen bij de wederopbouw. Weinig gearticuleerde architectuur heeft kunsthistorisch minder belang.⁸ Sommige bouwprojecten, zoals het inplannen van tuinvijken of de aanleg van de Ieperse Grote Markt, waren de inzet van belangrijke architectuurdebatten en hebben hierdoor extra kunsthistorisch belang.

Actuele kunstwaarde kan in een wederopbouwomgeving zowel in de omgang met het oude als met het nieuwe voorkomen. Voor sommigen is de wederopbouwarchitectuur, in het bijzonder die met uitgesproken stijlkenmerken, aantrekkelijk. Een actuele architectuurvisie die de esthetische waarde van de wederopbouwarchitectuur uitspeelt, zal deze architectuur niet imiteren, noch gestileerd toepassen. Wel kan de wederopbouwarchitectuur gebruikt worden als basis voor een eigentijdse genuanceerde compositie van oud en nieuw. Daarnaast kan bepaalde wederopbouwarchitectuur die destijds als minder interessant bevonden werd wegens te weinig verscheiden, zoals de Ieperse Zaalhofwijk, vandaag omwille van haar eenvoudige volumes en repetitie soms meer gesmaakt worden. Voor anderen is de wederopbouwarchitectuur wat oudmodisch en een dankbare homogene achtergrond waartegen de eigen visie gearticuleerd kan worden: de nieuwe woning in de traditionele straat of de bijbouw in contrast met een hoofdvolume bijvoorbeeld.

Diksmuidsestraat (leper)

Meensestraat (leper)

Bergstraat (Kemmel, Heuvelland)

Grote Markt (leper)

Slachthuisstraat (leper)

Kunsthistorisch waardevol zijn behalve de quasi getrouw gereconstrueerde gebouwen, ook vooral de nieuwe ontwerpen van de wederopbouw die duidelijk een bepaalde stijl kiezen, hetzij een neostijl, hetzij een historiserende eclectische wederopbouwstijl, hetzij een eenvoudige art deco-stijl.

Kasteeldreef (Kemmel, Heuvelland)

Ligywijk (leper)

Grote Markt (leper)

Architectuurprojecten en stedenbouwkundige plannen, zoals het inplannen van tuinvijken en het verfraaien van de Grote Markt van Leper bij de wederopbouw, waren de inzet van belangrijke architectuurdebatten en hebben hierdoor extra kunsthistorisch belang.

1.2.3 Locuswaarde

DEFINITIE

De locuswaarde van een gebouw komt tot stand door de mate waarin een gebouw de stadsstructuur ondersteunt of een bepalend deel is van een groter kwalitatief geheel. Gehelen kunnen onder meer een gebouwenensemble, een straatbeeld, een stads- of dorpsgezicht of een landschap zijn. De locuswaarde is een waarde die geëvalueerd moet worden met betrekking tot de omgeving.⁹

De locuswaarde is van toepassing op verschillende schalen. Een dorp kan in een landschap een grote locuswaarde hebben als de manier waarop het dorp in dat landschap ligt de landschappelijke structuur versterkt. De locuswaarde kan ook tot stand komen door (veel) kleinschalige elementen. Alles wat het land landelijker maakt en de stad stedelijker, heeft locuswaarde. Een in een bepaalde stad veel voorkomend specifiek venstertype creëert een locuswaarde voor de stad, doordat die stad hierdoor meer samenhang krijgt.

De structuur van een straat, steenweg, wijk, dorp, stad of landschap bestaat uit generieke¹⁰ en specifieke delen en situaties. Aangezien de locuswaarde verband houdt met de manier waarop een gebouw of een ander ruimtelijk element de structuur van een straat, wijk, dorp, stad of landschap creëert of ondersteunt, ligt die locuswaarde vooral in die gebouwen of ruimtelijke elementen die de ruimtelijke structuur specifiek maken ten opzichte van andere ruimtelijke structuren, en in die gebouwen of ruimtelijke elementen die generiek zijn binnen binnen de ruimtelijke structuur en er dus de samenhang van versterken.

Streekeigenheid creëert op die manier een locuswaarde die betrekking heeft op wat binnen een bepaalde streek, binnen een bepaald landschap het generieke van het landschap uitmaakt en tezelfdertijd die streek, dat landschap specifiek maakt, onderscheidt van andere streken of landschappen.

Men zou ook over stads-eigenheid of straat-eigenheid kunnen spreken als men het geheel van vorm-kenmerken bedoelt van de elementen van een stad of straat, die in die stad of die straat 'gewoon zijn' maar de stad of straat anders maken dan een andere stad of straat.

Locuswaarde door genericiteit vinden we ook in het homogeen of heterogeen geheel van analoge gebouwen. Hier onderscheidt het gebouw zich niet van zijn omgeving maar verwijst naar zijn omgeving. Het bezit locuswaarde omdat het bijdraagt aan de waarneming van een groter geheel. Dit kan zeer duidelijk zijn, bijvoorbeeld wanneer een gebouw samen met andere deel uitmaakt van één ontwerp, of een herhaling, spiegeling of variatie is van een naburig gebouw. Minder nadrukkelijk is dit het geval wanneer de straatwand gevormd wordt door individueel van elkaar verschillende

TOEPASSING

Het landschap van steden, dorpen en hoeves in de frontstreek, of het wederopbouwlandschap, kent een grote consistentie. Doorheen het uitgestrekte gebied komen zelfde patronen steeds terug. Veel daarvan is te verklaren door het feit dat dat landschap in enkele jaren tijd volledig tot stand kwam. Het is als het ware de neerslag van de bouwpraktijk en architectuurideeën op één gegeven moment.

Die samenhang door de omstandigheden van verwoesting en heropbouw is één factor die bijdraagt tot de locuswaarde bijvoorbeeld van de wederopbouwstreek t.o.v. andere streken. Maar veel ruimtelijke samenhangen kwamen ook doelbewust tot stand. De wederopbouw wou lokaliteit creëren, met bouwstijlen, met materialiteit en met typologieën. 'Vreemde' architectuur, zoals de 'Franse' pleister-en-lijstgevels werden geweerd bij de heropbouw van steden terwijl er wel een zogenaamde Veurnse wederopbouwstijl of een leperstijl ontwikkeld werden, hoewel die termen geenszins sluitend zijn en niet alle wederopbouwgebouwen eronder vallen. Hoevetypes in de Diksmuidse polders kregen ook een ander ontwerp mee dan de hoevetypes in de leperse zandleemstreek. De littekens die in de bestaande streek geslagen waren, moesten met gelijkaardig weefsel geheeld worden. In de kuststreek werd daarom bij voorkeur ook met gele baksteen gebouwd, terwijl in Zuid-West-Vlaanderen zoals vanouds met rode baksteen heropgebouwd werd. Een andere opvatting die mee locuswaarde tot stand bracht, is de wil om stedelijk en landelijk bouwen duidelijk te differentiëren.

Behalve deze fenomenen die locuswaarde op grotere schaal met zich meebrengen door streekeigenheden, speelt de locuswaarde ook op lokale en zeer lokale schaal vaak een belangrijke rol bij de wederopbouwarchitectuur. De bebouwing rondom een dorpsplein heeft vaak een andere samenhang dan de wat uitwaaiende bebouwing langs invalsstraten van dorpen. En in steden verschillen 'arbeidersstraten' zowel qua straatprofiel, kavelstructuur als qua bebouwingstypologie vaak sterk van 'burgerstraten'. Dergelijke stedenbouwkundige structuren van wederopbouwsteden en -dorpen zijn vaak expliciet uitgezet in plannen van aanleg, rooilijnplannen en bouwreglementen.

Ook dragen veel publieke wederopbouwgebouwen een grote locuswaarde, doordat ze als structurend landmark aangelegd zijn (door architecturale en stedenbouwkundige beslissingen). Soms vormen verschillende publieke gebouwen een ensemble, doordat ze door inplanting en architectuur op mekaar inspelen. In reeksen identiek herhaalde of gevarieerde rijwoningen, een fenomeen dat zich zowel in de stad als in het dorp aftekent, ontleent één enkele woning een deel van haar waarde aan het geheel waarin ze voorkomt. Dat is ook een vorm van locuswaarde.

Zaalhof (leper)

Locuswaarde door genericiteit in een homogeen geheel: één enkele woning ontleent haar waarde aan het geheel waarin ze voorkomt. De woning maakt samen met andere deel uit van één ontwerp, het is een herhaling, spiegeling of variatie van een naburige woning.

Locuswaarde op schaal van de wijk: de 'arbeidersstraat' met het eigen straatprofiel, de kavelstructuur de typologie van de arbeiderswoning vormen en versterken de ruimtelijke structuur van zowel de straat als de wijk en maken deze specifiek ten opzichte van andere ruimtelijke structuren.

Grote Markt (leper)

Locuswaarde door genericiteit in een heterogeen geheel: de straatwand wordt gevormd door individueel van elkaar verschillende doch gelijkaardige gevels door hun graad van detaillering, opbouw, stijl... Het individueel gebouw bezit locuswaarde omdat het bijdraagt aan de waarneming van een groter geheel.

doch gelijkaardige gevels door hun graad van detaillering, opbouw, stijl...

Een geheel van analoge elementen kan door homogeniteit of door heterogeniteit tot stand komen. Een straat kan een homogeen geheel zijn als bijvoorbeeld de gevelbreedte en de kroonlijsthoogte constant zijn. Als de kroonlijsthoogte en gevelbreedte voortdurend verspringen kan de onregelmatigheid als een constant kenmerk beschreven worden en is de straat een geval van een heterogeen geheel. Indien in zo een straat vijf opeenvolgende huizen vervangen zouden worden door vijf onderling identieke, zou de straat veel van haar eigenheid verliezen.

Locuswaarde door specificiteit krijgen die gebouwen die als herkenningspunten fungeren in de structuur van het landschap, dorp of de stad waarin ze zich onderscheiden door hun vormgeving, schaal, hun herkenbaarheid en/of hun zeer zichtbare locatie. We noemen ze landmarks of beeldbepalende gebouwen. Vanzelfsprekend dragen ze grote locuswaarde. Veel publieke gebouwen zijn dergelijke landmarks.¹¹

Sulferbergstraat (Westouter, Heuvelland)

Locuswaarde door specificiteit: het voormalige gemeentehuis (midden) onderscheidt zich als landmark van zijn omgeving door zijn vrijstaande inplanting, afmetingen en gedetailleerde architectuur.

Locuswaarde door genericiteit: de twee woningen (links) vormen een gespiegeld architecturaal geheel.

1.2.4 Overzicht waardebegrippen en hun deelaspecten

GEBRUIKSWAARDE

functionele draagkracht

bouwfysische toestand

expressievermogen

CULTURELE WAARDE

strikte monumentwaarde

historische waarde

kunsthistorische waarde

actuele kunstwaarde

LOCUSWAARDE

op verschillende schalen

genericiteit in een homogeen of heterogeen geheel

streekeigenheid

articulatie stedenbouwkundige structuren

VOETNOTEN

- 1 Deze waardenanalyse vertrekt van de analyse die de Weense kunsthistoricus en jurist Aloïs Riegl begin 20e eeuw maakte over de appreciaties en omgang met monumenten in de breedste zin van het woord. (Riegl, *Der moderne Denkmalkultus, sein Wesen, seine Entstehung*, 1903.) Zijn analyse blijft ook vandaag brandend actueel, zie o.a. F. Choay, *L'allégorie du patrimoine*, 1992. Riegls analyse wordt echter door ons enerzijds vereenvoudigd door de herinneringswaarde en kunstwaarde van gebouwen samen te beschouwen als culturele waarde, waarbij we ook geen aandacht meer schenken aan Riegls subbegrippen van nieuwheidswaarde en ouderdomswaarde. Deze twee subbegrippen zijn voor een erfgoedbenadering op stedenbouwkundige schaal van minder belang. Anderzijds introduceren we ook in aanvulling bij Riegls begrippen het begrip locuswaarde. In dit begrip echoot Christian Norberg-Schulz' term *genius loci* door, maar de invulling die wij aan het begrip geven, gaat eerder over de relatie met omliggende architectuur en landschap, als iets wat voortdurend hernieuwd wordt, dan over de relatie met een plek en haar geschiedenis zoals Norberg-Schulz dat voorstelt. Riegls genuanceerde analytisch begrippenapparaat werd op deze manier vereenvoudigd en aangevuld tot een hanteerbaar begrippenapparaat dat in een beleid gebruikt kan worden.
- 2 Strikt genomen zou men moeten spreken over de *bouwconstructieve* toestand wanneer men het over de soliditeit en stabiliteit van de draagstructuur heeft, en over de *bouwfysische* toestand wanneer men het heeft over het realiseren van een gezond klimaat door voldoende isolatie en ventilatie. Dit gezond klimaat moet het behoud van het gebouw en een comfortabel en energetisch duurzaam gebruik ervan mogelijk maken.
- 3 We verkiezen om over culturele waarde te spreken, hoewel ze op het eerste gezicht dicht bij een term als erfgoedwaarde zou kunnen liggen. We spreken hier liever niet over erfgoedwaarde omdat in de actuele praktijk van onroerend erfgoed gesproken wordt op basis van argumenten die zowel over culturele waarde als over locuswaarde gaan. Zo sluipt in de argumentatie waarom iets erfgoed is bijvoorbeeld soms de notie van beeldbepalendheid, een begrip dat meer met de locuswaarde dan met de culturele waarde te maken heeft.
- 4 Wat hier onder het woord monument verstaan wordt, is niet te verwarren met de betekenis van het woord in de uitdrukking 'beschermd monument'. De term slaat hier niet op een juridische toestand.
- 5 Dit geval van historische waarde lijkt wat op de monumentwaarde, ze herdenkt een gebeurtenis, maar de constructie is niet van in het begin gebouwd om te herdenken.
- 6 Lang hanteerde men deze kunsthistorische waarde alleen in verband met de producten van de zogenaamde hoge cultuur. Gaandeweg ging men het begrip ook gebruiken voor de zogenaamde vernaculaire en de industriële architectuur. Gebouwen die volgens gangbare lokale traditie gebouwd werden en nutsgebouwen kunnen dus ook een kunsthistorische waarde hebben.
- 7 Des te getrouwer de heropbouw van een pand de originele toestand volgde, des te groter is de historische waarde van het pand.
- 8 In de architectuurgeschiedenis wordt echter het meest belang gehecht aan de vroeg-moderne ontwerpen uit de wederopbouw, zoals die van een Huib Hoste en aan de tuinwijken, hoewel ook de zogenaamd traditionalistische wederopbouwarchitectuur op toenemende interesse kan rekenen. Lange tijd werd vanuit de architectuurgeschiedenis geen aandacht besteed aan de wederopbouwarchitectuur die veralgemeend als pastiche afgeschreven werd. Al heel snel na de wederopbouw distantieerden ook veel prominente architecten zich van hun werk tijdens de wederopbouw. Dat werd als een faux pas, een doodlopend spoor in de ontwikkeling van de architectuur beschouwd. De architectuurgeschiedenis identificeerde zich namelijk gaandeweg met de modernistische avant-gardebeweging. De laatste decennia wordt die architectuurgeschiedschrijving, na de crisis van het modernistische project, gaandeweg herschreven. De eerste ernstige aandacht voor de wederopbouwarchitectuur in België vanuit architectuurhistorische hoek kwam er in het begin van de jaren 1980 met het Leuvense onderzoek onder leiding van Marcel Smets, dat resulteerde in de tentoonstelling *Resurgam*.
- 9 Als de cultuurhistorische waarde in de eerste plaats voortkomt uit de uitdrukking van een (historische of actuele) eigentijdsheid, dan is de locuswaarde in de eerste plaats als uitdrukking van ruimtelijke relaties te begrijpen.
- 10 Generiek: hetgeen in een omgeving of situatie gewoon is en steeds terugkomt.
- 11 Het geval van de landmarks illustreert dat locuswaarde soms mee tot stand komt door de specificiteit of genericiteit van zijn locatie (site, omgeving). Meestal is het echter aan de architectuur om die potentie tot locuswaarde waar te maken. We kunnen dus wel spreken van eerder generieke of eerder specifieke situaties. In een landschappelijke context kan een hoeve in open velden en een rijhuis in een dorpsstraat generiek genoemd worden, terwijl de rand van een dorp of een beekvallei specifieke landschappelijke condities creëren.

1.3 EEN POLYVALENT AFWEGINGSKADER

1. PERSPECTIEVEN VAN ACTOREN

Het afwegingskader biedt ruimte om de perspectieven en argumenten van alle verschillende actoren mee te nemen (bewoner, eigenaar, toerist, historicus, erfgoedzorg, stedenbouwkundige, beleidsmaker en ontwerper). Ook na de implementatie van plannings- of beschermingsinstrumenten blijft het afwegingskader belangrijk als argumentatiebasis.

2. OP MAAT VAN WEDEROPBOUWERFGOED

Het afwegingskader is toepasbaar op elk gebouw, elk erfgoedgeval. Toch leent het zich bij uitstek voor evaluatie van het wederopbouwlandschap. De prominentie van de locuswaarde is in overeenstemming met het gegeven van een wederopbouwlandschap bestaande uit identificeerbare stedelijke en/of landschappelijke structuren.

3. VERSCHILLENDE SCHALEN

Het afwegingskader laat toe objecten en structuren van verschillende schaal, zij het een landschap, een stad, een gebouwengeheel of gebouwdetail, als erfgoed te evalueren.

4. BEOORDELING VAN BESTAANDE EN VAN NIEUWE ARCHITECTUUR

De hierboven gedefinieerde begrippen kunnen dienen om het belang van een bestaand pand of een bestaande situatie te evalueren (zoals gebeurde in de toepassing van de begrippen op de wederopbouwarchitectuur), maar ook kunnen ze dienen als aandachtspunten voor nieuwe interventies. In nieuwe situaties betekent dit dan dat zowel de gebruikswaarde, de culturele waarde als de locuswaarde op een overtuigende manier waargemaakt moeten worden.

De gebruikswaarde vordert dan op tot een duurzame inplanting, planopbouw en draagstructuur, een goed isolerende gebouwschil, een architectuur die gepast is voor de functie en het statuut van het gebouw enzovoort.

Van de culturele waarde stelt de vraag naar behoud van wat cultuurhistorisch waardevol is aan een pand of site enerzijds en anderzijds naar het nastreven van een eigentijdse creatieve ambitie in de omgang met het bestaande of bij een nieuwbouw. Het nieuwe kan ook het bestaande becommentariëren.

De locuswaarde tenslotte nodigt uit tot het realiseren van een gebouw dat bijdraagt aan de bestaande stadsstructuur, dat aansluiting zoekt bij de specifieke of generieke conditie van zijn locatie. Aandacht besteden aan locuswaarde vraagt om in landelijke omgeving landelijk te bouwen, in stedelijke omgeving stedelijk, in een straat met bijvoorbeeld topgevels met topgevel te bouwen enzovoort.

Merk echter op dat architectuur die gevoelig is voor de gestelde verwachtingen van de locatie vaak erg kwalitatief is, maar dat ook architectuur die een spanning opbouwt in het beantwoorden van de vraag van de locatie, zeer interessant kan zijn.

HET VERHAAL VAN DE WEDEROPBOUW

In dit hoofdstuk wordt nader ingegaan op de wederopbouwarchitectuur als product van een concrete historische situatie. De belangrijkste denkbeelden die de wederopbouw stuurden - over architectuur, stedenbouw, geschiedenis en maatschappij -, de manier waarop de wederopbouw in de praktijk georganiseerd was en de vraag of wederopbouwarchitectuur architectuur in wederopbouwstijl is worden hier behandeld.

De kennis van dit onderzoek ondersteunt de evaluatie van de culturele waarde en zal hints opleveren over de ruimtelijke structuren in het wederopbouwlandschap die in het volgend hoofdstuk onderzocht worden en die op hun beurt belangrijk zijn voor de evaluatie van de locuswaarde.

2 | HET VERHAAL VAN DE WEDEROPBOUW

2.1 De wederopbouw van het land na de Grote Oorlog

2.1.1 Situering

2.1.2 Denkbeelden in het debat over de wederopbouw

2.1.3 De organisatie van de wederopbouw

2.2 De wederopbouw van Ieper

2.2.1 Een voorgeschiedenis van stevige debatten

2.2.2 Een reconstructie van het wederopbouwstadsontwerp voor Ieper

2.2.2.1 Coomans' visie in nota's en tekeningen

2.2.2.2 Plan van aanleg, rooilijnplannen en bouwreglement

2.2.2.3 De selectie van archeologisch herop te bouwen monumenten

2.2.2.4 Gemeentelijke bouwverordening en het toezicht op de bouwvergunningen

2.2.2.5 Fenomenen in de gevelbehandeling: gevelarchitectuur, voorkomen van stijlen, straatritmiek

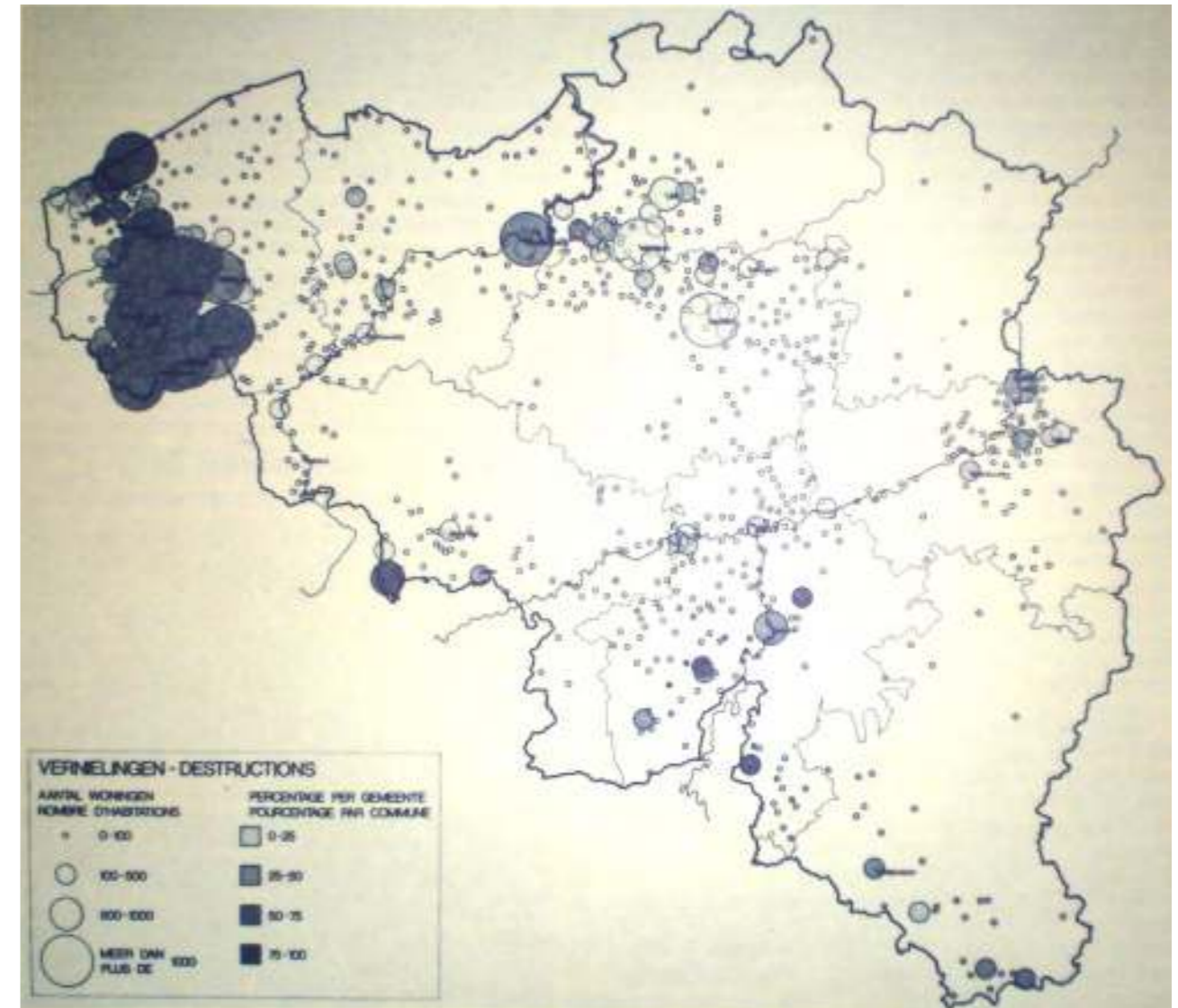
2.2.2.6 Gevelreeksen: efficiëntie en samenhang

2.3 De wederopbouw van Heuvelland

2.3.1 Maatwerk bij de stedenbouw en architectuur van de dorpen

2.3.2 Een reconstructie van de dorpsontwerpen

2.4 Conclusies uit het wederopbouwverhaal

Deze kaart toont de verspreiding van de ca.100.000 vernielde gebouwen na WO I. (Bron:

2.1 DE WEDEROPBOUW VAN HET LAND NA DE GROTE OORLOG

2.1.1 Situering

Na de Grote Oorlog waren in België ongeveer honderdduizend gebouwen vernield of zwaar beschadigd. De schade was het grootst in de frontstreek (as Nieuwpoort – Diksmuide – Ieper), maar ook op een aantal plaatsen in het binnenland was de schade enorm, zoals de regio van Dendermonde, in Mechelen en Leuven, of rond Dinant en Visé.

De wederopbouw vond grotendeels plaats in de jaren 1919-1926. In de daarop volgende jaren en decennia zouden vooral nog een aantal belangrijke openbare gebouwen heropgebouwd worden, zoals de Lakenhalle en het Merghelynck-museum te Ieper of de kerktoren van Nieuwpoort.

Ieper, 1917: totale vernieling

Wijtschate, 1917: totale vernieling

Westouter, 1918: quasi totale vernieling

Veurne, 1918: lokale vernielingen

2.1.2 Denkbeelden in het debat over de wederopbouw

De wederopbouw van het land na de Grote Oorlog was de aanleiding voor een belangrijk cultureel en praktisch debat onder architecten, historici en politici. Thema's waren onder meer de wederopbouw als mogelijke nieuwe start, de vraag in hoeverre de wederopbouw een reconstructie van de vooroorlogse toestand moest zijn en een verbeterde arbeidershuisvesting. Twee meer specifieke kwesties waren de ontwikkeling van een regionalistische stijl voor de heropbouw van kleine steden en het project voor een moderne maar streekeigen heropbouw van dorpen en hoeves.

Hernieuwde start

De wederopbouw had ontegensprekelijk de maatschappelijke betekenis van een hernieuwde start. Na de oorlog zou het land 'herrijzen uit zijn as'. Die herrijzenis werd vaak, zoals talloze uitspraken tijdens en na de oorlog illustreren, gekleurd door een patriotisme dat de glorieuze geschiedenis van het land in de verf wou zetten. Vanuit een nationale trots moesten kunststeden als Leuven en Ieper dan herrijzen "schooner dan tevoren".

De wederopbouw droeg terzelfdertijd ook de betekenis van een nieuwe start voor een nieuwe maatschappij. Hierbij sloten stedenbouwkundige ideeën aan die eigenlijk de maatschappij wilden hervormen door de culturele verheffing van het volk via een uitgebreid programma van gemoderniseerde huisvesting en lokale publieke infrastructuur (scholen, gemeenschapsruimtes, ...). Tijdens de wederopbouw zal dit idee zich evenwel nooit zo nadrukkelijk kunnen manifesteren als de patriotisch-historische betekenis van een herstart, al vonden wel een aantal aanzienlijke hygiënische en verkeerstechnische modernisering plaats. De gerealiseerde tuinvijken belichamen de aspiratie van deze nieuwe maatschappij misschien het best.

Heropbouw à l'ancienne of een andere heropbouw?

De eerste verwoestingen bij de doortocht van het Duitse leger door het land, betroffen vooral de historische stadscentra van kleinere steden als Visé, Dinant en Leuven en later Nieuwpoort, Diksmuide en Ieper. Gezien hierbij zeer waardevol patrimonium beschadigd of vernield werd, was de eerste opvatting van de uit te voeren wederopbouw vooral die van een restauratie. De voortschrijdende verwoestingen maakten de idee van een restauratie echter al snel minder vanzelfsprekend, waardoor het alternatief van een andere heropbouw volgens nieuw ontwerp ook naar voor geschoven werd.

Eendergelijke verbeterde heropbouw kon dan zowel stedelijke verfraaiingsprogramma's betekenen zoals de heraanleg van de omgeving van monumenten of het

wijzigen van het straattracé zodat monumenten vanuit een ideaal gezichtspunt gezien konden worden - alsook een verdergaand hervormingsprogramma zoals beoogd in de zich ontwikkelende planningsdiscipline, met tuinvijken en rationele verkeersinfrastructuur.

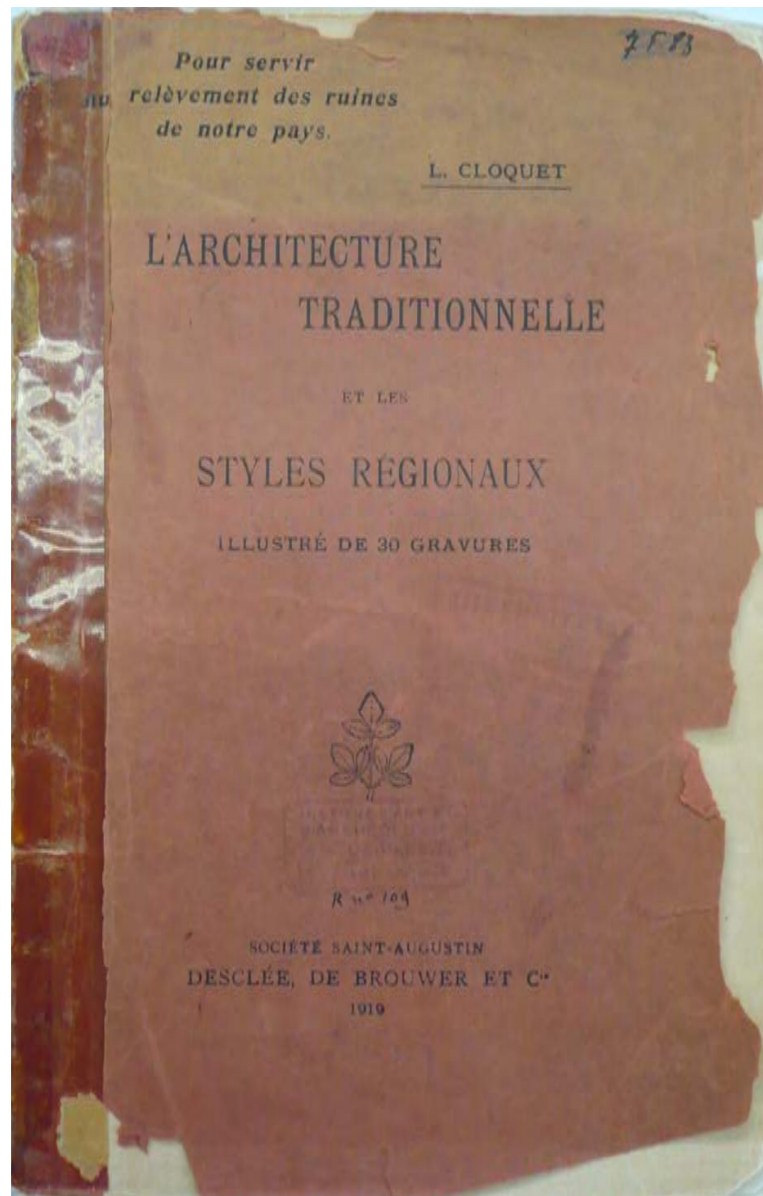
Het debat over hoe de wederopbouw moest gebeuren, nam zo vereenvoudigd gesteld, de vorm aan van een soort tweestrijd tussen zogenaamde 'traditionalisten' en 'modernisten'¹. De eersten willen dan de dorpen en steden heropbouwen zodat hun historisch beeld opnieuw zou verschijnen en wat niet typisch was voor de historische architectuur van de streek moest volgens hen heropgebouwd worden zodat het wel aan het gewenste beeld beantwoordde.

De visie die de zogenaamde modernisten over de wederopbouw naar voor schoven was minder precies, behalve in een duidelijke afwijzing van een 'traditionalistische wederopbouw' die als pastiche afgeschreven werd. De afkeer van een zogenaamde *vieux-neuf* architectuur en stedenbouw moet gezien worden als een verderzetting van de architectuurdiscussie tussen traditionalisten en modernisten die al vóór de oorlog bestond. Daarbij kwamen echter nog een aantal problematieken die verder bijdroegen tot een afkeer bij de modernisten van de wederopbouw *à l'ancienne*.

Monumentenzorgers en intellectuelen, maar vooral een aantal architecten en kunsthistorici stelden bijvoorbeeld de zin van een heropbouw van vernielde monumenten en stadsensembles in vraag. Ook als het getrouw heropbouwen van historische gebouwen technisch mogelijk mocht zijn, dan bestond volgens hen nog altijd een ethisch en esthetisch probleem.

De heropgebouwde monumenten zouden er nieuw uitzien en de esthetische ervaring van een middeleeuws monument lag, zo luidde het, niet alleen in de architecturale silhouetten en details, maar ook in het gevoel dat een toeschouwer met iets ouds te maken heeft.² De uitslijting van stenen trappen of de verwerking van sculpturale versiering van gevels bijvoorbeeld zouden de heropgebouwde monumenten nooit hebben. Naar aanleiding van de discussie over het al dan niet heropbouwen van Iepers Lakenhalle formuleert Carton de Wiart het zo: "l'âme de ces monuments s'est envolée et ne reviendrait pas habiter une imitation en pierres nouvelles."³ Dat is het esthetisch probleem.

Het ethisch probleem hield verband met een houding ten opzichte van de geschiedenis, meer in het bijzonder met de plaats van de oorlog in die geschiedenis. Een wederopbouw van de dorpen en steden naar vooroorlogs model, maar vooral van historische monumenten, zou het beeld van een historische continuïteit nastreven die er niet was. Oorlogsgetuigenissen in de vorm van ruïnes zouden door de heropbouw verdwijnen. Dit probleem werd het duidelijkst gearticuleerd in het geval van Ieper, waar gepleit werd voor het behoud van de ruïnes van de hele stad en later van de ruïnes van de Lakenhalle en de Sint-Maartenskerk als oorlogsmonumenten.

Cover van Cloquets brochure over de traditionele (stedelijke) architectuur en de regionale stijlen, uit 1919.

Typering door Cloquet van traditionele trapgevels volgens streek.

Arbeidershuisvesting

Voor de 'modernisten' probeerden het onderwerp van een verbeterde arbeidershuisvesting op de agenda te zetten. De arbeidershuisvesting was na de oorlogsjaren in de verwoeste streken een des te prangender probleem door de woningnood van de massaal uit Frankrijk teruggekeerde arbeidersfamilies. De hoogste klasse trok veelal weg uit de verwoeste steden naar steden in het binnenland. Met de oprichting in 1919 van de *Maatschappij der Goedkope Werkmanswoningen* stelde de nationale overheid het voortaan tot zijn taak om voor een verbeterde arbeidershuisvesting te zorgen.

Het wegwerken van de slechte woonomstandigheden voor arbeiders en van de sociale segregatie in de steden en de aanleg van ruimtelijke tuinvijken waren bekommernissen in de discussies. Ook de kostenbesparende standaardisering enerzijds maar ook gepaard de noodzaak aan variatie in het ontwerp van arbeiderswoningen anderzijds waren belangrijke thema's.

Verskillende interpretaties van regionalisme bij de wederopbouw van kleinere steden

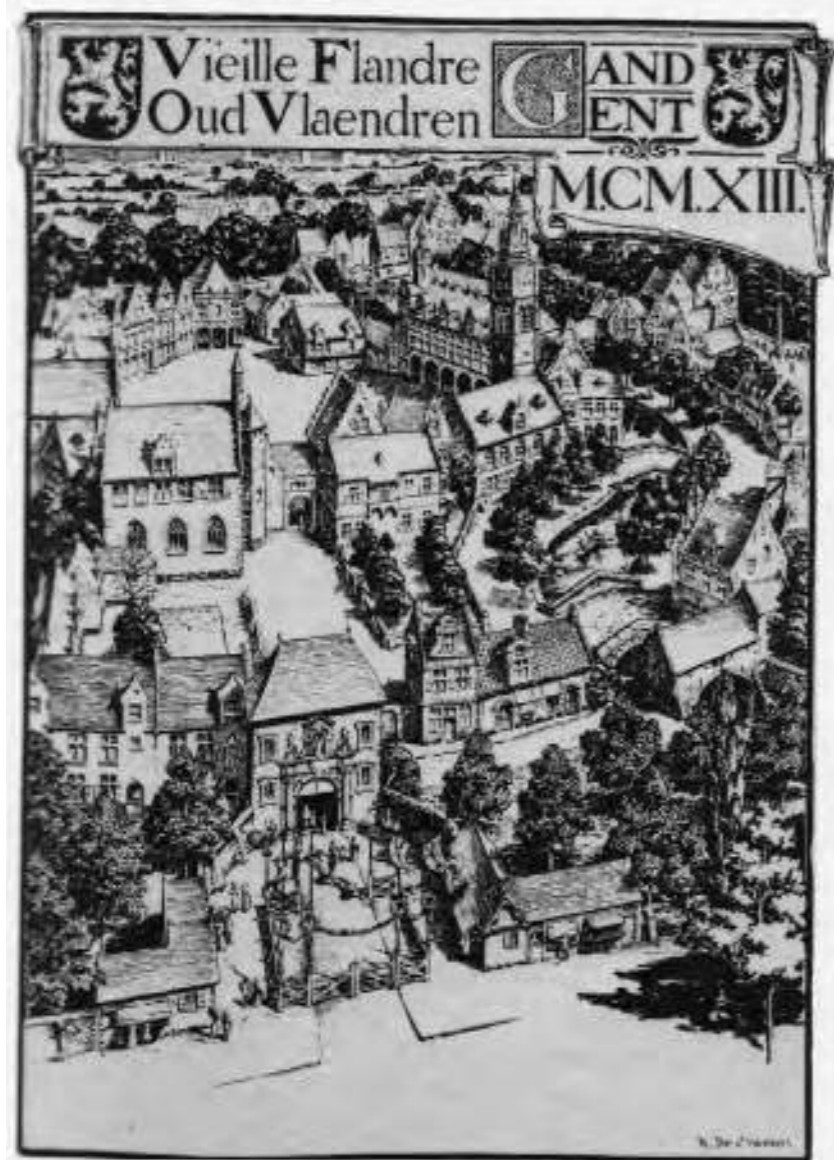
Een interessante vaststelling is dat zowel de zogenaamde traditionalisten als de zogenaamde modernisten verwezen naar een aantal kwaliteiten van de lokale streekeigen architectuur, die tot voorbeeld moesten dienen voor de architectuur van de wederopbouw⁴. Met de lokale bouwtraditie waarop de regionalistische heropbouw zich moest inspireren, werd de vóór-negentiende-eeuwse bouwtraditie bedoeld.

Er groeide op dat moment onder architecten namelijk een zekere consensus dat tijdens de negentiende eeuw de architectuur een verkeerd spoor opgegaan was: lokale ambachtelijke bouwtradities gingen verloren en in het breed toegepaste eclecticisme hadden de uitwendige stilistische motieven niets meer met de traditionele bouwconstructie te zien.

In een tekst van 1916 bepleitten architecten Charles Lagasse de Locht en Paul Saintenoy, prominente leden van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen, een programma voor de wederopbouw, dat de manier waarop de wederopbouw uiteindelijk uitgevoerd werd dicht benaderde. Ze pleitten ervoor individuele woningen herop te bouwen als elementen die bijdragen tot een coherente esthetische omgeving. Van primordiaal belang voor de schoonheid van het geheel was volgens hen het nauwkeurige herstel van de meest karakteristieke voorbeelden van een pittoreske architectuur met lokale bijzonderheden. De precies gereconstrueerde gebouwen, op hun oorspronkelijke plaats in de stad of elders, vormt een eerste concrete vertaling van de regionalistische idee. Deze gebouwen worden vaak *vieux-neuf* architectuur genoemd.

Hoe de andere gebouwen heropgebouwd moesten worden, zodat ze én de kwaliteiten van de lokale streekeigen architectuur waarmaakten én als coherente omgeving voor de karakteristieke gereconstrueerde gebouwen konden dienen, was vanzelfsprekend minder eenvoudig te formuleren. In rapporten over de heropbouw van steden pleitten diverse architecten, veelal verbonden met de Koninklijke Commissie, voor een heropbouw in een stijl die zich op de lokale traditie inspireert, maar niet eenvoudigweg kopieert. Grofweg kunnen in de wederopbouw twee uitwerkingen van dit principe (zich laten inspireren door de lokale traditie zonder ze te kopiëren) onderscheiden worden. De ene uitwerking komt sterk in de buurt van het 19de-eeuwse eclecticisme. Traditionele architecturale elementen worden nogal vrijelijk gecombineerd, al dan niet samen met andere decoratieve vormen. Bij de andere uitwerking, die zich met de modernistische beweging verbindt, wordt een uitpuring van de traditionele vormen nagestreefd en wordt het samengaan van vormtaal en constructiemethodes in de traditionele architectuur aangeprezen.

In de jaren onmiddellijk voor en na WO I verschijnen verschillende studies over de ontwikkeling van de lokale architectuur waaronder Louis Cloquets *La maison ancienne*

De afdeling 'Oud Vlaendren' op de wereldtentoonstelling van Gent in 1913, naar ontwerp van Valentin Vaerwyck.

Het 'Hedendaags dorp' en de 'hedendaagse hoeve' op de wereldtentoonstelling van Gent in 1913.

en Belgique (1906) en *L'architecture traditionnelle et les styles régionaux* (1919) en Edward Leonards *Schets der ontwikkeling van het Huisuitzicht in Vlaanderen* (1921). Volgens Cloquet en Leonard onderscheidt de Vlaamse architectuur zich in essentie door haar trap- en puntgevels die het meest bijdragen aan het karakter van straten en pleinen. Op het eerste gezicht lijkt dit soort beschrijvingen volledig van toepassing op de wederopbouwarchitectuur. Ook vindt men in de wederopbouw het onderscheid terug dat Léonard en Cloquet maken tussen de West-Vlaamse architectuur waar trapgevels domineren en de Brabantse architectuur waar de daken vaak barokmotieven bevatten. Barokvoluten die daken tooien en die als typisch Brabants omschreven worden, komen inderdaad veel frequenter voor in de wederopbouw van Leuven en Dendermonde dan in Ieper, Veurne of Nieuwpoort. Ook het veralgemeend gebruik van de zacht okergele baksteen vormt een andere karakteristiek van de Vlaamse architectuur, die bij de wederopbouw gevolgd wordt, terwijl in Brabant baksteen met witstenen details aangevuld wordt. En zo bestaan ook streekeigen karakteristieken voor verschillende Waalse regio's.

De wederopbouwarchitectuur heeft zich klaarblijkelijk laten inspireren door de beschrijvingen van de lokale traditionele architectuur, echter zonder dat dit voor elk van de heropgebouwde steden of streken een volledig homogeen geheel opleverde. Ook op het niveau van één enkele wederopbouwgevel kan zelden gezegd worden dat de beschreven lokale traditionele stijlen op strikte wijze toegepast zijn. Eerder zijn de nieuwe gevels op historiserende wijze aangekleed, zonder anachronismen als bijvoorbeeld balkons te schuwen. De verwijzing naar historische voorbeelden berust dus meer op de gebruikte details van de gevels dan op een globaal gevelontwerp.⁵ De gevelgeleding en achterliggende verdiepingshoogtes en de planopbouw zijn op de keper beschouwd die van de negentiende eeuw. Het verschil zit dus in de details, de gebruikte materialen en de geleding van vensters en deuren.⁶

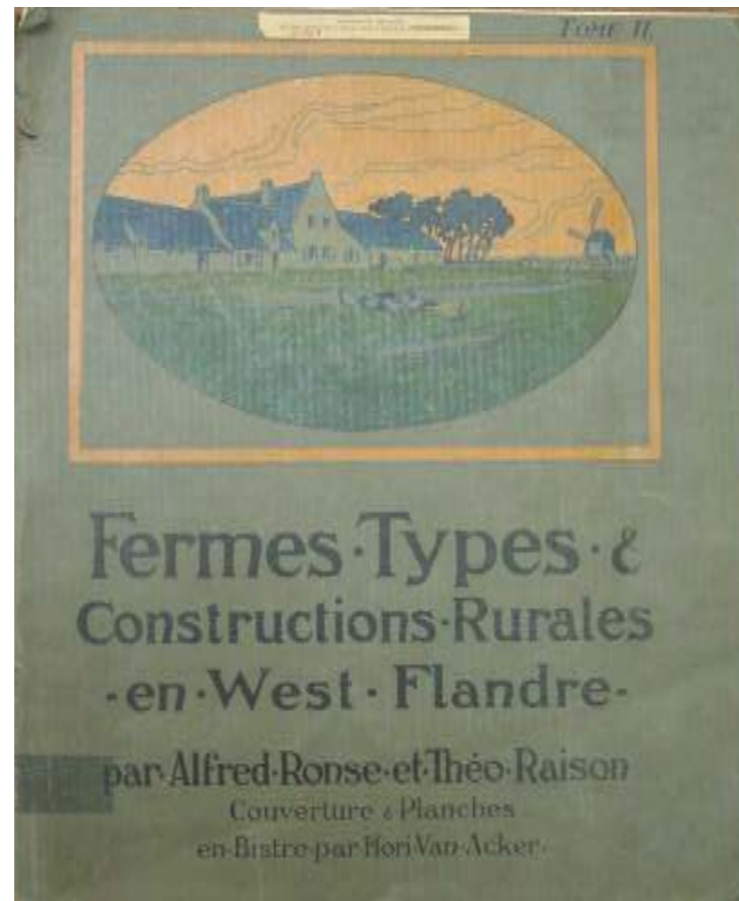
Op de hierboven geschetste manier waarbij studies als die van Cloquet als een motiefcatalogus fungeerden werd het frequentst teruggegrepen op de lokale bouwtraditie. Cloquet zelf bepleitte echter de ontwikkeling van een nieuwe architectuurstijl die eerder dan als een reservoir van te citeren motieven, de lokale architectuurtraditie begreep als een reeks voorbeelden waarin vorm en structuur op consistente wijze uit elkaar voortvloeiden.⁷ De ideeën van modernisten liggen hier niet ver vanaf. Aan de vooravond van WO I was een dergelijk progressief regionalistisch pleidooi tegen geïstitutionaliseerde stilistische concepten deel van een debat dat in alle Belgische architectuurtijdschriften gevoerd werd.

Naarmate duidelijk werd dat de traditionalistische variant van het regionalisme bij de wederopbouw de bovenhand haalde, en regionalisme steeds nauwer geassocieerd werd met traditionalistische architectuur, nam de progressieve beweging uiteindelijk

afstand van nadrukkelijk regionalistische concepten. De wederopbouw was zich gaan identificeren met het vieux-neuf zoals dat met het 'Oud Vlaanderen' te zien geweest was op de Gentse Internationale tentoonstelling van 1913.⁸ De sectie 'Oud Vlaanderen', naar ontwerp van architect Valentin Vaerwyck, bestond uit een 'typisch Vlaamse stad' met kopieën van bestaande of afgebroken historische gebouwen uit verschillende steden.

De wederopbouw van de steden en de wederopbouw van de dorpen werden als verschillende kwesties beschouwd. Het tijdschrift *Le Home* wijdde er aparte themanummers aan.

De covers van enkele publicaties ter ondersteuning van de heropbouw van landelijke constructies.

Het platteland als voorbeeld voor de regionalistische bewegingen als onderwerp van een omvattend herwaarderingsprogramma

Voor de Grote Oorlog was in België al een beweging op gang gekomen die het platteland wou herwaarderen op basis van de kwaliteiten die de traditionele dorpen en hoeves toegedicht werden. De ideeën en de organisatie van die beweging zouden een grote rol spelen bij de wederopbouw van het platteland.

Een eerste belangrijk medium dat de beweging mee vorm gaf was het tijdschrift *Le Cottage*, waaraan architecten als A. Dumont en P. Jaspar meewerkten, naast persoonlijkheden als Emile Verhaeren, Paul Otlet, Emile Vandervelde of senator Wouters de Boechout en vooraanstaande buitenlandse medewerkers.

In *Le Cottage* werd vanaf de eeuwwisseling een analyse gemaakt van het platteland in verval te wijten aan een tweevoudige ontwikkeling. Enerzijds verloor het platteland haar typische eigenschappen doordat het aangesneden werd door de oprukkende verstedelijking. Anderzijds ging ook de kwaliteit van de landelijke sites zelf verloren doordat deze snel moderniseerden: oude hoeves ondergingen functionele verbeteringen die hen moesten aanpassen aan de nieuwe landbouwtechnieken maar die vaak weinig esthetische bekommernis toonden en in de dorpen deed zogenaamd stedelijke architectuur haar intrede: “Le paysan se fait construire une maison comme celle des gens de la ville, grotesque et prétentieuse, d’une amère vulgarité déconcertante; les administrations, les communes infectent de leurs bâtisses odieuses les paysages les plus charmants, c’est une vraie débacle de la Beauté!” (*Le Cottage*, 1904, de Montenach, 1916, p.11).

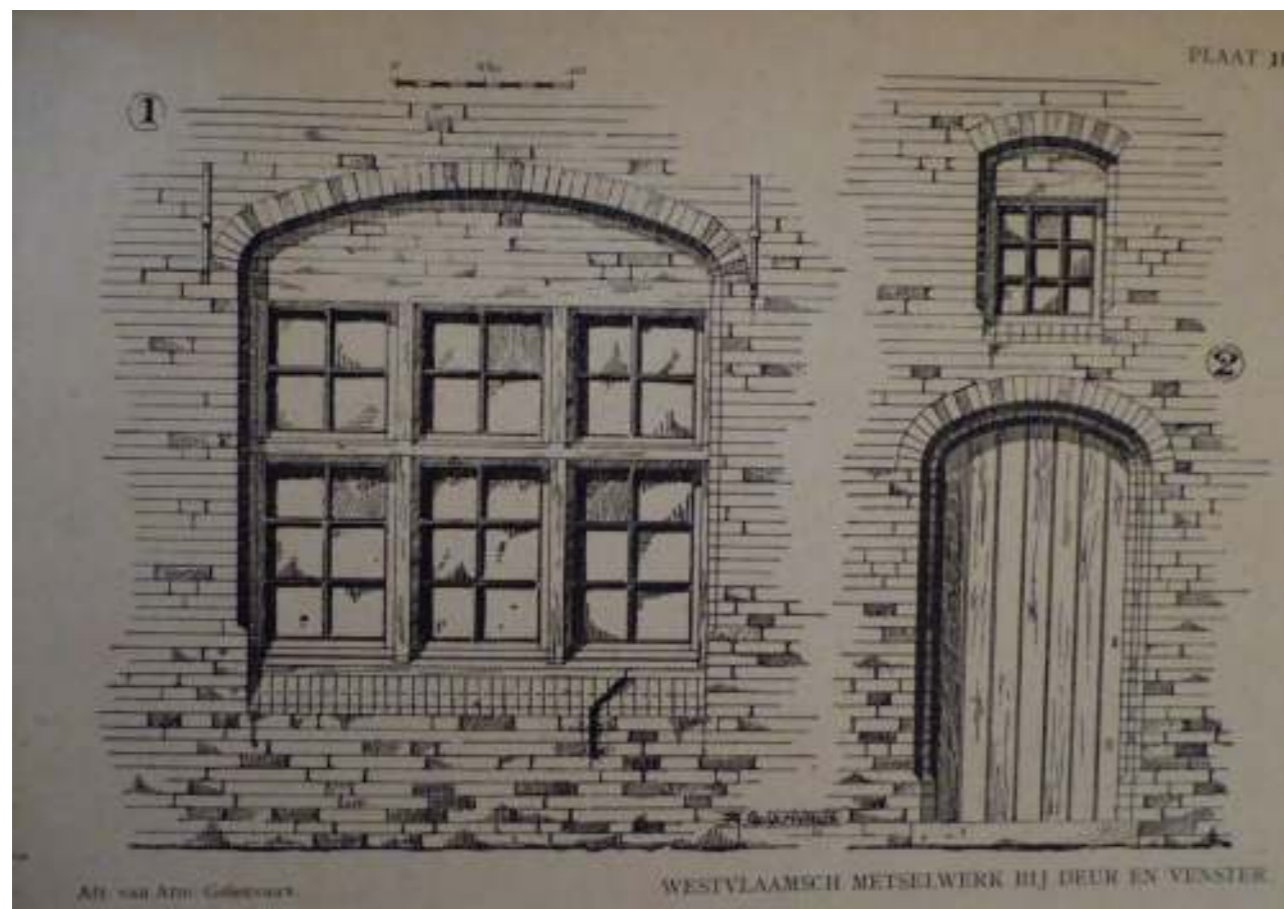
Tegenover een imitatie van de architectuur uit de stad wordt de lokale traditionele landelijke architectuur als voorbeeld gesteld van een uitgerijpte en functionele schoonheid. Op een vergelijkbare manier als met de lokale traditionele stedelijke architectuur gebeurd was, worden de kenmerken van de traditionele landelijke architectuur per streek geïnventariseerd. In de beschrijving van die landelijke architectuur wordt echter ook veel aandacht besteed aan de manier waarop de gebouwen zich in hun omgeving integreren.

Deze beweging geïnteresseerd in de traditionele landelijke architectuur schreef zich in in een bredere herwaarderingsbeweging van het platteland. Die was behalve in de bouwwijze, ook geïnteresseerd in de aspecten van hygiëne, in de mechanisering van het productieproces, in het onderhoud en de aanleg van hoeves.

Op verschillende wereldtentoonstellingen in ons land worden modelhoeves gepresenteerd, ook zo op de wereldtentoonstelling van 1913 in Gent, waar behalve een modelhoeve ook een modeldorp gebouwd wordt. Op die wereldtentoonstelling wordt

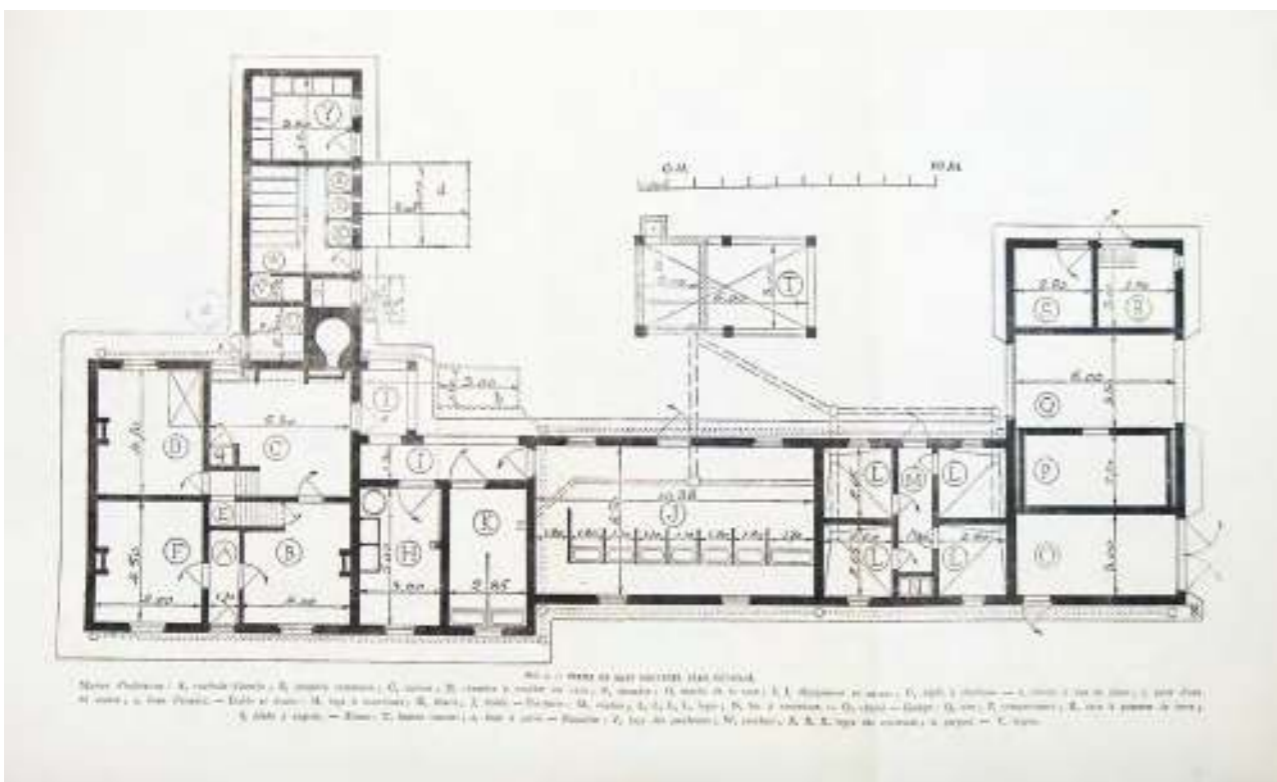
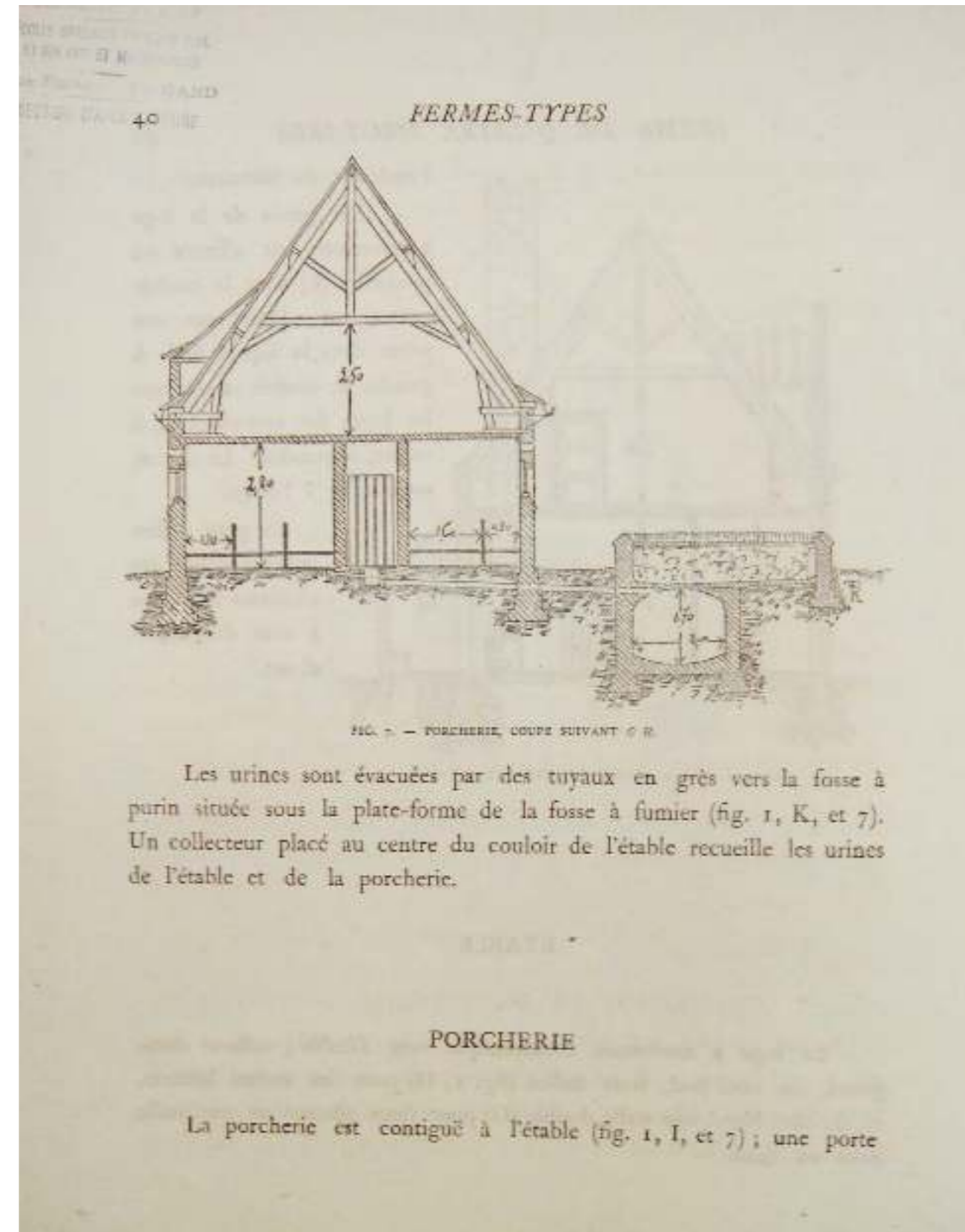
ook de *Commissie ter Verfraaiing van het Landleven* (*Commission d’Embellissement de la Vie Rurale*) opgericht. Die commissie met afdelingen op nationaal, provinciaal en soms lokaal niveau zal een belangrijke rol spelen bij de wederopbouw.

De aangehaalde aspecten van kritiek op de transformatie van het platteland, inventarisatie van kenmerken van de lokale traditionele architectuur en nieuwe ontwerpen die functionele en esthetische verbeteringen op basis van de lokale traditie nastreven, kunnen geïllustreerd worden aan de hand van een selectie uit publicaties van voor, tijdens en na de oorlog:

Kenmerkende onderdelen van landelijke gebouwen in België: een bundel nota's en platen samengesteld in 't licht gegeven tot opleiding der ambachtslieden in de bouwbedrijven, Bulletin des métiers d'art, 1918.

Dit is een soort catalogus van bouwdetails van landelijke architectuur die de bouwvakkers, betrokken bij de wederopbouw, zou moeten informeren over de te bouwen streekeigen details. Per type bouwdetail (vensteropeningen, raamkozijnen, topgevels, ...) worden tekeningen en beschrijvingen gegeven van voorbeelden uit verschillende streken.

Uit *Fermes Types & Constructions Rurales en West Flandre*, 1918, Alfred Ronse, Théo Raison.

Alfred Ronse, Théo Raison, *Fermes Types & Constructions Rurales en West Flandre*, 1918.

Dit rijkelijk geïllustreerd werk combineert een analyse van de landelijke architectuur van West-Vlaanderen met een pleidooi voor een regionalistische architectuur en een functionalisme in de hoevebouw op basis van de lokale tradities. Dat gebeurt aan de hand van fictieve ontwerpvoorstellen.

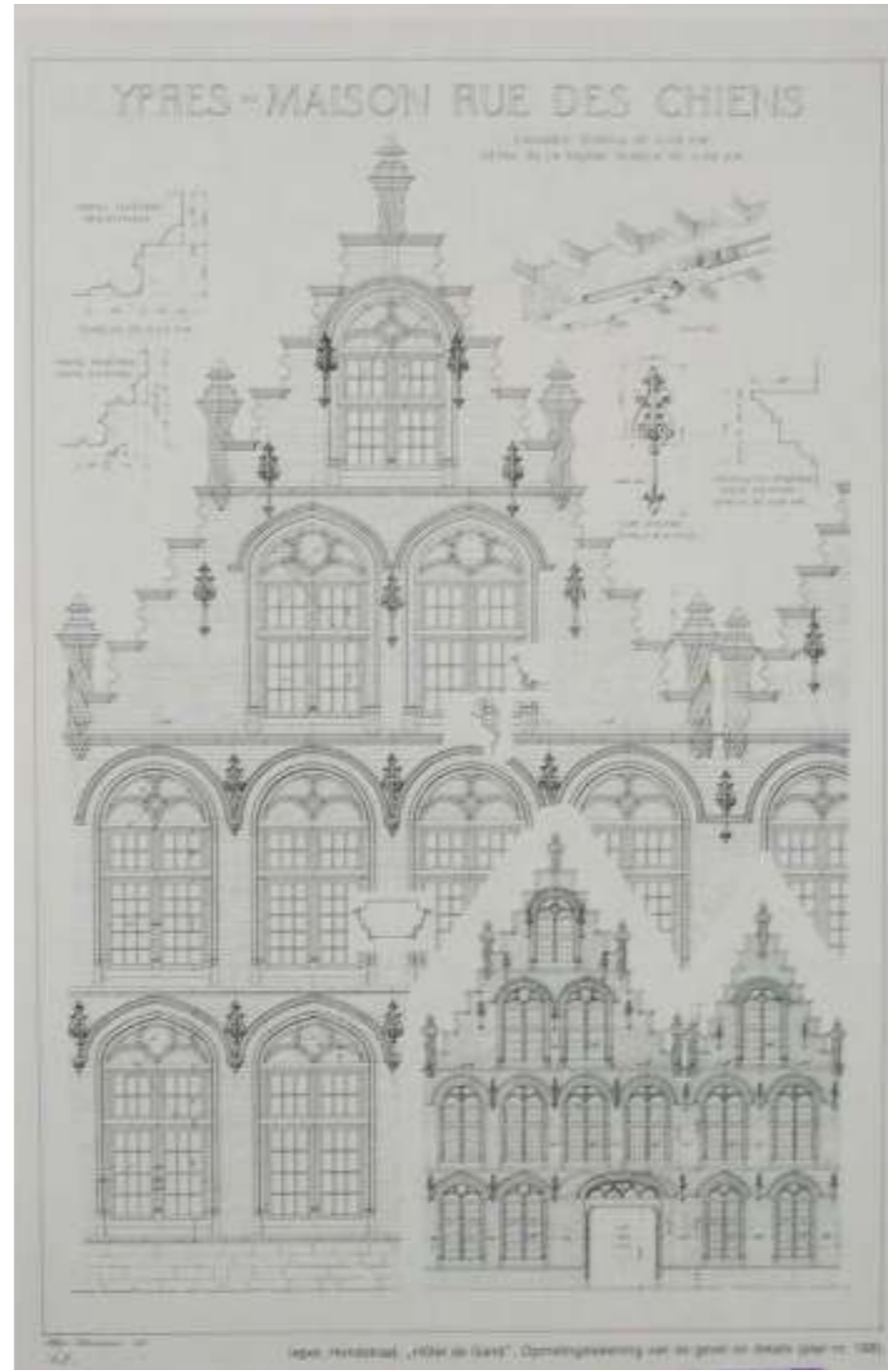
Een eerste reeks gedetailleerde projecten bestaat uit negen type-ontwerpen voor typelocaties en type-uitbatingen, bijvoorbeeld een ontwerp voor een hoeve van 3 ha akkerbouw en 1 ha weiland in de zandleemstreek of een hoeve van 50 ha in de streek van Diksmuide. Een tweede reeks projecten toont ontwerpen voor de heropbouw van concrete historische hoeves, bijvoorbeeld de hoeve-herberg het Blauwhuis in Schore. De projecten beschrijven beknopt de vooroorlogse opbouw van die hoeves en formuleren vervolgens een nieuw ontwerp voor die hoeves, dat functioneel in overeenstemming wil zijn met de actuele landbouwbedrijfsvoering en anderzijds terugverwijst naar aspecten van de vernielde hoeve. Het gaat dus niet om letterlijke reconstructies maar om geïnspireerde interpretaties.

Tenslotte worden in het boek ook voorstellen gedaan voor de heropbouw van dorpen aan de hand van ontwerpen voor Slype en Lombaartsijde. Daarin wordt aangetoond hoe een eenvormig beeld kan bekomen worden door de verschillende representatieve gebouwen als school, pastorie en gemeentehuis te groeperen rondom een dorpsplein gedomineerd door de kerk.

Architect Raison was lid van de provinciale commissie voor de Verfraaiing van het Landleven en was ook een belangrijk uitvoerend architect bij de wederopbouw, o.a. als één van de architecten van de Bouwdienst van de Boerenbond.

Eugène Dhuicque samen met kanunnik Delaere op de ruïnes van de Sint-Maartens-kerk.
(Bron: Stynen, *Het Verwoeste Gewest 15/18*)

Optekening door de Mission Dhuicque van het pand in de Hondstraat.
(Bron: Stynen, *Het Verwoeste Gewest 15/18*)

Affiche voor Londen tentoonstelling van ontwerpen voor de wederopbouw van België door het Belgian Town Planning Committee.
(Bron: Beeldbank Library of Congress)

2.1.3 De organisatie van de wederopbouw

De omvang van de vernielingen en de urgentie van de wederopbouw door de duizenden teruggekeerde en dakloze vluchtelingen, noopten tot een goed georganiseerd overheidsapparaat dat het project in goede banen kon leiden.⁹ Specifieke diensten werden opgericht en aangepaste procedures ontwikkeld voor het heropbouwen van huizen, hoeves of publieke gebouwen. Deze procedures moesten leiden tot een versnelling van de werkzaamheden, maar moesten ook toelaten om de kwaliteit van de talloze bouwprojecten, architecturaal en stedenbouwkundig, minimaal te kunnen bewaken.

Vorbereiding van de wederopbouw tijdens de oorlog

Al tijdens de oorlog werd de materiële wederopbouw van het land op verschillende vlakken voorbereid. De Belgische regering in ballingschap in Le Havre, richtte daartoe enkele officiële instellingen op en trof wettelijke schikkingen, terwijl ook de *Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen*, de *Vereniging van Steden en Gemeenten*, de *Commissie ter Verfraaiing van het Landleven* en prominente architecten in binnen- en buitenland zich over de toekomstige taak van de wederopbouw bogen en talloze publicaties aan het vraagstuk wijdde.

Om een nauwkeurig herstel van het beschadigde of verwoeste patrimonium na de oorlog toe te laten, kreeg de Brusselse architect Eugène Dhucque, lid van de *Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen*, in mei 1915 de opdracht om de kunstvoorwerpen in niet-bezet België te redden, de noodzakelijke maatregelen te treffen om wat restte van de vernielde monumenten te vrijwaren, en tenslotte in geval van herovering van bezet gebied, onmiddellijk de nodige maatregelen te treffen voor de goede bewaring van de kunstvoorwerpen.¹⁰ In het kader van deze zogenaamde *Mission Dhucque* werden ook systematisch talrijke opmetingen en foto's gemaakt van waardevolle gebouwen achter het front.¹¹ Van beeldhouwwerk maakte men afgietsels.

Met de Besluitwet van 25 augustus 1915 verplichtte de Belgische regering de opmaak van algemene inrichtingsplannen voor de verwoeste steden en gemeenten. Voor elk van deze steden en gemeenten zou een bijzondere studiec commissie opgericht worden, die de opmaak van deze inrichtingsplannen begeleidde en adviseerde. Aan de basis van deze wet lag ir.-arch. Raphaël Verwilghen, die vóór de oorlog verbonden was aan het ministerie van Openbare Werken en tijdens de oorlog door minister van landbouw en openbare werken Joris Helleputte op studiereis naar Groot-Brittannië was gezonden. In september 1916 werd het *Koning Albert Fonds* opgericht dat met de bouw van barakken de woningnood moest bestrijden, in augustus 1917 werd het *Komiteit voor Oorlog en 's Lands Wederinrichting* geïnstalleerd¹².

De oorlog betekende voor architecten weliswaar een jarenlange bouwstop, maar tegelijkertijd ook een periode van reflectie en (internationale) ideeënuitswisseling. Dat manifesteerde zich enerzijds in de vorm van talrijke publicaties over de wederopbouw tijdens de oorlog en onmiddellijk erna. Volgens architectuurhistoricus Marcel Smets was het publiceren, net als het deelnemen aan gevestigde adviserende organen of drukkingsgroepen een manier voor de auteurs om hun eigen zienswijzen te laten gelden en werkterrein te claimen voor de wederopbouw.¹³ In architectuurtijdschriften als *La Cité* en *L'Emulation* krijgt een debat over de aanpak van de wederopbouw een forum, net als in de bulletins van de *Koninklijke Commissie van Monumenten en Landschappen* en van de *Vereniging van Steden en Gemeenten*. In 1913 was op de wereldtentoonstelling van Gent de *Commissie ter verfraaiing van het Landleven* opgericht.¹⁴ Zij organiseerde gedurende de oorlog de voorbereiding van de landelijke wederopbouw, maar ook de *Belgische Boerenbond* droeg daar met enkele zeer praktische publicaties aan bij.

De aanwezigheid van talrijke vooraanstaande Belgische architecten in Frankrijk, Groot-Brittannië en Nederland tijdens WO I, was bepalend voor de ontwikkeling van het denkklimaat waarin de wederopbouw zou plaatsvinden.¹⁵

In Groot-Brittannië werd in februari 1915 door de *International Garden Cities and Town Planning Association* in samenwerking met de Belgische regering een congres ingericht gewijd aan de wederopbouw van België, wat een vraagstuk geworden was dat aan de internationale gemeenschap voorgelegd werd. Kort na het succesvolle congres werd in Londen onder toezicht van de Belgische regering en op initiatief van het *Town Planning Institute* en de *Garden Cities and Town Planning Association* het *Belgium Town Planning Committee* opgericht, speciaal om architecten maar ook ingenieurs, landmeters, advocaten en gemeentelijke adviseurs toe te laten de problematiek van de wederopbouw te bestuderen en te vertalen in schema's en voorbereidende richtlijnen. Ook Raphaël Verwilghen die later een centrale rol zou spelen in de nationale organisatie van de wederopbouw, maakte zich tijdens een verblijf in Groot-Brittannië de methodiek van de Britse *Town Planning* op basis van rationele surveys eigen.

Ook in Nederland vonden vooruitstrevende Belgische architecten een vruchtbaar klimaat. Huib Hoste en Louis Van der Swaelmen associeerden zich in Nederland met de plaatselijke avant-gardemilieus en zouden zo vooruitstrevende visies in het wederopbouwproject binnenbrengen. Ook in Frankrijk vond een beslissende ideeënuitswisseling plaats over de Belgische wederopbouw, met bijvoorbeeld de *Exposition de la Cité Reconstituée* in 1916, waar voor het eerst plannen voor de wederopbouw van Ieper besproken werden.

Administratieve organisatie van de wederopbouw

Op 23 oktober 1918 nam de regering twee besluitwetten aan die aan de basis lagen van de **oorlogsschaderegeling** zoals deze na de oorlog toegepast zou worden.¹⁶ Een eerste besluitwet erkende “het recht op vergoeding door de Natie van de schade, voortspruitend uit oorlogsfeiten in België, aan de Belgen”. Een tweede besluitwet richtte per gerechtelijk arrondissement een *Rechtbank van Oorlogsschade* op. Deze rechtscolleges stonden in voor de vaststelling en uitkering van de oorlogsschadevergoeding aan geteisterden. De onvoorwaardelijke individuele eigendomsherstelling was het centrale principe waarvan de Belgische wederopbouw na de Grote Oorlog doordrongen was. Hierdoor bleef deze wederopbouw vaak zeer *down to earth*, tot ontgoocheling van degenen die de wederopbouw wouden aangrijpen om radicale vernieuwingen door te voeren met betrekking tot architectuur en stedenbouw.

Al snel realiseerde de regering zich dat individuele gemeenten de zware taak van de wederopbouw onmogelijk alleen tot een goed einde zouden kunnen brengen. De **wet op de aangenomen gemeenten** van 8 april 1919 gaf hen de mogelijkheid zich te laten “adopteren” door de staat, die hen dan in ruil financieel bijsprong. De geadopteerde gemeenten werden aanvankelijk in vijf gewesten gegroepeerd: de Kuststreek, West-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen en Antwerpen, Brabant en Henegouwen, Luik, Namen en Luxemburg. De zware vernielingen in Zuidwest-Vlaanderen maakten echter de oprichting van een zesde gewest noodzakelijk: het gewest Zuidwest-Vlaanderen¹⁷. Aan het hoofd van elk gewest werd een **Hoog Koninklijk Commissaris** (H.K.C.) geplaatst, die onder gezag stond van het Ministerie van Binnenlandse Zaken. Bij elk Hoog Koninklijk Commissariaat werd een Interministeriële Raad ingesteld die de Commissarissen bijstond. De leden van deze Raad werden geselecteerd onder de ambtenaren van de bevoegde ministeries en van de provinciale technische diensten en door de koning benoemd. Vertegenwoordigers van de *Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen*, van de *Bond der Steden en Gemeenten* en van de *Commissie tot Verfraaiing van het Landelijk Leven*, bezaten de mogelijkheid om in de vergaderingen van de Raad advies te verstrekken.

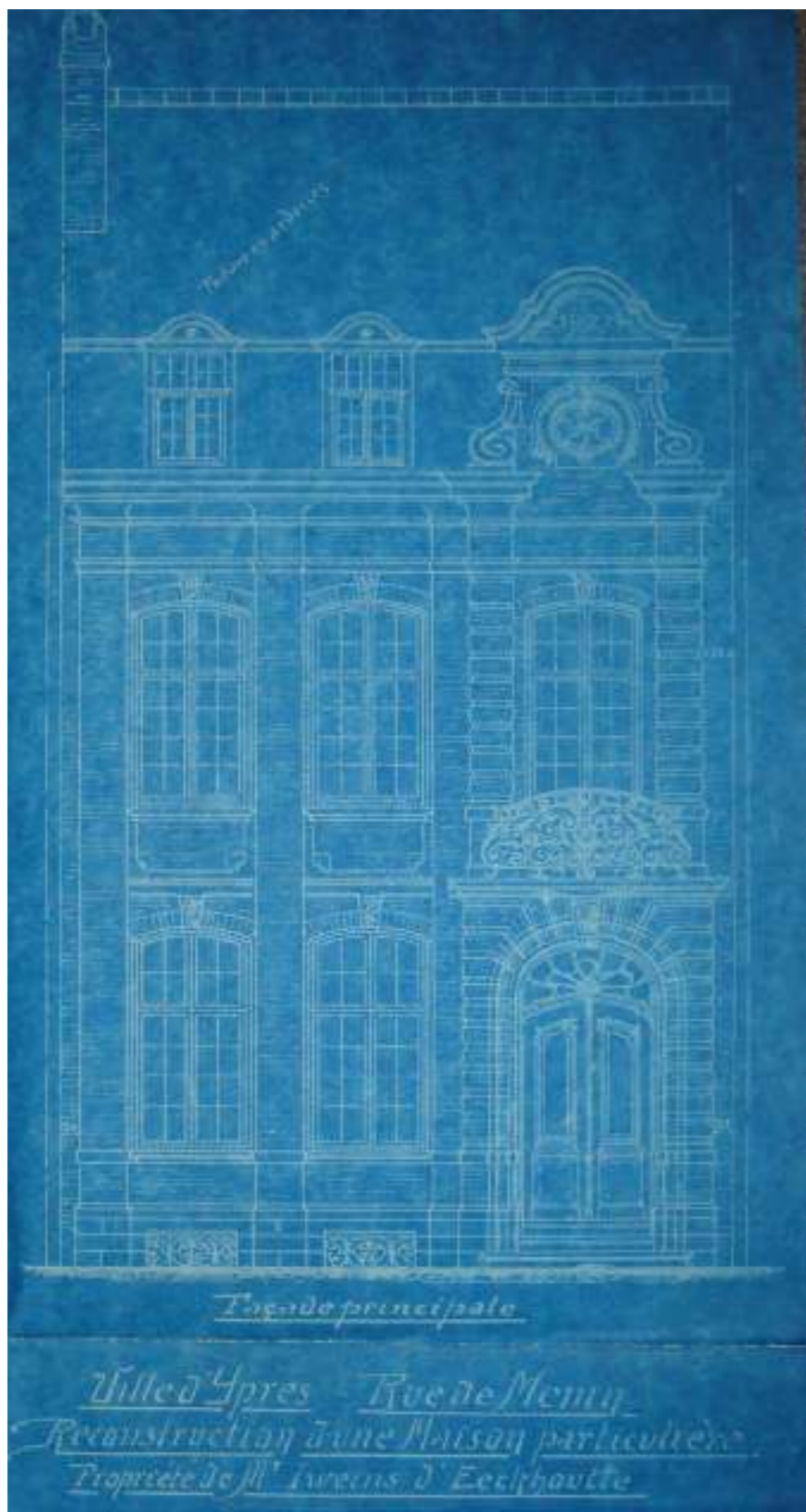
Als een gemeente zich liet adopteren door de staat werd ze onder het rechtstreekse gezag van een Hoog Koninklijk Commissaris geplaatst, die over zeer uitgebreide macht beschikte. De gemeente was dan ook verplicht een algemeen plan van aanleg, een algemeen rooilijnenplan en een politiereglement in verband met het bouwen in de gemeente op te stellen. Deze plannen en het reglement moesten aan de Commissaris voorgelegd worden. De bedoeling van de wetgever was om zowel de veiligheid en de hygiëne als het esthetisch karakter van de uit te voeren herstellingen en bouwwerken te waarborgen.

Tegenover de verplichtingen en bevoegdheidsbeperkingen voor geadopteerde gemeenten stond dat ze konden rekenen op financiële steun van de staat voor alle onkosten ten gevolge van de herstellingswerken aan de bezittingen van de openbare

diensten en voor bijzondere uitgaven waartoe de gemeenten genoodzaakt waren door de uitzonderlijke omstandigheden. In totaal lieten tweehonderd veertig gemeenten zich zo door de staat adopteren, waarvan een honderdtal in West-Vlaanderen.

Gelijktijdig met de goedkeuring van de wet op de Aangenomen Gemeenten werd in april 1919 binnen het Ministerie van Binnenlandse Zaken de **Dienst der Verwoeste Gewesten** opgericht.¹⁸ De hoofdpdracht van de Dienst lag in de concrete uitvoering en toepassing van de wet op de Aangenomen Gemeenten en op het herstel van de verwoeste gewesten in het land. Als belangrijkste bevoegdheid had de D.V.G. daarbij het recht om controle uit te oefenen op de aanwending van de kredieten die voor het wederopbouwprogramma waren vrijgemaakt. De dienst had ook de taak op te treden als verbindingsfunctie tussen overheid en de verschillende particuliere groepen of instellingen die werkzaam waren op het vlak van de nationale wederopbouw¹⁹. Aan het hoofd van de dienst stond kolonel A. Demeur, bijgestaan door twee algemene opzieners en daaronder bestonden zes ondergeschikte besturen, waaronder het *Bestuur van de Bouwdienst* onder leiding van Raphaël Verwilghen.

De moeilijke relatie tussen de overheidsadministratie bevoegd voor de wederopbouw enerzijds en de vakwereld van architectenorganisaties, stedenbouwkundigen en technici van de *Bond van Steden en Gemeenten* anderzijds was ook kenmerkend voor de wederopbouw na WO I. Die vakwereld voelde zich, nadat ze zich tijdens de oorlog op de wederopbouw had voorbereid, niet au sérieux genomen en zag met lede ogen aan hoe de wederopbouw in de handen gelegd wordt van in hun ogen weinig onderlegde Hoog Koninklijk Commissarissen en hun administraties²⁰. Ook op de *architectes-conseils* die de Commissarissen bijstaan in hun taak werd vanuit de vakwereld kritiek geleverd. Hun taak bestond erin de plannen van private architecten na te zien met betrekking tot esthetiek en bouwkunde. Ook moesten ze nagaan of de gelijkwaardigheid bekomen werd tussen de waardeschatting van het vernielde huis en het ontworpen huis. De kritiek van de vakwereld op deze architectes-conseils betrof de ontransparante keuze van architecten voor deze functies. Bovendien bleken een aantal van deze architecten-raadgevers via hun functie ook een groot aantal bouwopdrachten in de wacht te slepen.

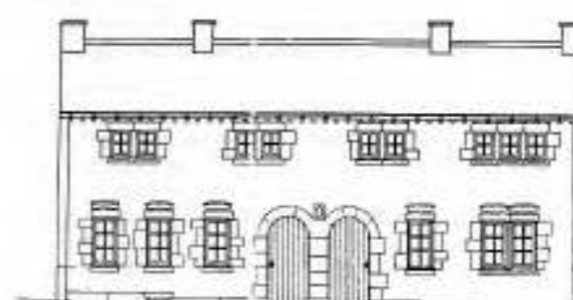
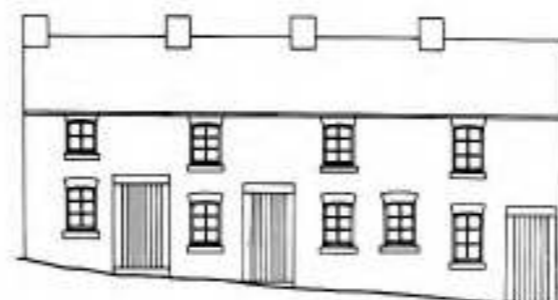
Uitkering van **oorlogsschadevergoeding**:
De eigenaar is zelf bouwheer. (meest toegepast)

Beeld: blauwdruk van een gevel, Meensestraat nr 34, Ieper

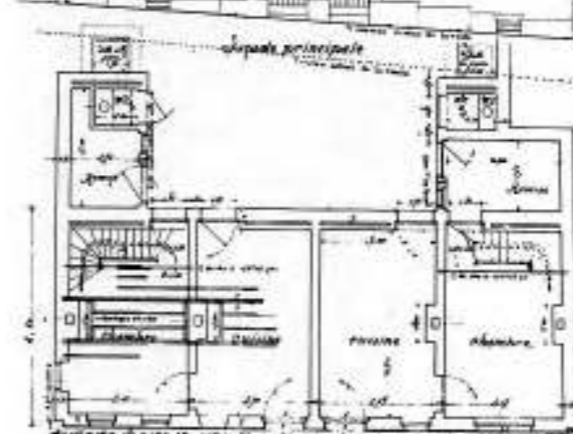
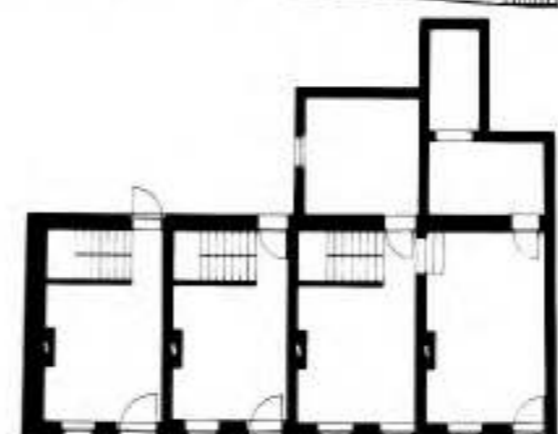
Plan Demeur:
bouw van 2000 arbeiderswoningen
en 2000 pachthoeves door Dienst der
Verwoeste Gewesten.

Beeld: Tuinwijkontwerp voor
Zaalhofwijk Ieper (onuitgevoerd)

Systeem Renkin:
Herstel door de staat.

Plannen, bestekken en lastenboeken
moeten goedgekeurd worden door de
HKC en DVG.
Aannemers toegewezen via openbare
aanbesteding

Beeld: Correctie door Dienst der
Verwoeste Gewesten; links voorgelegd
ontwerp, rechts gecorrigeerde
versie voldoende aan minimale
bewoonbaarheidseisen

Drie verschillende procedures voor de heropbouw van woningen

Drie verschillende procedures voor de heropbouw van woningen

De opeenvolgende Belgische regeringen tijdens de periode 1918-1926 hielden er elk verschillende visies op na hoe de wederopbouw aangepakt moest worden. Voor het heropbouwen van vastgoed van getroffen eigenaren bestonden globaal genomen drie verschillende procedures, die van beleidstermijn tot beleidstermijn meer of minder ingezet werden en gewijzigd werden.

Een eerste en meest gebruikte procedure voor de wederopbouw van woningen en hoeves bestond erin dat de getroffen eigenaar, na ontvangst van een **oorlogsschadevergoeding** van de overheid, zelf bouwheer werd. In de *Rechtbank voor Oorlogsschade* trachtten de Staatssecretaris en de geteisterde via een minnelijke schikking of via een proces tot een overeenkomst te komen. De oorlogsschadevergoeding was gebaseerd op de waarde van het onroerend goed op 1 augustus 1914, rekening houdend met de waardevermindering wegens ouderdom van het pand op de dag dat de schadeberokkening of vernieling plaats vond. Daarbij kon nog een premie van wederbelegging komen en een schadeloosstelling. De premie voor wederbelegging was bedoeld om het verschil te overbruggen tussen de waarde van het goed in de staat dat het zich bevond voor het begin van de vijandelijkheden en de kosten voor wederopbouw zoveel jaar later, nog toegenomen door de naoorlogse inflatie. De schadeloosstelling werd uitgekeerd indien de wederopbouw niet kon doorgaan op het oorspronkelijke terrein. Het voorzag dan een bedrag dat nodig was om een nieuw terrein aan te kopen, op voorwaarde dat het oorspronkelijke terrein eigendom van de staat werd.

De moeilijkheden die bij deze procedure opdoken, waren vooral de overbelasting van de *Rechtbanken van Oorlogsschade* en de ontoereikendheid van de uitbetaalde vergoedingen, meestal nauwelijks voldoende om een gelijkwaardig pand herop te kunnen bouwen. Velen moesten daarom toevlucht nemen tot hypotheek. Tenslotte remde ook de schaarste aan bouwmaterialen de bouwactiviteit ernstig af. Daaraan probeerde minister de Broqueville te verhelpen door de oprichting van gemeentemagazijnen, waar de bevolking tegen zo laag mogelijke prijzen bouwmaterialen kon kopen. Om de opstopping van dossiers bij de Rechtbanken van Oorlogsschade te remediëren werden *Samenwerkende Maatschappijen voor Oorlogsschade* opgericht. Als een geteisterde beroep deed op een Samenwerkende Maatschappij kon hij onmiddellijk een voorschot op de hem eventueel toegekende oorlogsschade aanvragen, nog voor enige uitspraak van de Rechtbank.

Een tweede procedure werd in de zomer van 1919 door bestuurder Demeur van de *Dienst der Verwoeste Gewesten* ontwikkeld om aan de steeds acutere woningnood een snel antwoord te kunnen bieden. Het zogenaamde **plan Demeur** voorzag in de ontwikkeling door de Dienst Verwoeste Gewesten van 2000 arbeiderswoningen en 2000 pachthoeves. De Dienst kreeg de opdracht tot twaalf duizend hectare grond in

de verwoeste streken aan te kopen. Het project voorzag per pachthoeve ongeveer vijf hectaren. De arbeiderswoningen zouden opgetrokken worden in groepen van honderd op onbebouwde terreinen van vijf tot vijftig are in de omgeving van verwoeste centra. Later zouden de bewoners tegen een minimumprijs eigenaar kunnen worden van hun woning. Minister de Broqueville sloot voor een totaal van zeventhonderd arbeiderswoningen met acht aannemers contracten af. Op 21 oktober werden met de tuinwijk Batavia bij Roeselare de werken gestart.

Met het oog op de uitvoering van het plan werd binnen de Dienst Verwoeste Gewesten de Bouwdienst uitgebouwd onder leiding van Raphaël Verwilghen. Architect J.J. Eggericx die tijdens de oorlog de tuinstadbeweging in Engeland had bestudeerd en door Verwilghen als zeer bekwaam in de materie geacht werd, kreeg de verantwoordelijkheid over de afdeling architectuur. Verschillende architecten tekenden voor de DVG de plannen uit voor tuinwijken²¹. L. Gras werd belast met het opstellen van typeplannen voor hoeven. Jules Renkin, die in december 1919 de Broqueville opvolgde als Minister van Binnenlandse Zaken, verzette zich tegen het groots opgevatte bouwproject van zijn voorganger en trachtte de concrete uitwerking ervan zo veel als mogelijk in te perken. Uiteindelijk werden een kleine 700 arbeiderswoningen gebouwd.

Een derde mogelijkheid voor de getroffene bestond erin zijn huis te laten herstellen door de staat²². Indien de geteisterde bereid was te verzaken aan zijn oorlogsschadevergoeding, nam de staat de verplichting op zich om voor hem een huis van gelijke waarde te bouwen. Die mogelijkheid was impliciet al in de wet van 10 mei 1919 voorzien, maar werd pas met het mandaat van minister Renkin echt in uitvoering gebracht. Volgens dit '**systeem Renkin**' waren eigenaren vrij in de keuze van een architect, maar de plannen, bestekken en lastenboeken moesten aan de Hoog Koninklijk Commissaris voorgelegd worden ter goedkeuring. Ook konden eigenaren de aanwijzing van een architect overlaten aan de Hoog Koninklijk Commissaris. Via een openbare aanbesteding werden de werken, vaak verschillende samengebundeld, aan privé-aannemers toevertrouwd. Het ontwerp van de herop te bouwen woning was gebaseerd op de geraamde waarde van het vroegere huis. Daarbij hanteerde men de vooroorlogse prijzen zonder een waardevermindering door de ouderdom van het pand in rekening te brengen. Bijkomende uitgaven voor meer hygiëne en beter wooncomfort vielen ten laste van de staat.

Het systeem Renkin kon de hooggestemde verwachtingen die het bij de bevolking in de geteisterde gebieden gewekt had uiteindelijk niet waarmaken. Op de Hoog Koninklijke Commissariaten werd namelijk weinig of geen aandacht besteed aan hygiëne en wooncomfort in de nieuwe woningen bij de beoordeling van de bouw dossiers, terwijl de waarde van de vernielde huizen zo laag geraamd werd dat het haast onmogelijk bleek om voor deze prijs herstellingswerken te laten uitvoeren.²³

De wederopbouwstedenbouw tussen stadsbouwkunst en stedenbouw

In de loop van de eerste jaren na de wapenstilstand keurde elk van de heropbouwde gemeenten, ten gevolge van de wet op de aangenomen gemeenten van 1919, een gemeentelijk bouwreglement, een algemeen plan van aanleg en een reeks rooilijnplannen goed. Deze wettelijke instrumenten creëerden het formele stedenbouwkundig kader waarbinnen de wederopbouw van de stads- en dorpskernen plaatsvond. In 1915 waren ze al door Minister Helleputte en zijn administratie waaronder ir.-arch. Raphaël Verwilghen, vanuit de regering in Le Havre via Besluitwet geïnstalleerd. Ze waren bedoeld als instrumenten die een rationele heraanleg van de kernen mogelijk zouden maken, na grootschalige onteigeningen, met de publieke overheden in een actieve rol. De wederopbouw zou zo kunnen gebeuren volgens de nieuwe discipline van de 'town planning' of het 'urbanisme', een discipline die vanaf de eeuwwisseling internationaal ontwikkeld werd om greep te kunnen krijgen op de complexe processen van groeiende industriesteden en hun verstedelijkende omgeving. Hier had de bestaande methodiek van de stadsbouwkunst zich niet toe in staat bewezen.

Het gemeentelijk bouwreglement bepaalde bouwkundige, hygiënische en veiligheidsaspecten waaraan bouwprojecten moesten voldoen, maar kon ook esthetische eisen opleggen.

Het algemeen plan van aanleg / inrichtingsplan was bedoeld als een sleuteldocument in het gemeentelijk stedenbouwkundig beleid. Op een grafische manier geeft het een geïntegreerd ontwikkelingsproject voor de stad of het dorp weer, dat de (lokale) overheid wil realiseren. Het bepaalt het tracé van de wegen en hun dimensies, het legt de inrichting van de verschillende wijken vast (die eventueel herverkaveld worden) en het reserveert locaties voor publieke functies. Het kan ook de stad in zones indelen waaraan specifieke kwalitatieve randvoorwaarden voor bouwprojecten verbonden zijn via het gemeentelijk bouwreglement. Tenslotte is het het basisdocument waarop het college van burgemeester en schepenen zich baseren voor het verlenen van bouwvergunningen.

Het rooilijnenplan / rooiingsplan geeft door middel van de rooilijn de grens aan tussen het openbaar domein en het privaat domein. Waar het algemeen plan van aanleg wel de geplande verbreding van een weg aanduidt, is op het rooilijnplan het precieze verloop ervan te vinden.

Op een eigenaardige manier bleven deze instrumenten kort na de oorlog echter, op het moment dat de wederopbouw daadwerkelijk moest gebeuren, wel in voege, maar kregen ze een nieuwe invulling die hen uiteindelijk inschakelde in een stedenbouwbeleid dat veel dichter aanleunde bij de oudere gangbare 'stadsbouwkunst' dan bij de rationele 'stedenbouwkunde' van de *town planning*.

In 1919 verbond de staat er zich toe beschadigde eigendommen in hun oorspronkelijke staat te herstellen. Die bezitsherstelling moest wettelijk weliswaar geen identieke heropbouw van de getroffen panden zijn, maar het betekende toch dat de wederopbouw de vorm kreeg van een nevenschikking van individuele projecten. Van een radicale heraanleg na onteigeningen op grote schaal was geen sprake meer. Dit beginsel betekende een beperking van de manoeuvreerruimte voor de overheid tot het publieke domein en haar grenzen, zoals afgebakend in de rooilijnplannen.

De terugdringing van de rol van het plan van aanleg en het toegenomen belang van de rooilijnplannen was ook te verklaren door het feit dat de hogere overheid nog niet georganiseerd was om met een geïntegreerde stedenbouwkundige aanpak om te kunnen gaan. De administraties bleven sectoraal georganiseerd zonder veel coördinatie. Terwijl bijvoorbeeld de Ministers van Binnenlandse zaken en van Openbare Werken de nieuwe methodiek georganiseerd rondom het plan van aanleg bleven verdedigen, en terwijl Raphaël Verwilghen via de verspreiding van type-bouwreglementen het instrument van het algemeen plan van aanleg probeerde te redden, kon de apart functionerende administratie van de gemeentewegen via de richtlijnen die zij verspreidde het algemeen plan van aanleg herleiden tot een principeschema van het nieuwe wegtracé en het rooilijnplan tot belangrijkste stedenbouwkundig instrument promoveren.

De nieuwe gang van zaken was voortaan dat het plan van aanleg en de rooilijnplannen in opdracht van het gemeentebestuur getekend werden door de stadsarchitect of door een door de gemeente aangestelde architect, dat deze voorgelegd werden aan het *Raadgevend Comité* dat bestond uit twee architecten en twee gemeenteraadsleden en tenslotte goedgekeurd werd door de Hoog Koninklijk Commissaris. De plannen moesten ook voorbij de Dienst der Verwoeste Gewesten passeren, al keek die de plannen enkel na op de financiële verplichtingen die er voor de Dienst aan vasthingen. Voorstellen van Verwilghen om de opmaak van de plannen ook door een op te richten centraal gespecialiseerd orgaan inhoudelijk te laten begeleiden, kregen geen gevolg.

Hoe vereenvoudigd het stedenbouwkundig project dan ook was geworden (met een grotendeels behouden stads- of dorpsstructuur op optimalisaties van wegennet en een nieuwe inrichting van monumentale gehelen en publieke infrastructuur na), toch verliep de procedure tergend langzaam²⁴. Zolang de rooilijnplannen niet vastgesteld waren, werden bouwvergunningen niet verleend en konden eigenaren hun woning niet heropbouwen. Het duurde meerdere jaren vooraleer de architecten hun optekening van de vooroorlogse tracés ter plaatse en de uitwerking van nieuwe ontwerpen klaar hadden en voordat door de Hoog Koninklijk Commissaris en de gemeente een finaal voorstel goedgekeurd was.

Het rooilijnplan van de wederopbouwperiode deed uiteindelijk meer dan alleen het publieke domein afbakenen. Het was evenzeer een uitvoeringsplan van een stadsontwerp dat onder meer onteigeningen vastlegde. Het gaf vorm aan een functioneel programma van verkeerstechnische optimalisatie, maar bevatte ook een minder expliciet omschreven luik erop gericht het centrum van stad en dorp volgens een historisch beeld herop te bouwen. Hiervoor werd teruggerepen op stadsverfraaiingsprogramma's in de lijn van laat 19de-eeuwse opvattingen over de "esthétique des villes". De opmaak van nieuwe rooilijnplannen betekende dan een kans om de ruimte zodanig te organiseren dat historische monumenten op de best mogelijke manier benaderd en waargenomen zouden worden. Vaak versterkte een herlokalisatie van publieke functies als gemeentehuis, feestzaal, pastorie etc. ook het centrumkarakter. Vooral bij de aanleg van de dorpen speelden zij een centrale rol.

Monumenten en eventuele nieuwe publieke gebouwen waren dan de ankerpunten in een stadsontwerp dat verder door ondergeschikte particuliere gebouwen ingevuld werd. Zij moesten op harmonieuze wijze het ondersteunend kader creëren voor de monumenten en publieke gebouwen.

Het gemeentelijk bouwreglement bevatte soms bepalingen over de aanblik van gebouwen in de omgeving van monumenten. Zo legt het gemeentelijk bouwreglement voor de heropbouw van Nieuwpoort aan woningen in de buurt van de Markt de dienstbaarheid van kunstgevels op²⁵. Daar moet gebouwd worden 'in den trant van 't oud Nieuwpoort'. De 'esthetische' controle op bouwaanvragen was in handen van een stadsarchitect, een bijzondere stedenbouwkundige adviesraad of het Raadgevend Comité, al verschilde de doortastendheid van die coördinatiefunctie sterk van gemeente tot gemeente.

Hoe dan ook schikten de meeste architecten en opdrachtgevers zich in de relatieve consensus om de opbouw volgens historisch beeld vorm te geven. Visietekeningen van representatieve stadsgehelen door architecten als Viérin (Nieuwpoort), Coomans (Ieper) en Janlet (Dinant) waren dan ook invloedrijk.

VOETNOTEN

- 1 We maken de vereenvoudiging hier omdat een meer genuanceerde voorstelling van het debat ons te ver zou leiden. Lange tijd werd de wederopbouw na WO I, binnen een architectuurgeschiedschrijving die zich gaandeweg vereenzelvigde met de geschiedenis van de avant-garde-bewegingen, voorgesteld als de inzet van een tweestrijd tussen modernisten en traditionalisten, waarbij deze laatsten duidelijk wonnen. Die voorstelling is echter te eenvoudig. 'Traditionalisten' en 'modernisten' zijn geen duidelijk omliggende begrippen of groepen. De modernisten van tijdens het debat over de wederopbouw zijn niet alleen avant-garde architecten die in een radicaal moderne vormtaal willen bouwen. Bovendien grijpen die zogenaamde modernisten terug op regionale architectuur in hun afwijzing van de traditionalistische architectuur, terwijl de traditionalisten het voorbeeld van de regionale historische architectuur aangrijpen om het gebruik van bepaalde detaillering en materialiteit aan te bevelen. Ook is de scheidslijn niet volledig duidelijk m.b.t. discussie over behoud of heropbouw van de Lakenhalle bijvoorbeeld. De Nederlandse schilder Piet Mondriaan, bezwaarlijk traditionalistisch te noemen, verdedigt bijvoorbeeld de heropbouw van de hallen. Verschillende architecten tenslotte bouwden zowel in een eerder modernistisch als in een traditionalistisch idioom. Tenslotte blijkt de wederopbouw volgens traditionalistische trant op vele vlakken inventiever te zijn geweest, dan bijvoorbeeld de wederopbouw van Warschau na WO II.
- 2 Aloïs Riegl noemt deze waarde Alterswert, of ouderdomswaarde.
- 3 Zie Stynen, *De onvoltooid verleden tijd*, p. 246, citerend uit brief van Carton de Wiart aan de gouverneur-voorzitter dd. 24 november 1916, bewaard in stadsbibliotheek Ieper.
- 4 Dit deel volgt in grote lijnen de analyse van Jo Celis *L'Architecture de la reconstruction entre le fond et la forme*, in *Resurgam*, p. 131-152.
- 5 Jo Celis geeft het voorbeeld van het Veurnse tabernakelvenster dat Cloquet en Leonard vermelden als typisch renaissance-detail van de streek en dat vervolgens bij de wederopbouw het detail wordt dat talloze keren hernomen wordt in de 'Veurnse stijl'.
- 6 Volgens Jo Celis kan van een wederopbouwstijl gesproken worden: « C'est la finition et elle seule qui donne un visage entièrement neuf à ces façades. La brique et la pierre naturelle dominant très largement. L'agencement vertical des façades est souligné par des colonnes au rez-de-chaussée et par des pilastres, des pinacles et des moulures verticales en pierre naturelle à l'étage. Il est encore accentué par la forme du toit. A quelques variations de détails près, cet aspect reste pratiquement le même dans toutes les villes reconstruites, ce qui permet de parler d'un style de la reconstruction. ». *Resurgam* p 134-135.
- 7 De herwaardering van de traditionele architectuur van een regio was toen een internationaal fenomeen dat samenviel met een herwonnen interesse in de pittoreske schoonheid van steden zoals die zich in de middeleeuwen hadden ontwikkeld.
- 8 De Saintenoy haalt het voorbeeld van Oud Vlaendren in 1916 ook expliciet als voorbeeld voor de wederopbouw aan. Ook beveelt hij bijvoorbeeld voor Dinant aan het als een museum van de architectuur van weleer te ontwerpen. De serie monografieën die de *Bond van Steden en Gemeenten* vanaf 1916 publiceerde, waarin ook voorbeelden van typische lokale pittoreske architectuur voorgesteld werden die als voorbeeld voor architecten en gemeenten moesten dienen, lijkt ook meer in de richting van een letterlijke nabootsing van de vergane glorie te gaan dan in de richting van een moderne interpretatie.
- 9 Hier wordt slechts een overzicht geschetst van de organisatie van de wederopbouw aan de hand van de belangrijkste actoren. Voor een gedetailleerdere omschrijving, zie Stynen, *De onvoltooid verleden tijd* en Neumann Christel, *De dienst verwoeste gewesten en zijn historisch kader*.
- 10 Eugène Dhuicque, briefwisselend lid voor Brabant van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen, had de leiding over deze missie, met als medewerkers de architecten Marc Dhuicque, Henry Lacoste en Servais Mayné. Ook Iepers stadsarchitect en –restaurateur Jules Coomans werkte aan een inventarisatie van het bedreigde (Iepers) patrimonium wat tot betwistingen leidt tussen beide mannen. Tenslotte moet vermeld worden dat ook aan Duitse zijde optekeningen gemaakt werden.
- 11 De collectie foto's van de Mission Dhuicque wordt vandaag bewaard door het Vlaams Instituut voor Onroerend Erfgoed (VIOE). Een selectie is gepubliceerd in H. Stynen, *Het verwoeste gewest 15/18: Mission Dhuicque*.
- 12 Op de oprichting van dit *Komiteit voor Oorlog en Wederinrichting* volgden nog in 1917 nog de oprichting van andere diensten, terwijl ook deze diensten enkele malen van ministerie verhuisden.
- 13 *Resurgam*, p. 9.
- 14 In het Frans: *Commission d'Embellissement de la Vie Rurale*.
- 15 *Resurgam*, pp. 33-67.
- 16 Deze paragraaf is gebaseerd op de C. Neumann, *De dienst verwoeste gewesten en zijn historisch kader*, Inventaris DVG, pp 39 – 55.
- 17 Dit gewest omvatte het bestuurlijk arrondissement Kortrijk en het gedeelte van het bestuurlijk arrondissement Ieper, gelegen ten zuiden van de lijn, getrokken over en met inbegrip van de gemeenten Geluwe, Beselare, Zonnebeke, Ieper, Sint-Jan, Boezinge, Elverdinge en Woesten.
- 18 Later zou de *Dienst der Verwoeste Gewesten*, in het Frans *Office des Régions Dévastées*, samen met andere diensten die zich met de wederopbouw bezig hielden eind 1920 ondergebracht worden binnen het Ministerie van Staathuishoudkundige Zaken.
- 19 Andere opdrachten van de DVG bestonden er o.a. in de taak van het Koning Albert Fonds te vergemakkelijken en initiatieven uit te werken voor de repatriëring en huisvesting van vluchtelingen.

-
- 20 Zie hierover o.a. de vierdelige artikelenreeks 'La reconstruction des régions dévastées' in naam van de *Société Centrale d'Architecture de Belgique*, in *L'Emulation* 1921. De inleiding op deze reeks (L'Em. N° 4, april 1921) begint zo: "La Société Centrale d'Architecture de Belgique ne pouvait se désintéresser du tragique problème de la reconstruction des régions dévastées. Consciente du rôle que la plupart de ses membres ont joué au cours de la guerre; consciente du rôle qu'ils étaient inéluctablement appelés à jouer dans la reconstruction, elle avait attendu qu'on fasse appel à son dévouement" pour collaborer à la grande oeuvre. (...) La reconstruction était commencée sans l'aide des compétences et de manière à mener le pays aux plus lourds mécomptes."
- 21 A. Smet en F. Van Reeth coördineerden de uitbreidingswerken van de tuinvijken in Roeselare (Batavia) en Diksmuide. Voor de tuinvijk Kalfvaart in Ieper tekende R. Acke, voor Batavia in Roeselare F. Bodson en A. Pompe, voor de tuinvijk Goedhuys in Nieuwpoort A. Van Huffel, voor de tuinvijk in Moorslede C. Schaessens en J. Bytebier en voor de tuinvijk in Veurne C. Van Elslande.
- 22 Hier wordt enkel de heropbouw van definitieve woningen toegelicht. Minister Renkin werkte, om nog sneller een antwoord te kunnen bieden aan de woningnood, ook een premiereregeling voor voorlopige woningbouw uit. Wie zelf een semi-definitieve woning bouwde op onbebouwde gronden buiten de dorpskom kon van de D.V.G. een zelfbouwpremie van 3000 fr krijgen, onder de vorm van bouwmaterialen uit het gemeentemagazijn of een gestandaardiseerd gebouwskelet ontwikkeld door de Bouwdienst van de D.V.G. aangevuld met bouwmaterialen ter waarde van 500 fr. Deze tweede optie kende echter weinig succes.
- 23 Met minister Jaspar (juni 1920 – november 1920) wordt het systeem Renkin teruggeschroefd en heroriënteerd in de richting van de oorspronkelijke bedoelingen van de wet van 1919. Enkel voor reeds gemaakte overeenkomsten gebeurde de heropbouw of het herstel nog door de staat. Echter werd, anders dan zoals Renkin bedoelde, de eventuele waardevermindering van het huis wegens ouderdom ingebracht en werden bijkomende kosten voor hygiëne en wooncomfort opnieuw ten lasten van de eigenaar gelegd. Minister Jaspar stimuleerde de heropbouw met tussenkomst van de Samenwerkende Maatschappijen.
- 24 Talrijk zijn de brieven waarin de Hoog Koninklijk Commissaris en de gemeenten de architecten belast met de opmaak van de rooilijnplannen tot spoed aanmanen. In oktober 1921 blijkt Hoog Koninklijk Commissaris Mareau van Zuidwest-Vlaanderen alle betrokken architecten aangeschreven te hebben spoed te zetten achter de opmaak van de rooilijnplannen.
- 25 Dit gebeurt in 1920 met de aanneming door de gemeenteraad van het algemeen plan tot heropbouw van de stad, uitgewerkt door arch. J. Viérin. Zie H. De Laet, *De doorwerking van een verfraaiingsgedachte tijdens de wederopbouw: het plan Viérin voor Nieuwpoort (1906-1920)*, 1993).

2.2 DE WEDEROPBOUW VAN IEPER

Het wederopbouwverhaal van Ieper laat zien hoe de denkbeelden en wederopbouworganisatie voorgesteld in het eerste deel van dit hoofdstuk, zich, samen met een aantal pragmatische factoren manifesteren in de totstandkoming van een nieuw Ieper. Het ondersteunt opnieuw de evaluatie van de cultuurhistorische waarde van de wederopbouwgebouwen en geeft de aanzet voor een analyse van de Ieperse binnenstad in deelstructuren.

Deze schets van de Ieperse wederopbouw beoogt geen volledigheid. Er zal blijken dat de verwoesting en heropbouw van Ieper een symboolkwestie werd die het lokale belang ver oversteeg. Vooral echter wordt hier aan de hand van enkele selecte planningsdocumenten op zoek gegaan naar wat het stadsontwerp was dat aan de wederopbouw ten grondslag lag. Over het gezicht van de volledig nieuwe stad, geïnspireerd op aspecten van het laat-middeleeuwse Ieper, werd nauwkeurig gewaakt.

In het kader van de studie wordt alleen Ieper intra muros behandeld, hoewel zeker ook het belang van de Ieperse tuinvijken als bouwkundig en stedenbouwkundig wederopbouwvergoed benadrukt moet worden.

2.2.1 Een voorgeschiedenis van stevige debatten

Over de manier waarop Ieper heropgebouwd zou worden, ontsponnen zich van voor het einde van de oorlog tot ver tijdens de wederopbouw polemische debatten met zowel pragmatische, maar vooral ideologische argumenten. Die zijn interessant, omdat ze een argumentatieve achtergrond bieden aan de wederopbouwbeslissingen, lokale fenomenen in de stad kunnen verklaren en omdat ze illustreren hoe Ieper een symboolkwestie werd die het lokale belang ver oversteeg.

Over het drietal voornaamste kwesties heen liep grofweg een breuklijn tussen burgemeester Colaert en stadsarchitect Coomans en een meerderheid van de *Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen* enerzijds en de *Bond van Steden en Gemeenten* en de progressievere architecten anderzijds. Binnen de Dienst Verwoeste Gewesten waren verschillende van die progressievere architecten actief, maar de dienst hield er vooral een pragmatische eerder dan een ideologische kijk op na. Het eerste kamp haalde uiteindelijk telkens zijn zaak binnen.

De debatten bepaalden niet alleen het actuele uitzicht van de stad mee, ze betekenden ook een aanzienlijke vertraging van de wederopbouw: pas in maart 1921 waren de definitieve rooilijnplannen van de stad goedgekeurd.

KWESTIE 1: Heropbouw à l'ancienne of volgens nieuw plan met geheel of gedeeltelijk behoud van de oorlogsrüines

De visie van het stadsbestuur, met Colaerts en Coomans voorop, was erg duidelijk: Ieper en haar monumenten identiek heropbouwen. Ze waren voorstander van een maximaal behoud van het bestaande stadsplan en een heropbouw van alle belangrijke monumenten. De argumenten hiervoor waren van esthetische, economische, patriottische en archeologische aard.

Deze optie van een volledige heropbouw komt ten eerste onder druk door appreciaties door sommigen van de oorlogsrüines, omwille van esthetische redenen en appreciaties ervan als herdenkingsmonument voor de verwoesting en het leed van heel België. In de meest radicale versie van deze opvatting zou Ieper volledig als rüine bewaard gebleven zijn en wat verder heropgebouwd.

In zijn intentieverklaring in 1915 over de heropbouw verklaarde Minister Helleputte zich geen voorstander van het behoud van de oorlogsrüines als gedenktekens, maar liet toch de mogelijkheid voor uitzonderingsgevallen open. Na de oorlog had de vraag naar het behoud van de oorlogsrüines trouwens extra gewicht gekregen nadat ze door de Britse overheid op de agenda gezet was.

De optie van een volledige heropbouw komt ook onder druk door de mogelijkheid van een betere stadsaanleg na de tabula rasa. Minister Helleputte had in 1915 stadsarchitect Coomans bijvoorbeeld al gevraagd de mogelijke verbeteringen aan het wegennet van Ieper te bestuderen. Stedenbouwkundigen als Raphael Verwilghen hadden echter veel meer dan minimale verkeerstechnische wijzigingen van het wegtracé voor ogen.

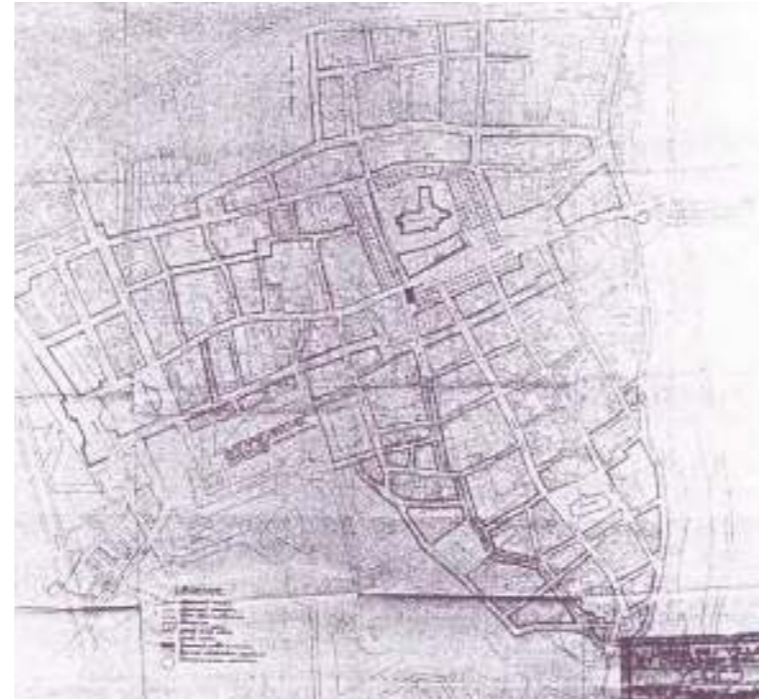
De optie om de stad volgens een nieuw en verbeterd stadsplan op te bouwen conform de inzichten van de nieuwe stedenbouwdiscipline enerzijds en de idee van het behoud van rüines als gedenkteken anderzijds waren niet per se met elkaar verbonden, maar werden wel vaak door dezelfde personen verdedigd en stelden zich wel beiden tegenover de idee van een heropbouw van de stad op de plaats en naar het voorbeeld van de historische stad Ieper.

De discussie werd op verschillende fora gevoerd, waaronder de 'speciale studiecmissie voor Ieper' tijdens de oorlog en de 'het comité consultatif d'architecture' na de oorlog de belangrijkste waren. Uiteindelijk werd stap na stap tot de heropbouw van de stad op de bestaande locatie en met het quasi-behoud van de historische plattegrond besloten. De moeilijkst door te hakken knoop en laatst genomen beslissing betrof de heropbouw van de monumentale gehelen van Ieper.

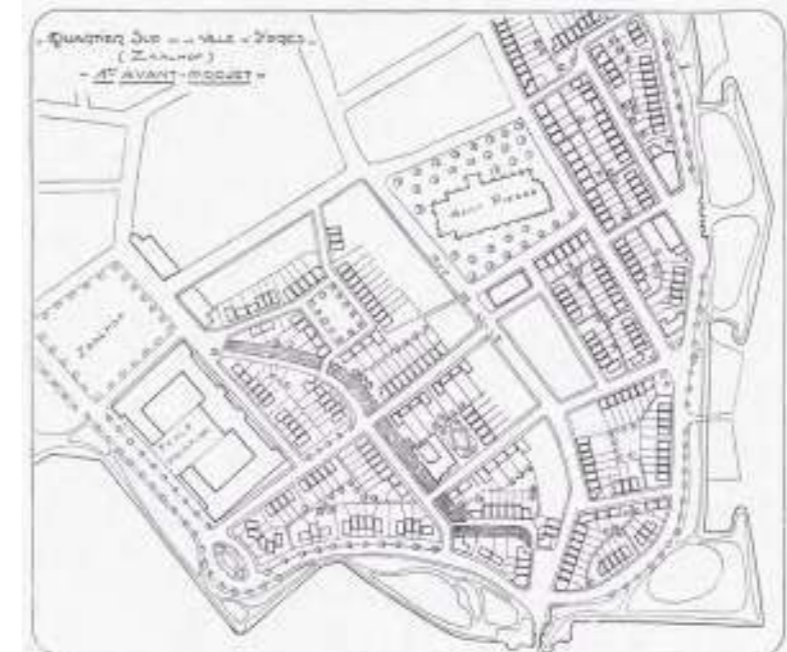
DRIE ALTERNATIEVE ONUITGEVOERDE ONTWERPEN VOOR ELK VAN DE IEPERSE KWESTIES

Een luchtfoto uit het einde van de oorlog. Het **behoud van de ruïnestad** en de heropbouw van een nieuw Ieper op een nabijgelegen plek werd na de oorlog gesuggereerd.

Stadsplan met '**zone de silence**', het alternatief ontwerp voor de heropbouw van de Lakenhalle en Sint-Maartenskerk.

Eerste ontwerpvoorstel van architecten x en Puissant voor een **tuinwijkproject** voor de heropbouw van de Zaalhofwijk en de Sint-Pieterswijk.

In de ruïne van de Lakenhalle vindt marktverkoop plaats terwijl de rest van de Grote Markt al volledig heropgebouwd was.

KWESTIE 2: Gereconstrueerde lakenhal of zone de silence

Uiteindelijk bleven zo twee alternatieven op tafel: een heropgebouwd leper met in haar centrum een 'zone de silence' of een heropgebouwd leper inclusief de Sint-Maartenskerk, Lakenhal en belfort. De Lakenhal had als historisch gebouw al voor de oorlog een internationale bekendheid, als het belangrijkste burgerlijke gebouw uit de middeleeuwen in Europa. Voor de enen was dit gegeven reden genoeg voor een reconstructie. Voor de anderen was net de indrukwekkende vernieling van dit bekende gebouw in de 'martelaarsstad' een niet te loochenen historisch feit en was de sacralisering van de indrukwekkende ruïne ervan tot gedenkmonument voor de oorlogsverwoesting aangewezen. De discussie werd in de brede en in de gespecialiseerde pers gevoerd¹.

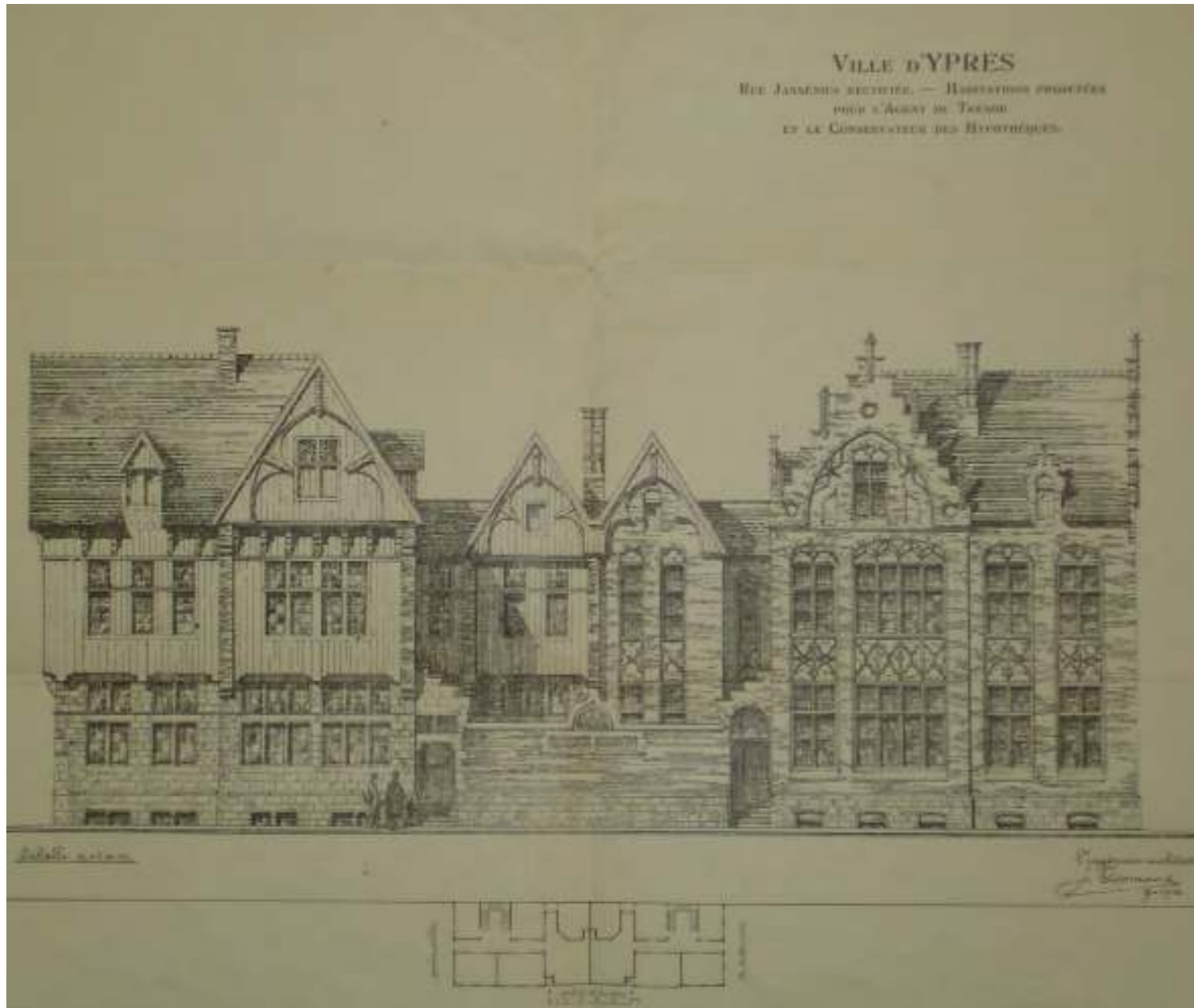
Architect Eugène Dhuicque was één van de felste verdedigers van het behoud van de ruïnes. Op uitnodiging van minister Renkin werkte de Union des Villes uiteindelijk enkele ontwerpen uit voor het een aangepaste plattegrond van leper. Daarin werden de monumentale ruïnes afgezonderd van de verder heropgebouwde stad door middel van een omzoming met bomen. Een nieuw actief centrum werd ingepland op een andere locatie binnen de stadsmuren.

De ruïnes bleven nog enkele jaren als litteken in de stad terwijl door de Britten de Menenpoort opgericht werd als alternatief gedenkmonument in hun 'Ypres'.

Uiteindelijk kregen Coomans en Colaert hun zin. In 1955 werd de reconstructie van de Lakenhal voltooid, nadat de Sint-Maartenskerk al veel eerder afgewerkt geworden was.

KWESTIE 3: Tuinwijken intra muros: de Zaalhofwijk en de Sint-Pieterswijk.

De derde discussie handelt over de heropbouw van de arbeiderswijken in het zuiden van de binnenstad. Minister Renkin had de Bouwdienst van de Dienst Verwoeste Gewesten de opdracht gegeven voor deze wijken een alternatief uit te werken voor Coomans' voorstel, dat te weinig woonkwaliteit toegeschreven werd. Het pittoreske tuinwijkontwerp van architecten Puissant, Acke en Derée geeft inzicht in wat een alternatieve stedenbouwaanpak voor de wederopbouw had kunnen betekenen. De reden voor het geen ingang vinden bij de stad leper had minstens evenveel te maken met de kost van de onteigeningen die voor het project nodig zouden zijn geweest als met de architectuur van het project die afweek van de visie van het stadsbestuur.

Visietekening door architect Jules Coomans uit 1916 voor de Janseniusstraat:
een onuitgevoerd ontwerp voor de bouw van woningen voor de schatbewaarder en hypotheekbewaarder.

2.2.2 Een reconstructie van het wederopbouwstadsontwerp voor Ieper

2.2.2.1 Coomans' visie in nota's en tekeningen

Architect Jules Coomans speelde de belangrijkste rol in de wederopbouw van Ieper. Niet alleen tekende hij voor talloze nieuwe ontwerpen en reconstructies van gebouwen, als stadsarchitect kreeg hij ook de grote lijnen voor Iepers wederopbouw naar zijn zin gerealiseerd.²

Twee teksten die hij tijdens de oorlog schreef en de tekeningen die hij in 1916 maakte voor de *Exposition de la Cité Reconstituée* in Parijs verduidelijken de visie van de stadsarchitect. Voor Coomans lag de waarde van het vooroorlogs Ieper in de opbouw van de stad als geheel: in het middeleeuwse stratenpatroon en in de architectuur, waarvan de gotische trant als "gegroeid uit de volksaard" geroemd wordt, net als de vlaamse renaissancestijl als streekeigen.

In de *Notes sur la voirie urbaine* (1916) die Coomans' eerste plan voor de heropbouw begeleidde, bespreekt hij de kwaliteiten van de historische plattegrond van Ieper. Hij beschrijft er hoe rooilijnrechttrekkingen omwille van praktische of esthetische redenen wel kunnen, maar dat de historische plattegrond van de stad al vol esthetische en verkeerstechnische kwaliteiten was:

Il est en effet, opportun de revoir notre voirie urbaine et d'examiner si la destruction de nombreuses propriétés privées ne peut entraîner des rectifications d'alignement qui répondent à la fois à de nouvelles exigences pratiques et esthétiques.

(...)

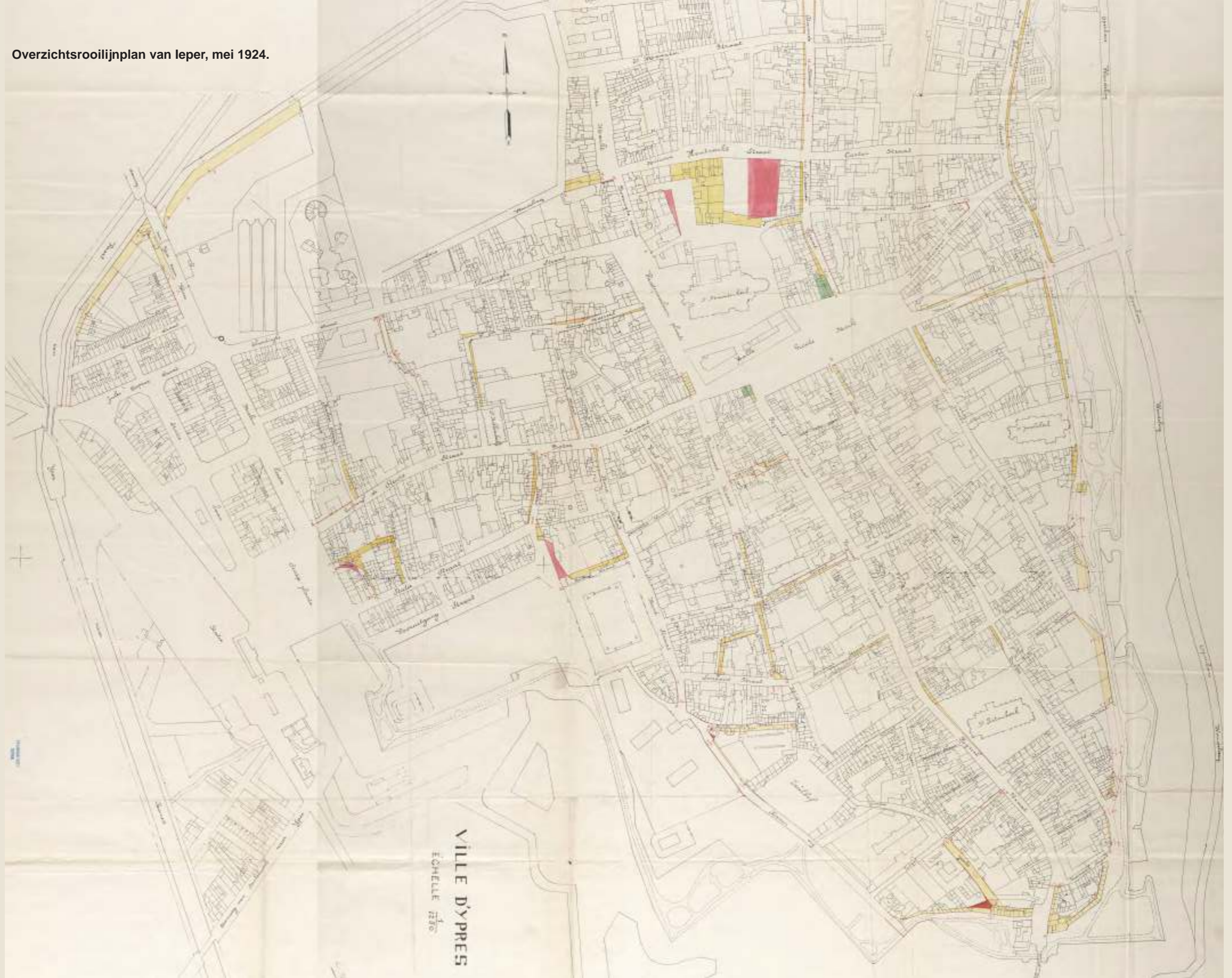
Ypres a conservé tout le charme et la beauté de la ville du moyen-âge. Ses rues anciennes largement conçues aux sinuosités des plus expressives, ses places publiques encadrées de monuments, semblent appropriées, dès l'origine, à un trafic intense.

Coomans analyseert ook bondig de opbouw van de historische stadsplattegrond. Die is vooral ten zuiden van de Markt hiërarchisch gestructureerd met parallelle bredere noord-zuidwegen en loodrecht erop en zonder in elkaars verlengde te liggen, verbindingstraatjes en stegen tussen deze noord-zuidstraten. Van die noord-zuidstraten beschrijft hij de Rijselsestraat als hoofdas, die bovendien omzoomd is met de meest prominente architectuur:

Le réseau urbain semble être greffé sur la grande voie de communication reliant le bâtiment des halles et la grand' place à la porte de Lille. Cette maîtresse artère, si fort admirée des esthètes à raison de son tracé idéal, des immeubles artistiques qui le bordent, des tableaux sans cesse renouvelés qu'elle offre aux regards du passant, est sans conteste, une des plus belles qu'il soit possible de réaliser.

In *Quel est le style à préconiser pour la reconstruction des monuments et éventuellement de certaines habitations* (1917) verduidelijkt Coomans zijn visie op welke stijl gehanteerd moet worden bij de wederopbouw van gebouwen en waar een archeologisch correcte reconstructie aangewezen is. Hij maakt een onderscheid tussen de belangrijkste monumenten die getrouw heropgebouwd zouden moeten worden (de kerken, hal en belfort en een selectie burgerhuizen van uitzonderlijke artistieke kwaliteit) en de privé-architectuur die niet precies gereconstrueerd moet worden maar wel, net als vóór de verwoesting, een bijpassend decor voor de publieke gebouwen moet vormen. Zij moeten ontworpen worden op basis van de lokale en regionale bouw- en stijlkenmerken, voornamelijk die uit de gotische periode en de Vlaamse Renaissancestijl.³

Overzichtsrooilijnplan van Ieper, mei 1924.

2.2.2.2 Plan van aanleg, rooilijnplannen en bouwreglement. ⁴

Een plan van aanleg in de oorspronkelijke zin van het woord, nl. een plan dat meer was dan een rooilijn-en onteigeningsplan is voor Leper zoals bij vele gemeenten, waarschijnlijk nooit gemaakt geworden. In de praktijk zat het stadsontwerp in het rooilijnplan en het gemeentelijk bouwreglement vervat.⁵

Het overzichts-rooilijnplan laat zien dat de plattegrond van de stad, meer bepaald haar wegtracé en haar kavelstructuur grotendeels behouden bleef. De grootste ingrepen waren de aanleg van het Astridpark ten noorden van de Sint-Maartenskerk, wat een westwaartse verschuiving inhield van de voormalige Jardin Public die verkaveld werd, en het verdwijnen van de cavalerie die vervangen werd door de Zaalhofwijk. Daarnaast werden enkele nieuwe verbindingsstraten zoals de leperleestraat aangelegd en werden de rooilijnen van bestaande straten aangepast. Versmallingen en krommingen werden weggewerkt en straten werden verbreed tot een constante breedte van hetzij minstens 8, 10 of 12 m. Deze rationalisering van de straatprofielen gebeurde in de eerste plaats vanuit verkeerstechnische overwegingen op aansturen van de Dienst Verwoeste Gewesten. Een aantal rooilijnaanpassingen hadden ook een esthetische reden. Of verkeerstechnische èn esthetische redenen: de verbreding van het noordelijk einde van de Rijselsestraat bijvoorbeeld bracht de Lakenhalle breder in beeld vanuit de Rijselsestraat.⁶

Waar bij de stroomlijning van het wegtracé pittoreske kwaliteit verloren ging, blijft ze aanwezig in het grote aantal steegjes dat in Leper bewaard bleef bij de heropbouw.

De Rijselsestraat en de verbrede Meensestraat, Diksmuidsestraat, Boterstraat G. de Steurstraat en Elverdingsestraat benoemen we voortaan als 'hoofdassen'. Samen met de Grote Markt, het Van de Peerenboomplein en het Astridpark en samen met de er langs gelegen bebouwing vormen ze de 'hoofdstructuur' van Leper intra muros.

De smallere verkeersstraten (minder dan 12m) en de bebouwing erlangs noemen we voortaan de secundaire structuur. De tertiaire structuur bestaat uit stegen en binnengebieden van stadsbouwblokken.

Deze zoom op het rooilijnplan van leper laat een 'esthetische' optimalisatie ten opzichte van de vooroorlogse toestand zien. De westwaartse verschuiving van de voormalige Jardin Public tot de actuele positie van het Astridpark versterkte de visuele aanwezigheid van de Sint-Maartenskerk en de Lakenhal in de stad.

(beeld van voor de oorlog)

Het wegsnijden van de uitstulping van het bouwblok ten westen van de Rijsselstraat was zowel een rooilijnwijziging om zowel verkeerstechnische als esthetische redenen. De bocht vanuit de Boterstraat was daardoor gemakkelijker te nemen en vanuit de Rijsselstraat kreeg men hierdoor een breder zicht op de Lakenhal. De recente boomaanplant doet hier licht afbreuk aan.

Op deze foto is de verbreding van de Diksmuidestraat zichtbaar in de niet-gepaveide zone tussen de oorspronkelijke straat en het nieuw aangelegde voetpad.

Na de oorlog gereconstrueerd: Lakenhalle en Belfort, Nieuwerck, Sint-Maartenskerk.

Beeld van voor de oorlog

Beeld van na de oorlog

Na de oorlog gereconstrueerd: Huis Biebuyck, Diksmuidestraat

Beeld van voor de oorlog

Beeld van na de oorlog

Na de oorlog verdwenen: Ruitersrijke (nu de Zaalhofwijk)

Beeld van voor de oorlog

Beeld van na de oorlog

Na de oorlog gewijzigd: (zowel in schaal als stijl) bisschoppelijk college, Meensestraat

Beeld van voor de oorlog

Beeld van na de oorlog

Na de oorlog elders heropgebouwd: herenwoning de Lichtervelde, van Sint-Jacobsstraat naar Rijsselestraat

Beeld van voor de oorlog

Beeld van na de oorlog

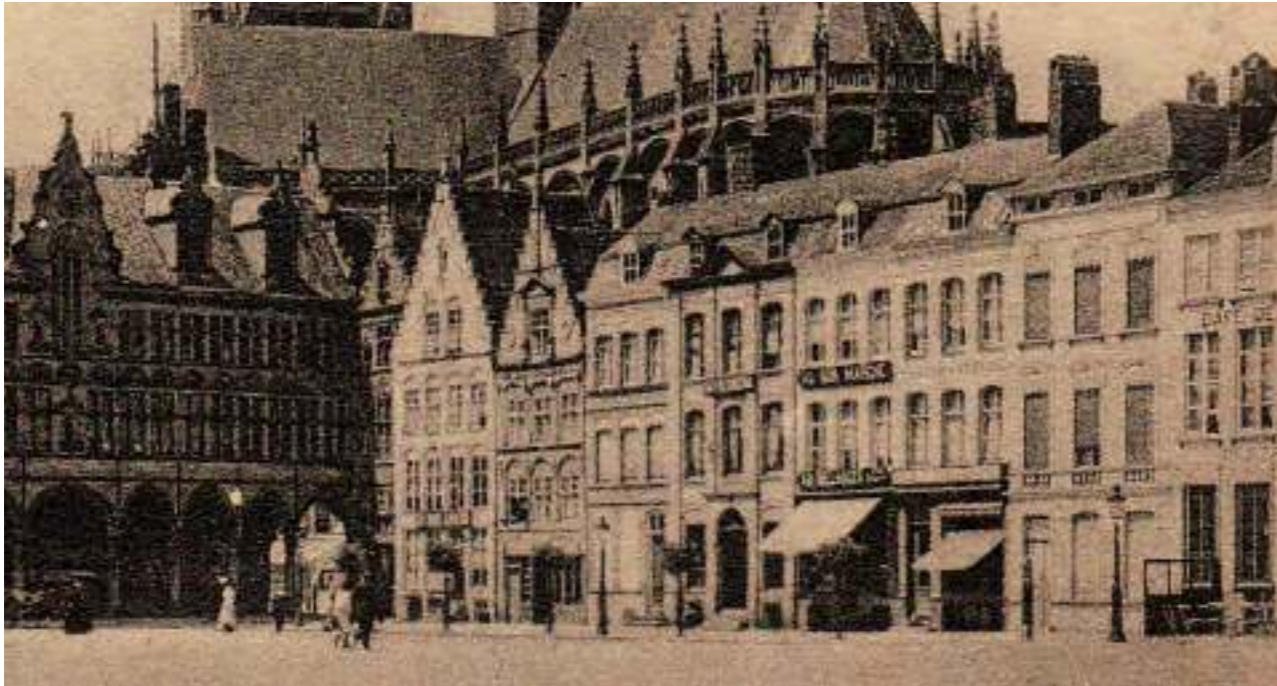
2.2.2.3 De selectie van archeologisch herop te bouwen monumenten

Slechts een heel beperkt aantal panden werd getrouw 'gereconstrueerd' naar vooroorlogse toestand. Het zijn evenwel die gebouwen die men het belangrijkste vond te herop te bouwen, die gebouwen die als belangrijkste lokale historische referentie voor de wederopbouw moesten dienen: hoofdzakelijk publieke gebouwen en belangrijke burgerwoningen uit de late middeleeuwen.

Veel eerder classicistische monumentale gebouwen zoals het 'herenhuis du Chastel de Bertevelt' horend bij het bisschoppelijk college in de Meensestraat werden niet getrouw gereconstrueerd, maar vervangen door panden met eclectische bakstenen gevels.

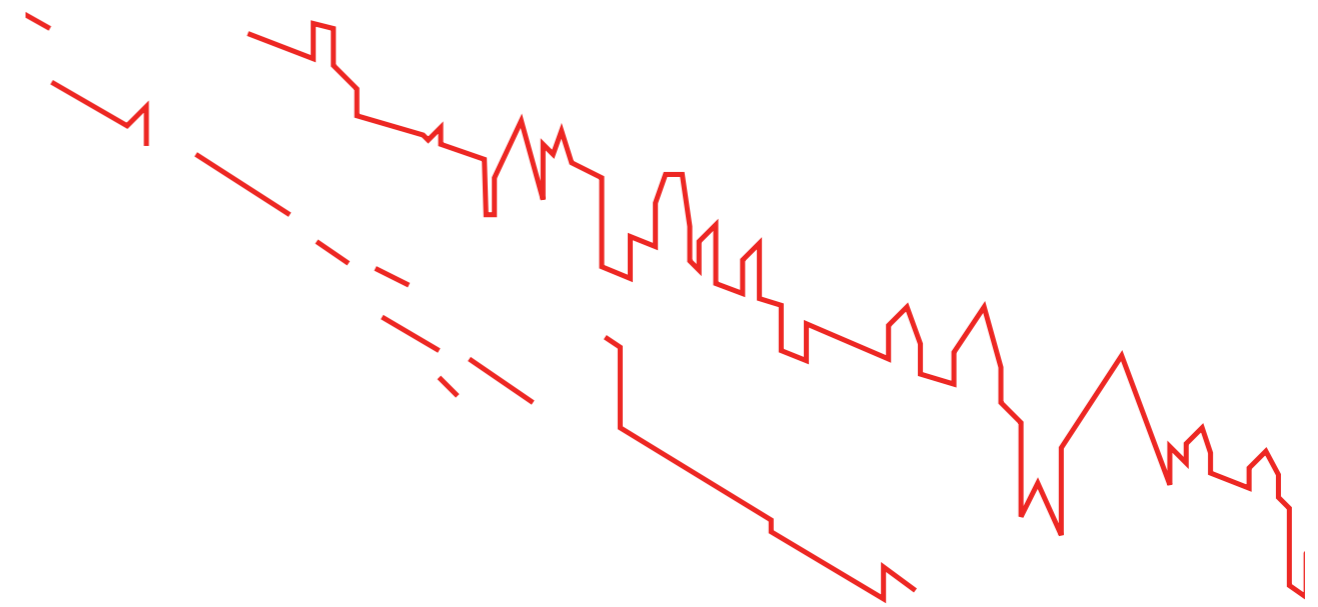
De getrouwe reconstructies zijn niet alleen zelden classicistische gebouwen. Ze komen ook zelden buiten de hoofdassen voor. De prominente gevel van het gebouw in de Rijselsestraat 33 is zelfs een reconstructie van een pand dat voor de oorlog in de Sint-Jacobsstraat (geen hoofdass) stond. Bovendien ligt ook het merendeel van de nieuw ontworpen monumentale gebouwen langs de hoofdstructuur.

De getrouwe reconstructies en de nieuwe monumentale publieke gebouwen bevinden zich dus hoofdzakelijk op de hoofdstructuur.

'Stijlzonering': een vergelijking voor-en-na de oorlog van de gevelwand van de Grote Markt laat zien hoe de gevels van de wederopbouw rondom de markt een samenhangend decor vormen voor de publieke ruimte en haar monumenten.

Alle bepleisterde lijstgevels van voor de oorlog zijn vervangen door geel-roze bakstenen gevels met referenties aan gotiek en vlaamse renaissance. Ook komen er geen gevels met modernistische of art-deco inslag voor, zoals bij de wederopbouw wel elders in leper gebouwd werden.

Het historiserend beeld zit alleen op de voorgevels vast: de kroonlijstlijn aan de voorgevel is sterk gearticuleerd en gevarieerd in vergelijking met die van de achtergevel.

2.2.2.4 Gemeentelijke bouwverordening en het toezicht op de bouwvergunningen

Het Bouwreglement dat de leperse gemeenteraad op 11 oktober 1919 in aanvulling bij haar voorstel van plan van aanleg goedkeurde, bepaalde een maximale bouwhoogte die afhing van de straatbreedte en kende het college van burgemeester en schepenen de expliciete bevoegdheid toe om op basis van ongepastheid van constructies in een bepaalde omgeving bouwvergunningen te weigeren of aanpassingen aan de architectuur op te leggen. Het bouwreglement legde de nadruk op het uitzicht van constructies in samenhang met het uitzicht van de omgeving en van de omgevende monumenten, maar bleef vaag in het beschrijven van hoe die er dan wel moesten uitzien. Een expliciet voorschrift dat er historiserend of regionalistisch gebouwd moest worden werd bijvoorbeeld niet opgenomen.⁷

Terwijl in sommige steden stedenbouwkundige commissies opgericht werden die toezicht hielden op de gepastheid van de ontwerpen, kwam die rol in Leper volledig aan stadsarchitect Coomans toe.⁸ Gezien Coomans' visie op de wederopbouw van de stad geenszins eccentric was en de volledige steun van de leperse gemeenteraad had, en gezien Coomans' autoriteit mag aangenomen worden dat lokale bouwheren en architecten Coomans in zijn visie bijtraden.

2.2.2.5 Fenomenen in de gevelbehandeling: gevelarchitectuur, voorkomen van stijlen, straatritmiek.

De stedenbouwkundige controle en het architecturaal ontwerp had vooral betrekking op de voorgevels. Dat vertaalt zich onder meer in gevels over de hele stad met een kroonlijstlijn aan de voorzijde die gearticuleerd is met talloze puntgevels i.t.t. de bijna uitsluitend horizontale kroonlijsten achteraan. Die puntgevels vooraan zijn wel geïnspireerd op de laat-middeleeuwse diephuizen met hun nokken loodrecht op de straat, maar worden nu vooral met grote en kleine dakuitbouwen gerealiseerd.

Aangezien het voornaamste voorschrift voor de gevels van huizen was dat ze een gepast decor moesten vormen bij wat Coomans 'monumenten' noemt (getrouwe reconstructies en nieuw ontworpen publieke gebouwen), is het niet verwonderlijk dat de woninggevels in de buurt van deze 'monumenten' verschillen van de gevels op een afstand ervan. Op een afstand van het stadscentrum en van de representatieve hoofdstraten, neemt de stijlstriktheid en de detailleringsgraad van de gevels af: van uiterst uitgewerkt en gecontroleerd decor in historiserende stijl, over grotere stijltolerantie, tot generieke patronen.

Terwijl op de Grote Markt en in straten als de Boterstraat de historiserende stijlen naadloos aaneensluiten (eclectische 'wederopbouwstijl' maar ook bijvoorbeeld een neo-rococostijl) komen in de meer perifere straten ook art-deco invloeden voor. In de kleinere straten waar vooral arbeiderswoningen voorkomen, worden de stijldetails

Nagestreefde gepastheid van gevels voor de positie in de straat: twee gespiegelde gevels vormen samen één trapgevel als sterke visuele beëindiging van de H. Cartonstraat.

Gevelreeksen getuigen van een doorgedreven efficiëntie zowel voor het ontwerp als voor de bouw: twee variaties in de Bukkerstraat en twee gespiegelde gevels in de De Montstraat. Deze variaties gelden ook voor de planopbouw.

van de gevels ook vereenvoudigd. Vaak is de wederopbouwstijl er teruggebracht tot bakstenen gevels met accenten in anderskleurige baksteen: decoratieve lijnen, raamomlijstingen en ontlastingsbogen boven ramen en deuren.

Behalve over de gevelontwerpen zelf, werd ook gewaakt over de gepastheid van gevels voor hun positie in de straat. Afwijkend brede gevels terloops in een straatwand werden vermeden (zoals bij de vervanging van de gevel van het college in de Meensestraat). Daartoe werden brede percelen vaak hetzij opgedeeld in verschillende percelen, hetzij bebouwd met een architectuur die de breedte visueel breekt en in het ritme van de opeenvolgende individuele huizen van de straat brengt. Ook is vast te stellen dat een straat soms visueel beëindigd wordt met een brede puntgevel.

2.2.2.6 Gevelreeksen: efficiëntie en samenhang

In het straatbeeld van Ieper blijken bij nauwkeurig kijken zeer veel reeksen van opeenvolgende herhaalde, gespiegelde of gevarieerde gevels voor te komen. Dergelijke ontwerpefficiëntie blijkt zich vooral, maar niet uitsluitend, in de secundaire structuur te bevinden. Waarschijnlijk zijn een aantal ontwerpen ook op verschillende plaatsen in de stad toegepast.

Een aantal architecten bouwde in elk geval zeer veel in de stad, Jules Coomans bijvoorbeeld of Architect Raphael Vanspeybrouck. Hij liet in de Ieperse binnenstad naar zijn ontwerp 133 gebouwen heropbouwen.

De heropbouw van reeksen verwante rijwoningen situeert zich vooral in de arbeiderswijken, waar private bouwheren of de huisvestingsmaatschappij bouwden. Veel eenvoudige arbeidershuizen werden door aannemers gebouwd zonder ontwerp van een architect.

Waarschijnlijk kan ook een groot aantal huizenduo's vanuit het downscalingsfenomeen verklaard worden waarbij ruime burgerhuizen vervangen worden door meerdere arbeiderswoningen nadat de gegoede eigenaren de verwoeste stad verlieten.

VOETNOTEN

- 1 Een uitstekende bespreking van dit debat, zowel inhoudelijk als institutioneel-historisch is het artikel H.Stynen, 'Opvattingen over het herstel van de hal te Ieper', in: *Wonen-TABK*, jg. 4, nr. 5, 1983, p. 32-43.
- 2 Natuurlijk moet ook de invloed van de Koninklijk Commissaris, van de DVG en van andere instanties aan wiens goedkeuring de heropbouw onderworpen was vermeld worden.
- 3 Coomans' opvattingen over een private stedelijke architectuur die een ondersteunende rol moet spelen t.a.v. de monumenten, liggen hier volledig in de lijn van wat Lagasse De Locht en Saintenoy in naam van de Commissie voor Monumenten en Landschappen als algemene richtlijn voor de wederopbouw meegaven en van wat ook in andere steden als Nieuwpoort en Dinant nagestreefd werd.
- 4 Hieronder moet ook vermeld worden dat de rol van Coomans waarschijnlijk ook zeer groot was in de controle op de bouwvergunningen. Hiervoor zou verder onderzoek nodig zijn in persoonlijk archief Coomans.
- 5 Het rooilijnplan dat hier beschreven wordt bevindt zich in het stadsarchief van Ieper, onder 575.03, doos 66 - Rooilijnplannen straten R-V, dossier Sint-Nicolaasstraat e.v. Dit document heeft het voordeel dat het een overzicht biedt. De feitelijk juridisch geldige rooilijnplannen, opgemaakt per straat, zitten ook in het Stadsarchief en zijn in een kleinere schaal getekend en veel preciezer. Voor sommige straten is later nog tot een licht van dit overzichtsplan afwijkende rooilijn beslist.
- 6 Coomans' oplossing was oorspronkelijk ingrijpender, maar werd herleid tot het wegnemen van de uitsprong. Oorspronkelijk stelde Coomans voor de noordwestelijke hoek van het stadsblok uit te snijden zodat de zichtbaarheid voor het verkeer op het knooppunt zou verbeteren en zodat de vorm van de Grote Markt regelmatig werd. Het zicht op de Lakenhal zou nog groter geweest zijn en de Grote Markt verrijkt met een loggia die de uitsnijding zou maskeren.
- 7 Het Bouwreglement uit 1919 vermeldt ook de mogelijkheid dat aanvullende voorschriften uitgevaardigd kunnen worden voor deelgebieden. T.e.m. 1920 blijkt dat uit ons onderzoek van de gemeenteraadsverslagen dat niet gebeurd te zijn. Verder onderzoek van de gemeenteraadsverslagen zou hierover duidelijkheid kunnen geven.
- 8 Over de mate waarop Coomans bouwaanvragen 'corrigeerde' is weinig bekend. In het gemeentelijk bouwreglement van 11.10.1919 bepaalde Art.6 alvast de mogelijkheid ertoe: "Le collège est en droit de faire modifier l'architecture ou les tons d'une architecture d'une construction qui serait en opposition avec les autres constructions d'une rue ou d'un quartier ou qui serait contraire aux règles de l'esthétique. Onderzoek van Coomans privé-archieven zou hier duidelijkheid kunnen brengen.

2.3 DE WEDEROPBOUW VAN HEUVELLAND

Net als bij Ieper gebeurde wordt hier de wederopbouw van Heuvelland beschouwd om de evaluatie van de cultuurhistorische waarde te ondersteunen en de aanzet voor een analyse van de dorpen in deelstructuren op te sporen.

In het kader van de studie wordt gefocust op de dorpskernen, die op een gelijkaardige manier als de heropgebouwde steden kunnen benaderd worden. De wederopbouwhoeves vragen een onderzoeksbenadering en erfgoedstrategische conceptualisering die verschilt van die voor de wederopbouwsteden en dorpen. Deze vaststelling betekent geenszins een afbreuk aan het bouwkundig en stedenbouwkundig belang van dit wederopbouwvergoed.

2.3.1 Maatwerk bij de stedenbouw en architectuur van de dorpen

Een overwegende opvatting bij de wederopbouw was dat de traditionele bebouwing 'op het land' in aanleg en architectuur verschilde van die in de steden. Dat verschil dat door toenemende verstedelijking en industrialisering van het platteland dreigde uit te vlakken moest bij de wederopbouw hersteld worden. Net als voor de stedelijke architectuur werd voor de landelijke een voorbeeld gesteld in de kenmerken van de lokale bouwtraditie.

Naast de specificiteit van het dorp t.o.v. de stad, bleef ook die van dorpen onderling behouden. Het ene dorp bleef gecentreerd rondom zijn kerkplein, het andere rondom zijn dries. De oorlogsschaderegeling op basis van individuele perceelseigendom pleitte natuurlijk ook voor behoud van de vooroorlogse percellering.

In de meeste gevallen is de ontwerpmarge voor de stedenbouwkundigen die de plannen van aanleg tekenen dus erg beperkt. Gevallen als Oostkerke bij Diksmuide waar het hele dorp verplaatst werd opdat het bij de spoorlijn zou aansluiten zijn erg uitzonderlijk.

De plattegronden van de dorpen werden echter net als die van de steden 'verbeterd', functioneel en esthetisch, al gebeurt dit vaak minimaler of subtieler.

De relatie van de ontwerpers met de gemeentebesturen van de dorpen was onvergelijkbaar met die van een stadsarchitect als Coomans in Ieper. Hij maakte als het ware deel uit van de stadsadministratie en zat op één lijn met het stadsbestuur. In de dorpen werden externe architecten aangesteld, vaak uit het binnenland, voor de opmaak van een plan van aanleg en voor het ontwerpen van de publieke gebouwen. Dat ontwerper en gemeentebestuur er soms een erg verschillende visie op nahielden blijkt uit de anekdote dat de gemeenteraad van Dranouter in december 1920 het ontwerp-plan van aanleg van architect 'Nestor' Dumont naast zich neerlegde en de vooroorlogse rooilijnsituatie gewoon ongewijzigd opnieuw aannam. Hierin werd de gemeenteraad uiteraard teruggeroepen door de *Dienst Verwoeste Gewesten*.

Kimmel, Ferrariskaart, 1778.

Vooroorlogse Dries in Kimmel, beeldbank 'Heuvelland verbeeld'.

Kimmel, recente luchtfoto.

Dries in Kimmel.

De wederopbouw van de dorpen in Heuvelland volgde grotendeels de vooroorlogse aanleg. Deze pagina illustreert dit voor Kimmel. De volgende pagina laat dit zien aan de hand van de beperkte wijzigingen aan de dorpsplattegrond in het in 1924 goedgekeurde inrichtingsplan voor Westouter.

Gezien en goedgekeurd door den Gemeenteraad van
Westoude in zitting van 13. j. 1923 en 27. 2. 1924.
de hant,
R. Schand

Van Dromme

Gemeente Westoude

Inrichtingsplan.

Schaal van 1 op 2500.

Gezien en goedgekeurd door out. Minister van Economische
Zaken, om goedgekeurd te worden aan out besluit in statuten
van heden

Sp. den 20 April 1924

Naam van Minister

de Afgevaardigde Postmaars aan het Koninkrijk

V. van Wilghem

Sectie A.

Sectie B.

Sectie C.

Sectie D.

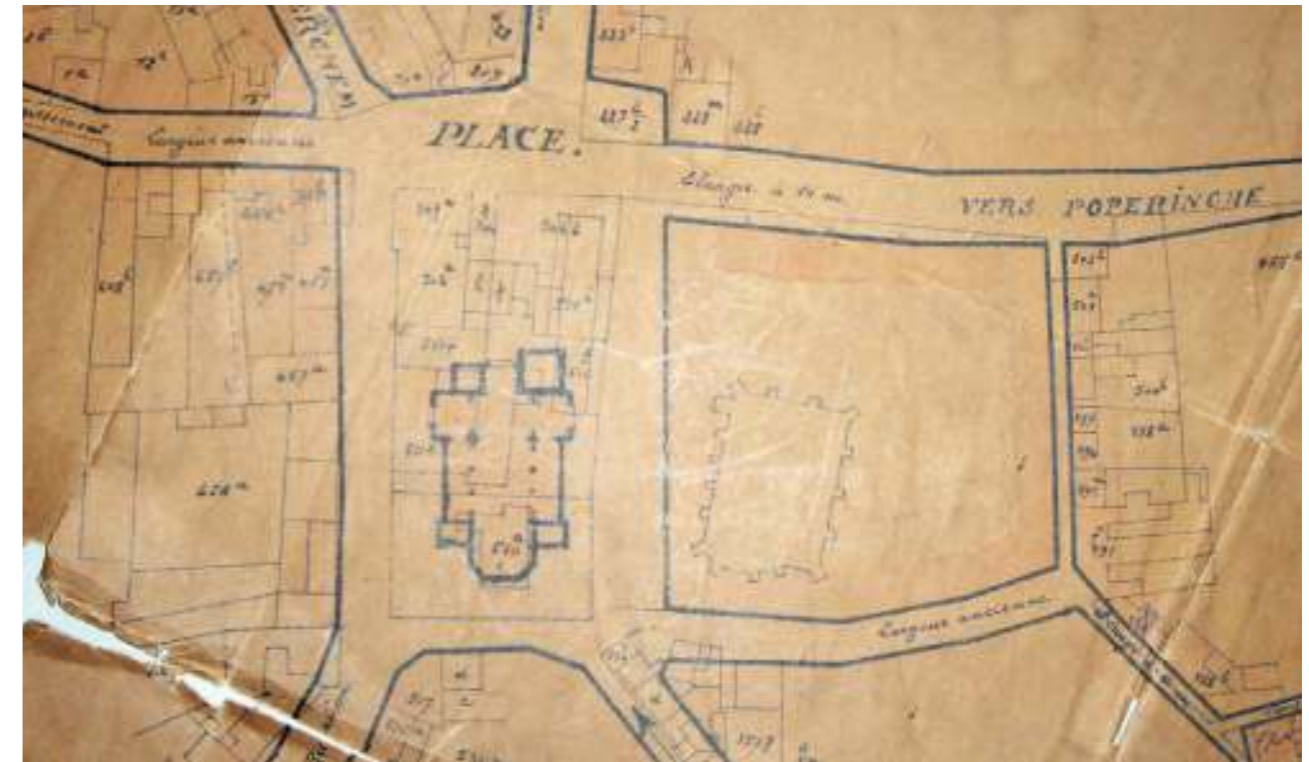
Voorgesteld door 26 Juli 1923
de Postmaars

2.3.2 Een reconstructie van de dorpsontwerpen¹

Rooilijnplannen

De rooilijnwijzigingen omwille van verkeerstechnische redenen waren in de dorpen meestal meer of minder arbitraire wegverbredingen en hoekafrondingen. Toch blijkt vaak meer subtiliteit in de plannen aanwezig: esthetische aanpassingen schakelden voorgevels op één lijn en vooral de omgeving van publieke gebouwen werd stedenbouwkundig precies uitgewerkt. De juiste inplanting en afstand voor de waarneming van monumentale gebouwen als kerk, gemeentehuis, pastorie en dorpscholen werd gezocht. Deze stedenbouwkundige interventies die het dorp verfraaiden en ook wel monumentaler maakten, werden verder gezet in de architectuur van de publieke gebouwen.²

In Heuvelland is het dorp Wijtschate hier vermeldenswaardig. Daar konden architecten H. en M. Leborgne, eveneens verantwoordelijk voor het rooilijnplan van Westouter, in 1922 door een herschikking van verschillende openbare eigendommen radicalere wijzigingen voor het dorpscentrum voorstellen. Het eveneens doorgedreven herstructurerend plan van architect Montfort uit 1920 werd wel goedgekeurd door de gemeenteraad, maar waarschijnlijk niet door de Dienst Verwoeste Gewesten.

Deelgebied uit het rooilijnplan van Wijtschate, getekend door architect Montfort en goedgekeurd door de gemeenteraad in 1920. Let op de verplaatsing van de kerk.

Deelgebied uit het rooilijnplan van Wijtschate, getekend door architecten Leborgne in 1922, en goedgekeurd in 1924. In dit uitgevoerd ontwerp wordt alleen de oriëntatie van de kerk wat bijgesteld. Belangrijker is dat een helder afgeijnde "place communale", waarop het gemeentehuis centraal uitgeeft, ontworpen werd, en een afzonderlijk kerkplein.

Zeldzame getrouwe reconstructies

In de dorpen van Heuvelland blijken getrouwe reconstructies uiterst zeldzaam. Zelfs de kerken kregen een nieuw ontwerp. De Mission Dhuicque had ook geen enkel gebouw in Heuvelland opgetekend.³ Waarschijnlijk zijn in het algemeen in de dorpen getrouwe reconstructies veel zeldzamer dan in de steden.

Wel bevinden zich een aantal onverwoeste gebouwen in Heuvelland, bijvoorbeeld de Blauwepoorthoeve in Westouter. En een aantal gebouwen, voornamelijk grote historische hoeves, gaan wel meer of minder terug op hun verwoeste historische voorgangers.

Getrouwe reconstructies van vooroorlogse gebouwen zijn zeer zeldzaam in dorpen en bij hoeves. Sommigen beweren dat het landhuis (Ieperstraat 7, Kemmel) in 'cottagestijl' uit 1920 naar een ontwerp van architect Dumont (foto onder) geïnspireerd is op de Zweedse chalet die voor WO1 in het park van de Warande stond (foto boven).

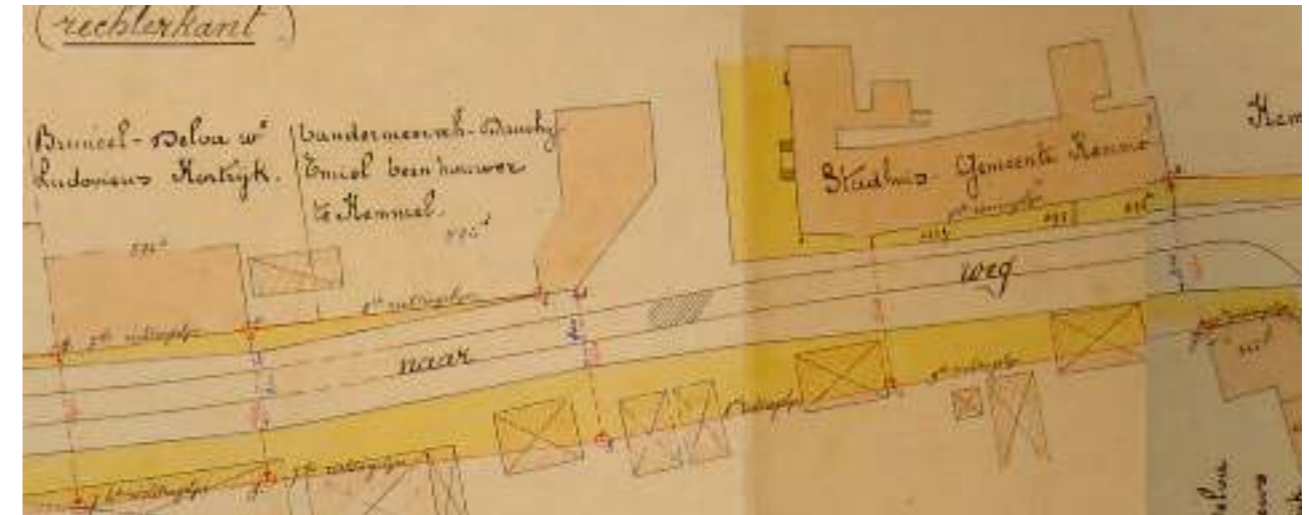
Dorpskerk, pastorie, gemeentehuis en meisjes- en jongensschool als structurerende landmarks

Deze publieke gebouwen onderscheiden zich in de wederopbouwdorpen duidelijk van de omgevende bebouwing, door hun gedetailleerde architectuur, hun schaal en inplanting die loskomen uit het stedenbouwkundig verband van de omgeving. Ze fungeren stedenbouwkundig als *landmark*. Vaak verwijzen in een dorp de verschillende publieke gebouwen door hun samenhangende architectuur en positie ook naar elkaar en veelal zijn ze het werk van één of enkele architecten. Vooral de gemeentehuizen werden bij de wederopbouw veel zichtbaarder dan tevoren.

Enkele voorbeelden:

In Kimmel werden door architecten Alexis en Jacques Dumont enkele voorheen afzonderlijke en weinig indrukwekkende gemeentegebouwen bij de wederopbouw samengevoegd tot één enigszins monumentaal complex dat het gemeentehuis, een feestzaal en woningen voor de veldwachter en de vicaris omvatte. De straat werd voor de hoofdgevel van het gemeentehuis verbreed zodat het gepaste perspectief ontstond.

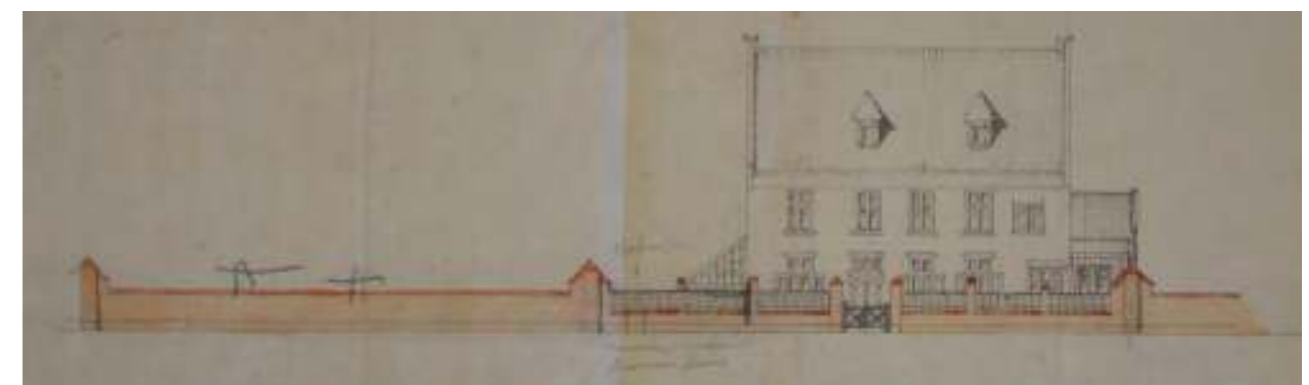
Ook interessant in Kimmel is hoe dezelfde architecten een omheiningmuur ontwierpen die de Dries, de pastorie en het kerkhof op elkaar betrok.

Het rooilijnplan van Kimmel uit 1924 toont de verbreding van de weg van Wijtschate naar Reningelst en het voorstel voor een nieuw plein voor het gemeentehuis. (bron: plannenregister Heuvelland)

De rooilijnaanpassing creëerde een perspectief op het voormalige monumentale gemeentehuis.

Ontwerp voor de omheiningmuur bij de pastorie in Kimmel: de muur als verbindend element met de Dries (bron: Rijksarchief, Dienst Verwoeste Gewesten, 3850)

In Westouter kreeg het losstaande gemeentehuis een klein voorpleintje en een historiserende architectuur met trapgevel en toren. De Pastorie, schoolmeesterwoning en gemeenteschool vormen een tweede landmark-complex. Opnieuw wordt dit gerealiseerd door de inplanting rondom een klein pleintje en de hoogwaardige architectuur.

Loker en Dranouter tonen dat de structurering van dorpen a.d.h.v. gemonumentaliseerde publieke gebouwen een algemene regel is die echter in verschillende mate toegepast werd.

In Loker zijn het vooral de pastorie, de kloosterschool en de schoolmeesterswoning van de gemeenteschool die het dorp structureren. Het gemeentehuis speelt hier geen rol.

In Dranouter vormen gemeentehuis, pastorie en schoolmeesterwoning wel één ensemble. De drie gebouwen zijn varianten van elkaar ontworpen door architect Tilley, maar hun architectuur en vooral hun stedenbouwkundige positie zijn veel minder monumentaal als gewoonlijk.

Het rooilijnplan van Westouter uit 1924 toont o.a. de verbreding van de weg voor de vorming van het kleine plein tussen de schoolmeesterwoning en de pastorie. (bron: plannenregister Heuvelland)

De voormalige schoolmeesterwoning en pastorie in Westouter als landmarks ingeplant rond een klein pleintje.

Voormalig gemeentehuis van Westouter (het gemeentehuis en het plein zijn echter niet terug te vinden op het rooilijnplan)

Behoud traditionele dorpse woningtypologieën, articulerende gebouwen en introductie van nieuwe bouwtypes

Woningen volgden meestal traditionele dorpse typologieën van één of twee bouwlagen hoog met zadel- of mansardedak. Rond dorpspleinen kwam hoofdzakelijk aaneengesloten bebouwing voor die overging in minder aaneengesloten bebouwing naar de randen van het dorp toe. Meestal was de architecturale uitwerking ervan terughoudend. Eenheidsbebouwing in de vorm van herhalingen, spiegelingen of variaties komen gespreid voor.

Sommige woningen, zijn zodanig ontworpen dat hun volumewerking en oriëntatie uitdrukking geeft aan een bijzondere stedenbouwkundige situatie, zoals het kruisen van straten, een positie op een zichtas, ligging aan een minipleintje enz. Men kan die gebouwen *articulerende gebouwen* noemen.

Soms werden ook nieuwe bouwtypologieën geïntroduceerd. In Kemmel zijn er o.a. enkele grotere gebouwen waar meerdere functies in ondergebracht zijn en die vaak van grote architecturale kwaliteit getuigen (bijvoorbeeld combinaties van hotel, café en wonen in de Dries). Een nieuwe bouwtypologie vindt men ook in het tuinvijkje langs de nieuw aangelegde Kasteeldreef.

Dorpse woningtypologie.

Articulerend gebouw, Reningelstraat, Kemmel.

Articulerend gebouw (links op de foto): de trapgevel vormt een front voor het pleintje en beëindigt het zicht vanuit de Poperingestraat, Westouter.

Nieuwe bouwtypologie: grotere gebouwen met meerdere functies in de Dries, Kemmel (foto links) en in de Bergstraat, Kemmel (foto rechts)

VOETNOTEN

- 1 Deze analyse is in bepaalde aspecten voor de ene deelgemeente van Heuvelland vollediger dan voor de andere. Dit heeft veel te maken met de ongelijkmatige documentering van de wederopbouw van elk dorp. Van De Klijte, Loker, Nieuwkerke, Wulvergem en Dranouter is het plan van aanleg/rooilijnplan noch in het Rijksarchief, noch in het gemeentelijk archief en plannenregister teruggevonden. Voor Kemmel en Wijtschate zit het rooilijnplan in stukken per straat in het gemeentelijk planneregister, Westouter zit er volledig. Mogelijk bijkomend historisch onderzoek kan de hier voorgestelde analyse vervolledigen/bijsturen.
De hier voorgestelde analyse werkt ook naar een interpretatiemodel voor wederopbouwdorpen toe. Sommige dorpen zullen complexer ineens zitten.
- 2 Soms was het ontwerp van deze publieke gebouwen ook in handen van de architect die ook de rooilijnplannen had getekend.
Deze monumentalisering van de publieke gebouwen verstedelijkte a.h.w. de dorpen wel enigszins. Quasi alle voormalige gemeentehuizen in wederopbouwdorpen illustreren dit overtuigend.
- 3 Bron: inventaris Mission Dhucque in, H. Stynen, *Het verwoeste gewest '15/'18*

2.4 EEN WEDEROPBOUWLANDSCHAP, GEDIFFERENTIEERD IN CULTUURHISTORISCHE WAARDE

Enkele conclusies uit dit hoofdstuk:

1. EEN STADSMONUMENT IN EEN WEDEROPBOUWLANDSCHAP

De intuïtieve opvatting van leper als stads-monument van de wederopbouw is door het verhaal van de wederopbouw bevestigd. Ten eerste is er de manier waarop de stad in de debatten symbool werd voor de oorlogsverwoesting en voor een wederopbouw die aanknoopt bij een glorieus cultureel verleden. Ten tweede blijkt de stad ook als één samenhangend project opgevat te zijn. Die twee argumenten gelden ook, zij het in beperktere mate, voor de rest van de frontstreek met haar heropgebouwde hoeves, dorpen en stadsdelen.

2. GEMATERIALISEERDE SPANNING TUSSEN BEELD EN FUNCTIONALITEIT

De vooroorlogse ruimte wordt enerzijds als beeld geïdealiseerd heropgebouwd (Coomans' middeleeuws leper en hoeves in streekeigen architectuur bijvoorbeeld), anderzijds wordt ze gerationaliseerd en gemoderniseerd. Daarbij komen de pragmatische beperkingen van het moment.

Het resultaat zijn steden, dorpen en hoeves die zowel in hun stedenbouwkundige structuur als in hun architectuur op kavelniveau een streven naar een lokaalhistorisch beeld laten zien én functionele en pragmatische overwegingen. Die gespannen verhouding kenmerkt het wederopbouwlandschap fundamenteel.

3. ERFGOEDBELANG IN DETAILS, GEBOUWEN, LANDSCHAPSSTRUCTUUR

Het wederopbouwlandschap als stads-monument of landschaps-monument is echter niet monolithisch en continu in erfgoedbelang. **Soms hangt de erfgoedwaarde vast aan specifieke details, soms aan een volledig pand of complex, soms ligt ze op het niveau van de structuur van stad, dorp of landschap. Elk van die aspecten zal een andere omgang vragen.**

Er kan per pand nagegaan worden welke te behouden zijn omdat ze bijvoorbeeld archeologisch getrouw gereconstrueerd zijn of als typische voorbeelden van een eclectische wederopbouwstijl, enzovoort. Gebouwdetails als opschriften en jaarstenen die het wederopbouwmoment herdenken kunnen een andere aanpak krijgen. **De behandeling van de structuur van een stad, dorp of landschap als erfgoed vraagt op haar beurt een eigen aanpak, die bovendien toelaat dat een stad of landschap zich regenereert** (meer dan een benadering met betrekking tot architectuur en details kan). **De stads- of landschapsstructuur als erfgoed begrijpen maakt de locuswaarde van gebouwen erg belangrijk.**

4. OPENBAARHEID BEPAALT STEDENBOUWKUNDIGE ZONERING

In dit hoofdstuk is al gebleken dat de mate van openbaarheid een sleutelrol speelt in de differentiatie van het wederopbouwlandschap in deelstructuren met welbepaalde eigenschappen. In het volgend hoofdstuk worden die deelstructuren preciezer in kaart gebracht en beschreven, zodat ze als stedenbouwkundig kader kunnen functioneren voor ontwikkelingen in en van die zogenaamde wederopbouwstructuren.

RUIMTELIJKE WEDEROPBOUWSTRUCTUREN

De analyse van de ruimtelijke wederopbouwstructuren van het wederopbouwlandschap heeft de bedoeling een 'stedenbouwkundige structuur' van de wederopbouw van Ieper intra muros en de dorpen van Heuvelland te distilleren, die voor het erfgoed- en stedenbouwbeleid vandaag relevant is. Een reeks kaarten die de stedenbouwkundige structuur van de stad Ieper en van de dorpen in Heuvelland verbeelden, vormt een atlas.

De focus van de atlas ligt in de wisselwerking tussen de openbare ruimte en de architectuur van de wederopbouw. De mate van openbaarheid van een plek en de positie in de stedenbouwkundige structuur speelde namelijk een sleutelrol in de vormgeving van de wederopbouwarchitectuur. Bovendien bepaalt dit principe tot op vandaag de aanblik van de Ieperse binnenstad en de dorpen van Heuvelland.

De kennis van de ruimtelijke wederopbouwstructuren zal ter evaluatie van de locuswaarde van een plek en/of gebouw dienen. Hierbij zijn de kaarten een hulpmiddel om de relatie van het gebouw ten opzichte van zijn context te beschrijven.

Op die manier wordt het mogelijk om gedifferentieerd afwegingen te maken bij bouwaanvragen, om de aandachtspunten voor een visievorming rond ruimtelijk beleid te onderkennen en te concretiseren en om keuzes te maken bij het opmaken van RUP's.

3 | RUIMTELIJKE WEDEROPBOUWSTRUCTUREN

3.1 Inleiding

3.2 Observaties

3.3 Ruimtelijke structuren en locuswaarde als stedenbouwkundige randvoorwaarden

3.4 Exploratieve atlas

3.5 Atlas voor Ieper

3.5.1 Hoofdstructuren

3.5.2 Secundaire structuren

3.5.3 Tertiaire structuren

3.5.4 Overzicht eigenschappen van de bebouwing op de deelstructuren

3.6 Atlas voor Heuvelland

3.6.1 Kemmel

3.6.1.1 Hoofdstructuren

3.6.1.2 Secundaire structuren

3.6.2 Westouter

3.6.2.1 Hoofdstructuren

3.6.2.2 Secundaire structuren

3.6.3 Dranouter

3.6.3.1 Hoofdstructuren

3.6.3.2 Secundaire structuren

3.6.4 Overzicht eigenschappen van de bebouwing op de deelstructuren

3.1 INLEIDING

In het vorige hoofdstuk werd het belang van de ruimtelijke structuren aangetoond. In dit hoofdstuk worden ze verder geanalyseerd en in kaart gebracht.

De verschillende deelstructuren die een onderlinge hiërarchie kennen, worden in aparte kaarten verwerkt, waarbij telkens vooral een verband gelegd wordt tussen het statuut van de openbare ruimte en de daarmee verbonden architectuur van de gebouwen.

Fotoreeksen dienen als visuele steekproef voor de architectuur van elke deelstructuur. De eigenschappen van de deelstructuren worden in een overzicht samengevat.

De kaarten kunnen een hulpmiddel zijn om de relatie van het gebouw t.o.v. zijn context te beschrijven. In sommige gevallen kan de combinatie van de verschillende kaarten aangeven wat aan een gebouw een uitzondering is of wat de 'regels' van de context volgt. Belangrijker is dat ook nagegaan kan worden, in welke mate het gebouw structurerend is voor de inscenering van het stads- of dorpsweefsel zoals bedoeld bij de wederopbouw.

3.2 OBSERVATIES

OBSERVATIE 1:

De wederopbouwstructuur is in de studiezones in grote mate behouden.

In de dorpskernen en in leper binnen de muren is de teneur van de ruimtewerking en beeldvorming vandaag nog steeds die van de wederopbouwstructuren. Het ligt dus voor de hand om bij elke nieuwbouwwontwikkeling in het studiegebied een duidelijke positie t.o.v. de wederopbouwstructuur in te nemen.

OBSERVATIE 2:

De ruimtelijke structuren in het wederopbouwlandschap vertonen een duidelijke wisselwerking tussen de openbaarheid van een plek en de vormgeving van de wederopbouwarchitectuur.

Bijvoorbeeld valt de tegenstelling in kwaliteit en articulatie van voor- en achtergevels van de wederopbouwarchitectuur op. Doorgaans werd alle aandacht gehecht aan de 'publieke gevel' en weinig aan de 'private gevels' (zij- en achtergevels). Het statuut tussen de publieke ruimte en de privéruimte wordt door de wederopbouwstructuur en door de uitwerking van de architectuur duidelijk. De grens is expliciet leesbaar.

Hetzelfde fenomeen is op een grotere schaal in de stadsmorfologie terug te vinden: de architectuur langs de hoofdinvallswegen verschilt sterk qua articulatie, gabariet en detaillering van de architectuur van het overige 'stadsweefsel'. Met een afnemende graad van openbaarheid van een plek verandert het gezicht van de architectuur op het openbaar domein.

De dorpskernen volgen eveneens deze logica, maar dan op een kleinere schaal. De openbare ruimtes zoals het dorpsplein, dries en kerkhof huisvesten het vaakst de landmarks. De architectuur erlangs draagt vaak bij aan een de 'presence' van het openbaar domein. Kruispunten en pleintjes werken samen met sleutelgebouwen om de dorpsstructuur te articuleren.

OBSERVATIE 3:

Met een toename van openbaarheid van een plek krijgt de individuele expressie voorrang op de continuïteit van het weefsel.

Er is vast te stellen dat uniforme gehelen vaker in het dorps- en stadsweefsel voorkomen dan op de hoofdassen en pleinen. De noodzaak om snel een groot aantal mensen te huisvesten na de vernielingen kon door compositieprincipes zoals herhalingen, spiegelingen en variaties van naast elkaar liggende gebouwen en gevels opgelost worden. Deze 'camouflagetechniek' wordt het meest toegepast aan de randen van leper intra muros en is maar sporadisch in de dorpen en op de hoofdingangsstraten van leper te zien.

3.3 RUIMTELIJKE STRUCTUREN EN LOCUSWAARDE ALS STEDENBOUWKUNDIGE RANDVOORWAARDEN

Een gebouw met hoge locuswaarde hebben we eerder gedefinieerd als een gebouw dat de stads- of dorpsstructuur ondersteunt. Het spreekt daarom voor zich dat bij de evaluatie van de locuswaarde van een gebouw we dat gebouw zullen confronteren met de eigenschappen van de betreffende wederopbouwstructuur waar het deel van uitmaakt.

Deze eigenschappen kunnen zowel als aandachtspunt bij een bouwvergunningenbeleid dienen als richtlijn voor ontwerpers en dit zowel bij nieuwbouwprojecten als bij verbouwingen. Uiteraard kunnen bij een nieuwbouwproject de voorkomende wederopbouwstructuren aanleiding zijn tot een hoogwaardigere architectuur. De locuswaarde kan dus ook in nieuwbouwprojecten volledig tot zijn recht komen en de wederopbouwstructuur versterken.

Bijvoorbeeld: een articulerend gebouw op een kruispunt van twee dorpsstraten wordt vervangen door een nieuwbouw. Het gebouw articuleerde door de volumewerking de overgang tussen een hoofddorpsstraat met een kleinere zijstraat. Het stedenbouwkundig verband - het hiërarchiseren van straten door een hoekgebouw - zal dan één van de aandachtspunten zijn in de behandeling van de bouwaanvraag.

Een ander voorbeeld: er wordt een bouwaanvraag voor een gevelaanpassing van een pleinwand gevraagd. De architecturale kwaliteit van de bestaande gevel is matig en mag vervangen worden. De ruimtelijke eigenschappen van de pleinwanden in de dorpen van Heuvelland kunnen richtlijnen bieden voor een nieuw ontwerp, die de wederopbouwstructuur gaat onderbouwen en versterken.

In het hoofdstuk van de gevalsstudies zal hierop verder ingegaan worden.

3.4 EXPLORATIEVE ATLAS

De atlas¹ is opgemaakt als een exploratief document, waarin de wederopbouwstructuren in hun actuele toestand in kaart gebracht worden. Aan de hand van verschillende plaatsbezoeken en met behulp van historische documenten werden de kaarten opgemaakt. Als onderlegger werd de laatste versie van de kadasterplannen gebruikt.

Het studiegebied voor de atlas is begrensd op de dorpskernen in Heuvelland² en leper intra muros, gebieden waar de wederopbouw bepalend is in de actuele ruimtelijke structuur. Een uitbreiding van het onderzoeksgebied naar de buitenwijken van leper (b.v. de tuinwijken) of naar het hoevelandschap in Heuvelland is interessant en nuttig, maar viel buiten het kader van de verkennende studie³.

De atlas kan als werktuig dienen om vandaag nieuwe bouwaanvragen te positioneren en om toekomstige bouwprojecten of stadsontwerpen te kaderen. Straten of gebouwen categoriseren in aparte types is daarvoor nuttig. Nochtans zijn er een aantal twijfelgevallen, die net tussen twee categorieën vielen. Een arbitraire keuze was dan niet uitgesloten.

De atlas is niet limitatief en kan door bijkomende kaarten uitgebreid worden (b.v. kaarten met gebruiksdata, materiaalgebruik, gabarieten, ouderdom van gebouwen).⁴

VOETNOTEN

- 1 De atlas is ook als aparte bijlage op A2-formaat te bekijken.
- 2 Hier worden alvast Kemmel, Dranouter en Westouter in kaart gebracht. In een vervolg wordt de atlas aangevuld voor Nieuwkerke, Wijtschate, De Klijte, Wulvergem en Loker.
- 3 Bij het karteren van het buitengebied zal, veel meer dan voor de dorps- en stadsstructuren het geval was, het erop aankomen de impact van de transformaties sinds de wederopbouw in kaart te brengen. In hoeverre is er een structuur van bij de wederopbouw die vandaag nog relevant kan zijn. Waarschijnlijk moet hier resoluut gekozen worden om de actuele structuur te pogen te vatten, die zeer nauw samenhangt met het gewijzigde gebruik van de hoeves en woningen in het buitengebied. Eerder dan een eventueel bestaande structuur (van bij de wederopbouw) als directe aanzet voor een gewenste ruimtelijke structuur te nemen, zoals we voor de steden en dorpen voorstellen, zal hier een gewenste ruimtelijke structuur vooral *ontworpen* moeten worden.
- 4 Voor leper hebben we bij een gevalsstudie bijvoorbeeld al enkele kaarten opgemaakt betreffende het winkelgebeuren op de hoofdingangswegen.

leper - publieke buitenruimtes

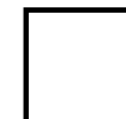
Deze kaart toont de publieke ruimte in leper. Het statuut van deze publieke ruimte structureert de wederopbouwarchitectuur er langs gelegen.

We onderscheiden in de volgende kaarten een hoofdstructuur, een secundaire en een tertiaire structuur.

Deze drie ruimtelijke structuren vormen samen het publiek netwerk in de binnenstad.

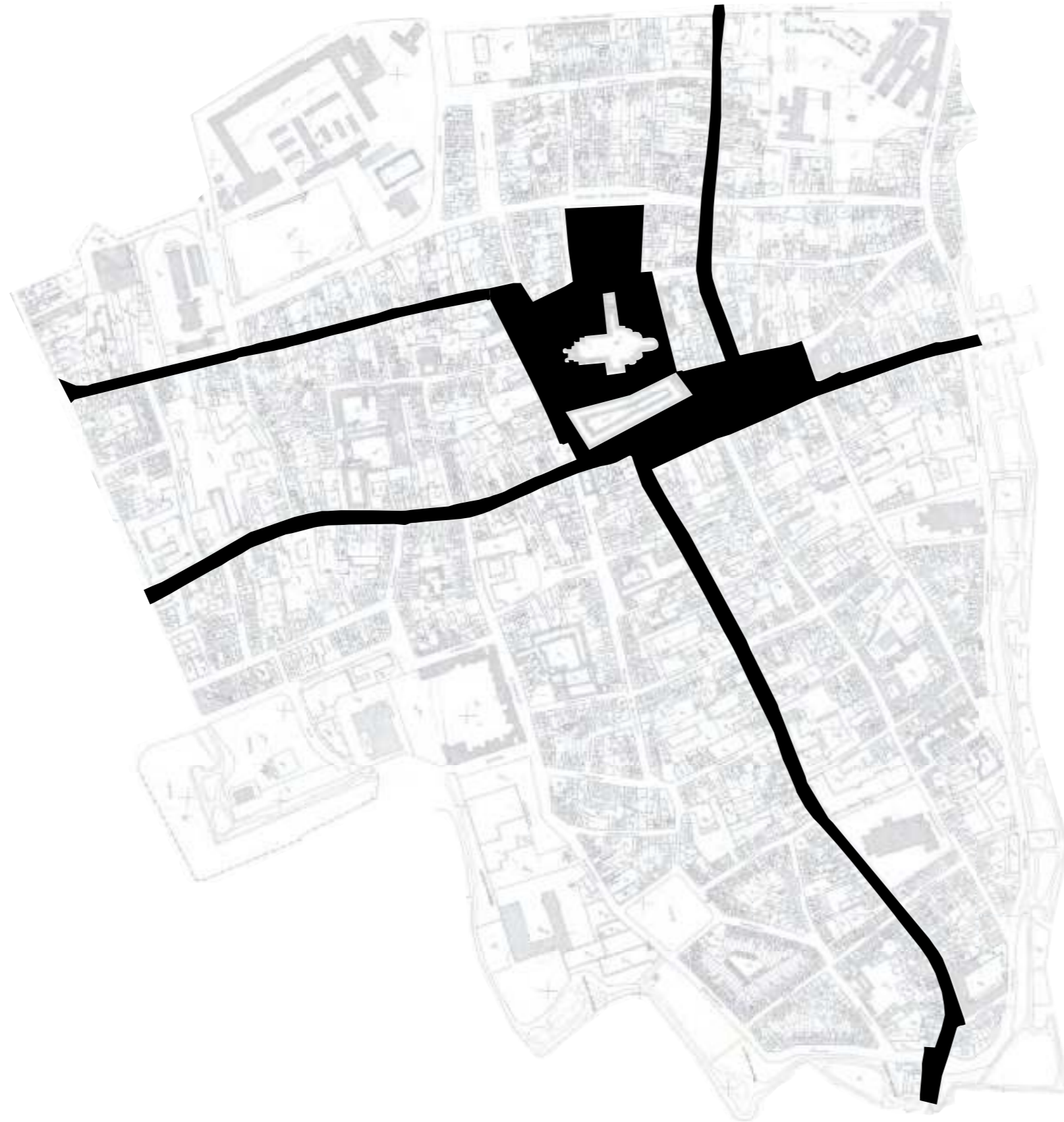
GEBOUWEN

PUBLIEKE RUIMTE

3.5.1 HOOFDSTRUCTUREN

- invalsstraten, pleinen en parken
- straatbreedte minimaal 12m
- straten als assen met een begin- en eindpunt

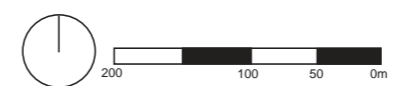

HOOFDSTRUCTUREN

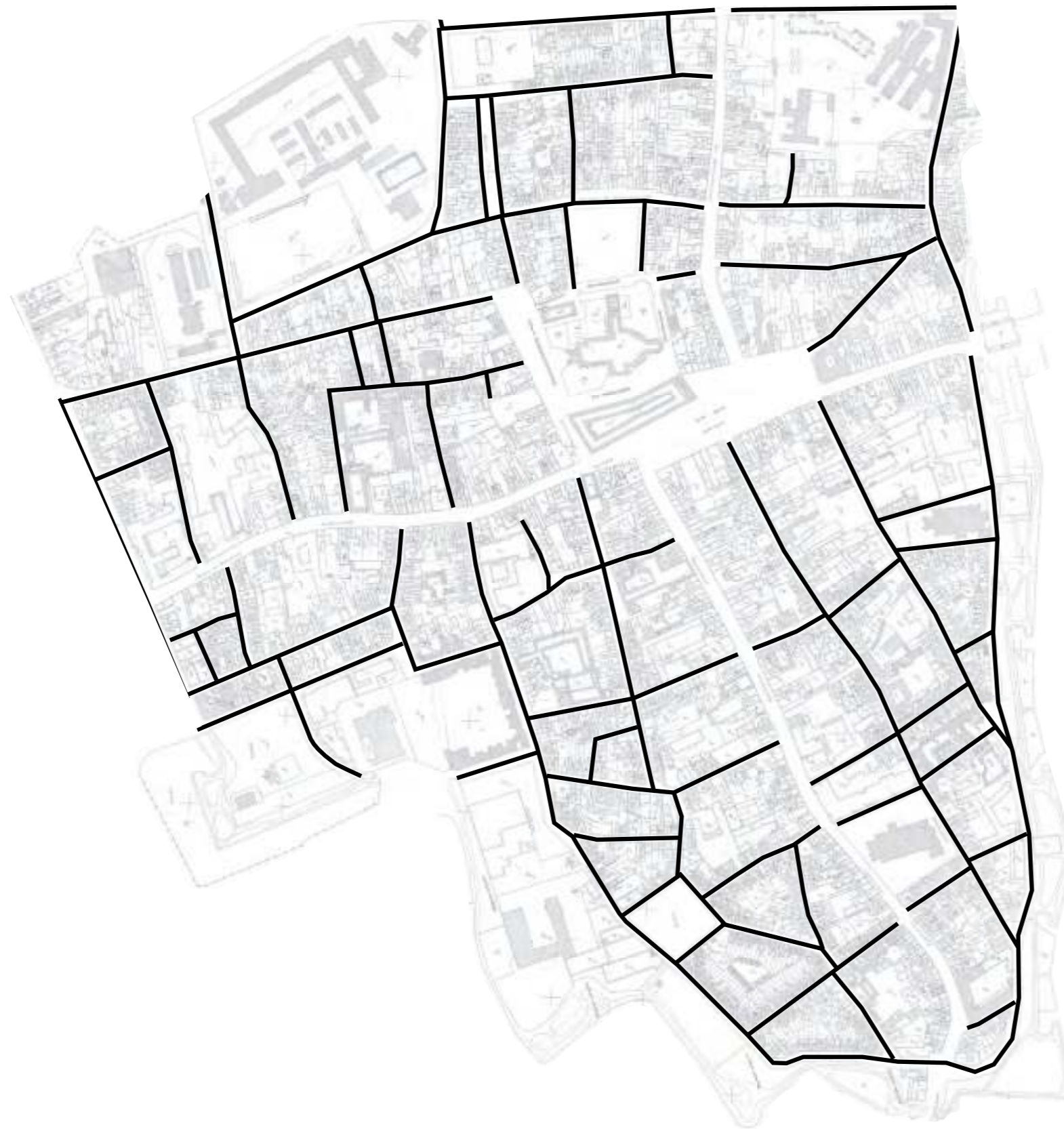
Hoofdstructuren

- Het merendeel van de monumenten ligt op de hoofdassen en pleinen
- Nieuwe monumenten en landmarks worden toegevoegd
- Nieuwe en bestaande monumenten en landmarks vervolledigen de stadscenografie op de hoofdstructuren

3.5.2 SECUNDAIRE STRUCTUREN

- hiërarchisch afgebakend ten opzichte van hoofdstructuren
- morfologisch als weefsel uitgevormd
- straatbreedte tussen 8 tot 12m

STRATENNETWERK

**Secundaire structuren:
uniformiteit van de gevels**

-598 panden met herhalings-, spiegels-,
of variatietypologie

- 191 gehelen

- 1** weinig voorkomend op de hoofdstructuren
- 2** vaak voorkomend in de randzones van de binnenstad
- 3** concentratie van grootschalige verbanden in de wijken (b.v. Zaalhofwijk)

 HERHALING:
42 panden
16 gehelen

 SPIEGELING:
188 panden
72 gehelen

 HERHAALDE SPIEGELING
42 panden
16 gehelen

 VARIATIE
284 panden
88 gehelen

**Secundaire structuren:
uniformiteit van de gevels**
fotoreeks van de gehelen

HERHALING

HERHAALDE SPIEGELING

SPIEGELING

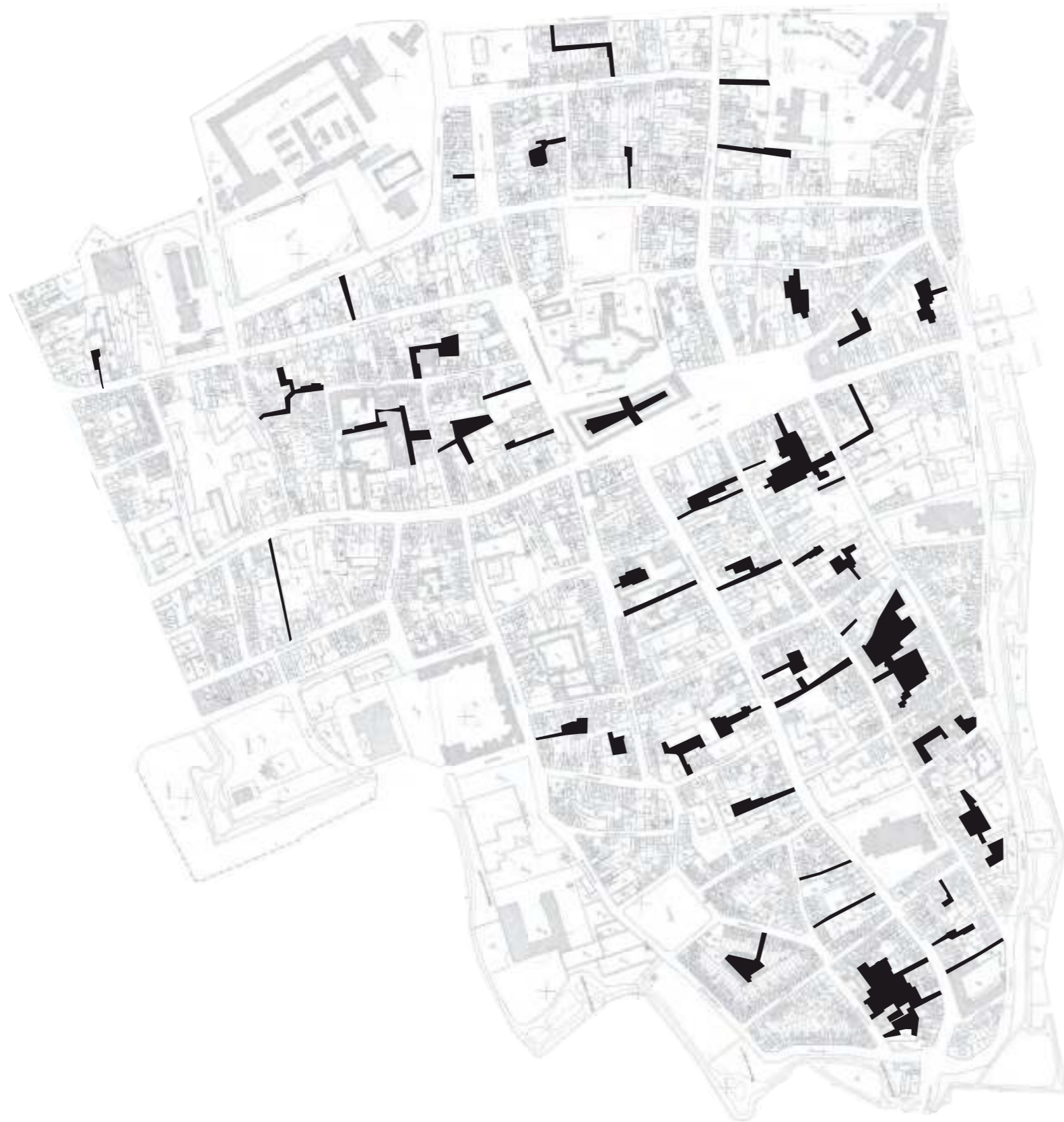
VARIATIE

3.5.3 TERTIAIRE STRUCTUREN

- geen autoverkeer (met uitzondering van parkeerplaatsen), voetgangerzones

- stegen en publieke/collectieve binnenblokken zijn slechts beperkt als deel van het stratennetwerk gearticuleerd: straatmateriaal, gebouwentypologie en gevelmateriaal veranderen bij overgang in de tertiaire structuur

- spontane bebouwing, met weinig tot geen controle op de architectuur en de buitenruimte.

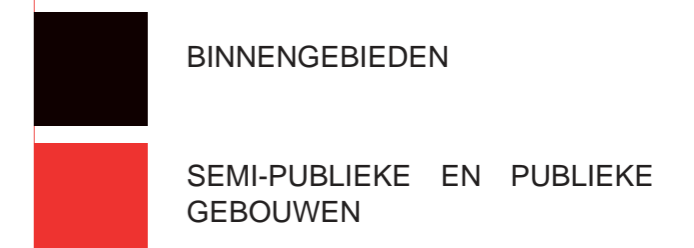

PUBLIEKE / COLLECTIEVE
BINNENGEBIEDEN EN STEGEN

Tertiaire structuren

Vanuit de binnengebieden wordt een publieke en semi-publieke infrastructuur van de stad ontsloten.

Tertiaire structuren:
fotoreeks van de stegen

Tertiaire structuren:
fotoreeks van de binnengebieden

HOOFDSTRUCTUREN - voorbeeld Rijselsestraat

SECUNDAIRE STRUCTUREN - voorbeeld Sint-Jacobsnieuwweg

PUBLIEKE BINNENGEBIEDEN - voorbeeld Gevangenistraat

3.5.4 OVERZICHT EIGENSCHAPPEN VAN DE BEBOUWING OP DE DEELSTRUCTUREN

HOOFDSTRUCTUREN

- KAVELS**
- grote kavelbreedte
 - uitzonderlijk grote gehelen worden in de straatwand vermeden
- VOLUMES**
- sterk verspringende kroonlijst door verschil in volumewerking of trapgevels
 - volumes gemiddeld 3 tot 4 verdiepingen hoog
- GEVELS**
- sterke controle op de voorgevel, weining tot geen controle op de achtergevel
 - verscheidenheid als principe onder naast elkaar liggende gevelcomposities
 - zeer gearticuleerde gevelontwerpen: neo-gothisch, neo-classicistisch, eclectische wederopbouwstijlen
 - snelle en constante cadans door sterk vertikaal vensterritme
 - weinig geveldiepte (weinig balkons/loggia's)

SECUNDAIRE STRUCTUREN

- KAVELS**
- kleine kavelbreedte
 - vaak opeenvolgende identieke kavelbreedtes door verkavelingen van grotere percelen
- VOLUMES**
- relatief doorlopende kroonlijst, trapgevels minder aanwezig
 - extrusievolumes vaker voorkomend (b.v. in arbeiderswijken)
 - volumes gemiddeld 2 tot 3 verdiepingen hoog
- GEVELS**
- controle op de voorgevel, weinig tot geen controle op de achtergevel
 - generische gevelcompositie overweegt t.o.v. opvallende gevelcomposities
 - grotere verbanden door herhalings-, spiegelings- of variatietypologieën
 - gevelontwerpen: functionalistisch, neo-gothisch, neo-classicistisch, eclectische wederopbouwstijlen, art-deco
 - weinig geveldiepte (weinig balkons/loggia's)

TERTIAIRE STRUCTUREN

- KAVELS**
- heterogene kavelstructuur
- VOLUMES**
- chaotische, driedimensionele uitbouwen (geen duidelijke rooi- en bouwlijnen)
 - zelfstandige volumes
 - heterogene volumegroottes
- GEVELS**
- weinig tot geen controle op de gevels
 - gevelontwerpen: functionalistisch, menging van verschillende bouwperiodes en stijlen, veel verbouwingen
 - veel geveldiepte

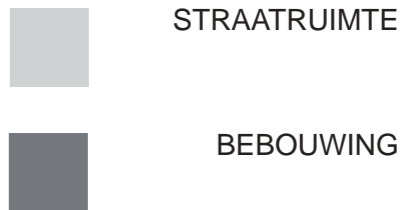

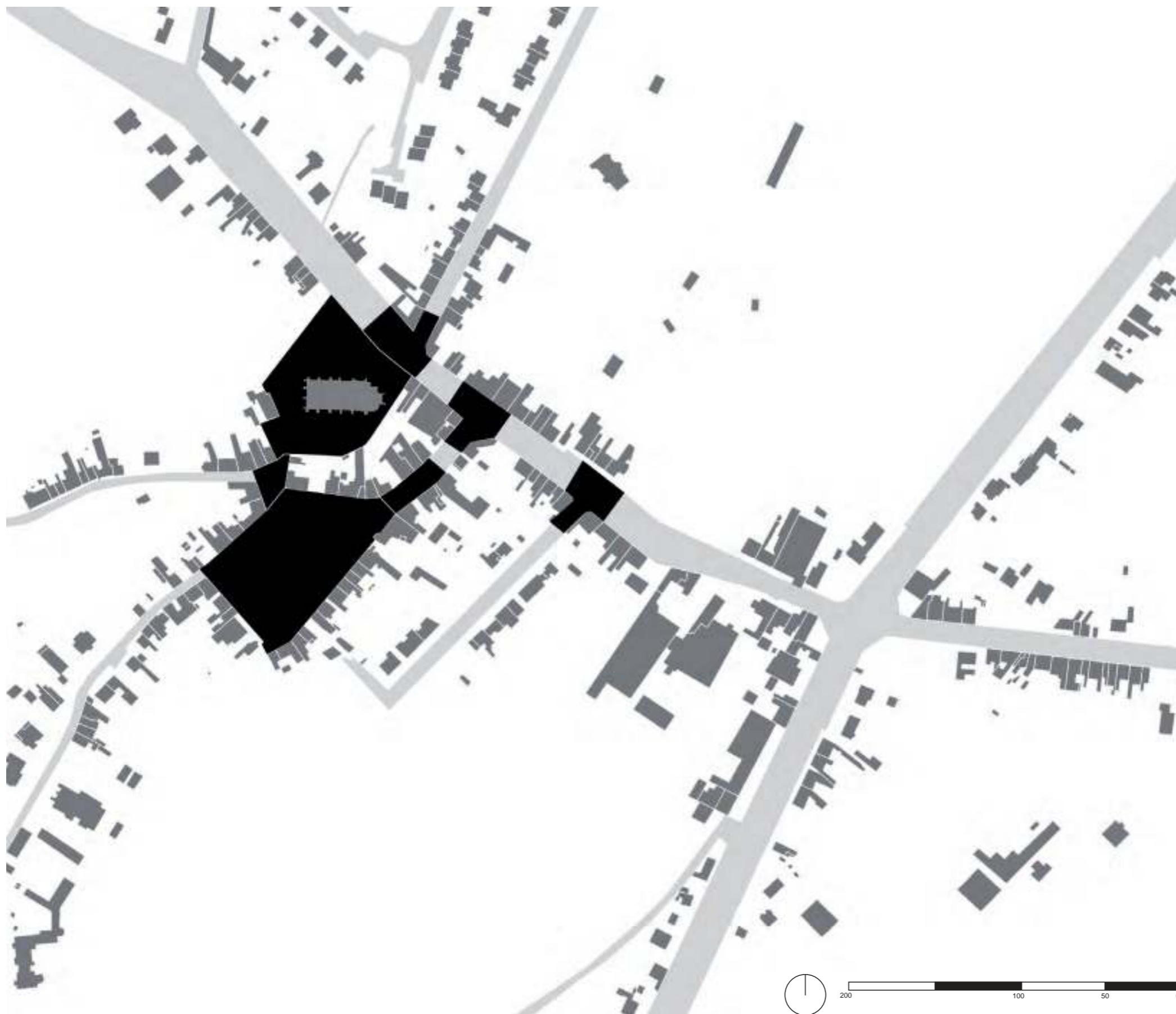
3.6 ATLAS VOOR HEUVELLAND

(Kemmel, Westouter, Dranouter)

3.6.1 KEMMEL

3.6.1.1 Hoofdstructuren

- Dries en kerkhof
- kruispunten en pleintjes

 HOOFDSTRUCTUREN

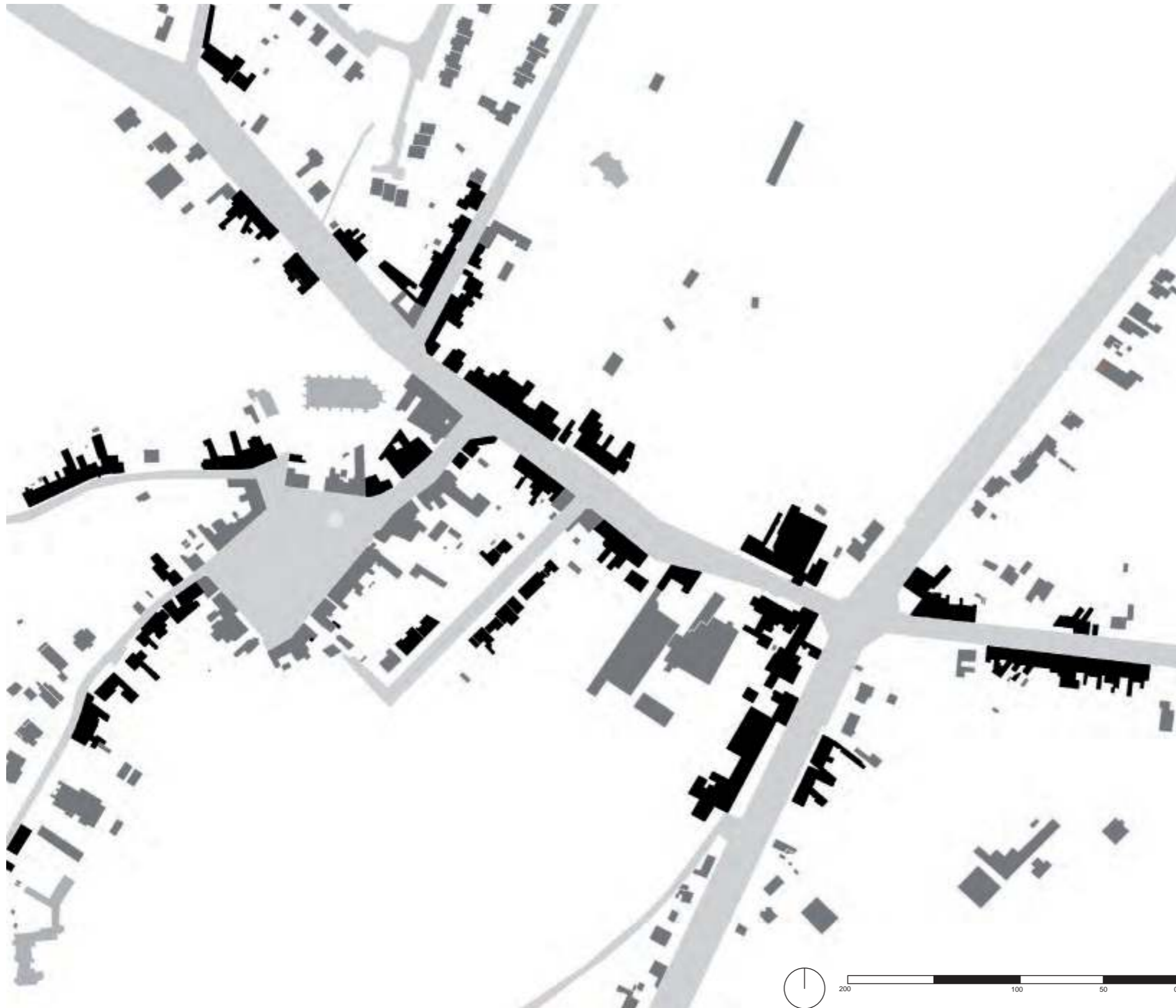

Landmarks op de hoofdstructuren:

- 1 Kerk
- 2 Pastorie
- 3 Dries
- 4 Warande (nieuw gemeentehuis) met park
- 5 Park met oud kasteel in cottage-stijl

3.6.1.2 Secundaire structuren

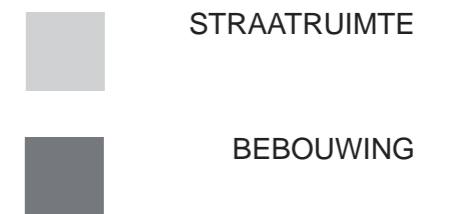
**Secundaire structuren:
uniformiteit van de gevels**

- HERHALING
- SPIEGELING
- VARIATIE

3.6.2 WESTOUTER

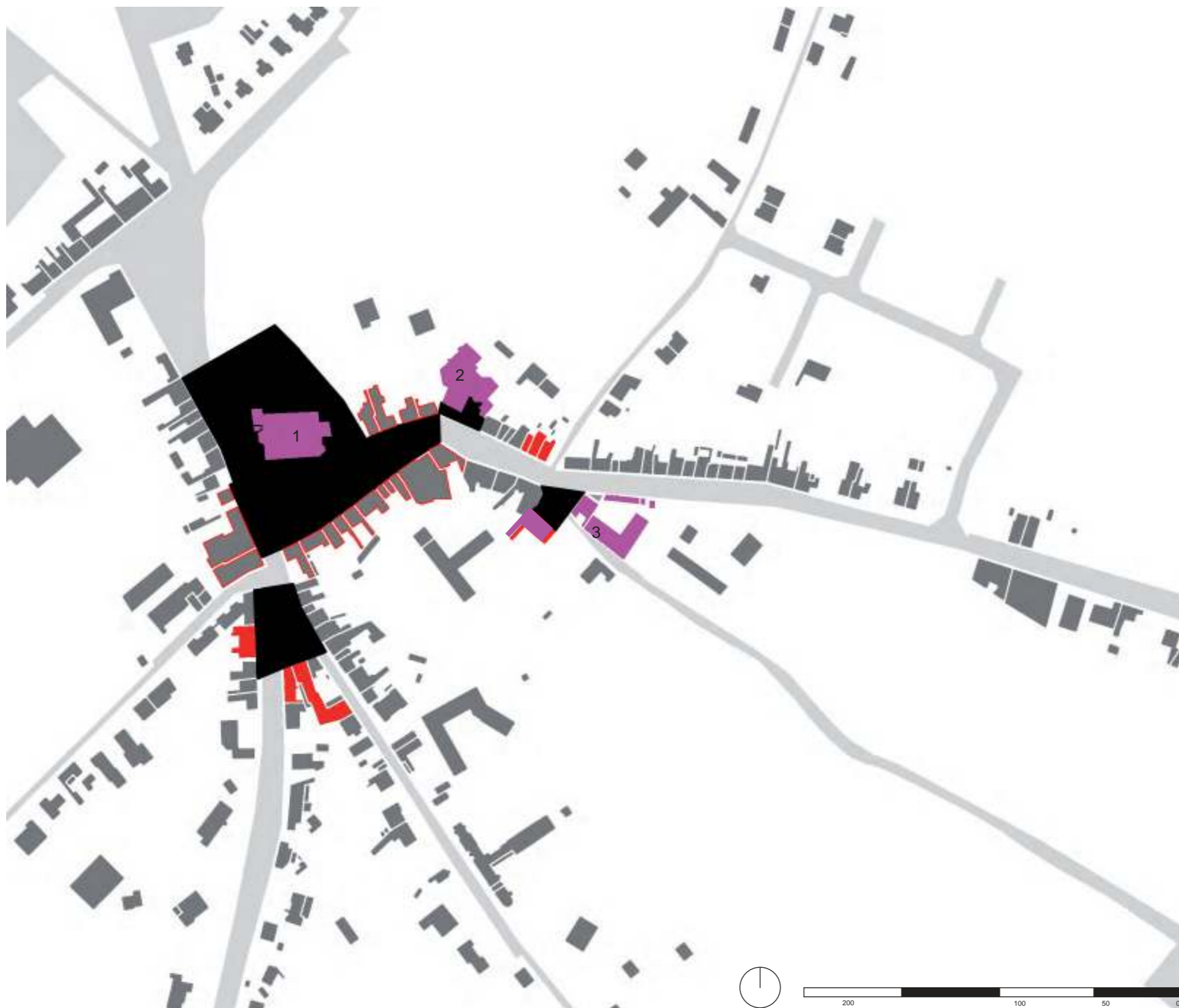

3.6.2.1 Hoofdstructuren

 HOOFDSTRUCTUREN

Landmarks op de hoofdstructuren:

- 1 Kerk
- 2 Gemeentehuis
- 3 School, schoolmeesterwoning en pastorie

3.6.2.2 Secundaire structuren

**Secundaire structuren:
uniformiteit van de gevels**

SPIEGELING

VARIATIE

3.6.3 DRANOUTER

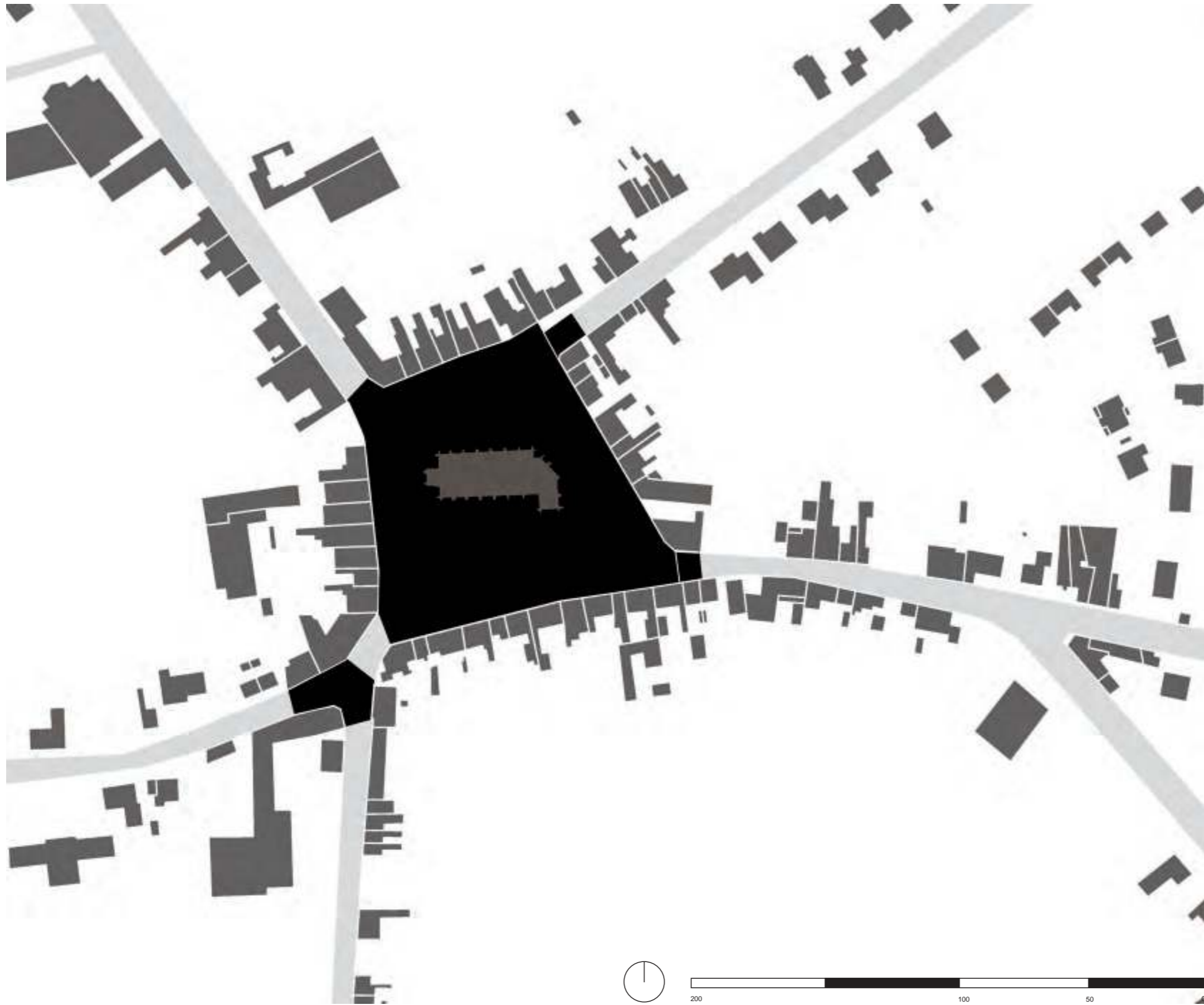

STRAATRUIMTE

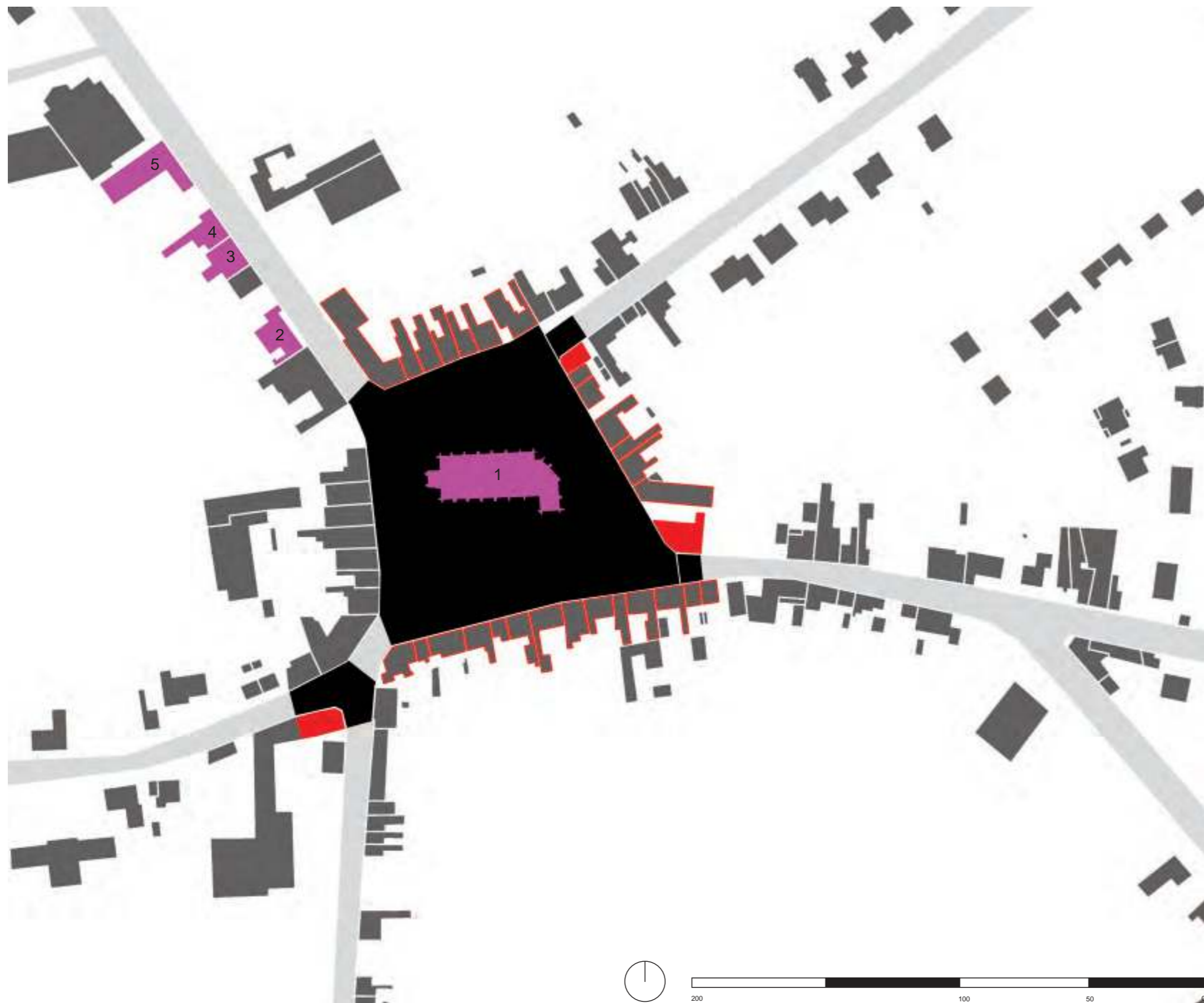

BEBOUWING

3.6.3.1 Hoofdstructuren

HOOFDSTRUCTUREN

Landmarks op de hoofdstructuren:

- 1 Kerk
- 2 Pastorie
- 3 Gemeentehuis
- 4 Schoolmeesterwoning
- 5 School

- HOOFDSTRUCTUREN
- LANDMARKS
- ARTICULERENDE GEBOUWEN
- PLEINWANDEN

3.6.3.2 Secundaire structuren

**Secundaire structuren:
uniformiteit van de gevels**

HERHALING

SPIEGELING

VARIATIE

Kemmel

Kemmel

Loker

**Secundaire structuren:
uniformiteit van de gevels**
fotoreeks van de gehelen

HERHALING

Kemmel

Kemmel

Westouter

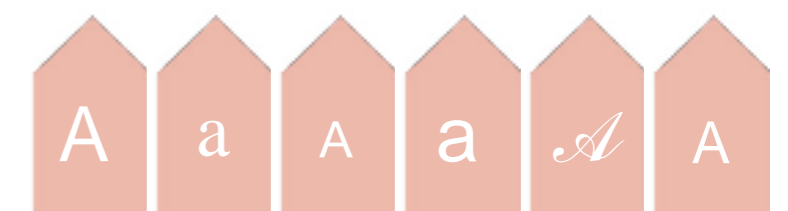
SPIEGELING

Kemmel

Kemmel

VARIATIE

LOKER

LOKER

LOKER

WESTOUTER

VOORBEEDEN VAN LANDMARKS

GEVELS VAN EEN PLEINWAND: VOORBEELD DRANOUTER

GEVELVOORBEEDEN VAN ARTICULERENDE GEBOUWEN IN KEMMEL

KEMMEL

KEMMEL

WESTOUTER

GEVELVOORBEEDEN BINNEN DE SECUNDAIRE STRUCTUREN

3.6.4 OVERZICHT EIGENSCHAPPEN VAN DE BEBOUWING OP DE DEELSTRUCTUREN

HOOFDSTRUCTUREN - Landmarks

FUNCTIES	- in de wederopbouwperiode huisvestten de landmarks publieke en collectieve functies. Vandaag is dit nog gedeeltelijk van toepassing.
KAVELS/ INPLANTING	- springen uit het verband van de straat - gebouwen zijn onlosmakelijk verbonden met een eigen buitenruimte die deel uitmaakt van de compositie van het landmark
VOLUMES	- Het losstaand karakter wordt in de compositie beklemtoond (letterlijk of door articulatie van kleine zijvolumes) - De landmarks breken qua volumetrie met de buurpercelen; sculpturale volumewerking
GEVELS	- grote aandacht voor de verschillende publieke gevels - sterk gearticuleerde gevelontwerpen: neo-gothisch, neo-classicistisch, eclectische wederopbouwstijlen - sterk vertikaal vensterritme

HOOFDSTRUCTUREN - Pleinwanden

KAVELS/ INPLANTING	- de pleinen worden vaak tangenciaal ontsloten: een frontaal aanzicht van de pleinwanden wordt vermeden, ze dienen als achtergrond voor de landmarks - gebouwen langs het plein liggen op een rechte rooilijn
VOLUMES	- extrusievolumes - doorlopende kroonlijsthoogte bij grotere lengtes - het gabariet van de pleinwanden verschilt niet van het gemiddelde gabariet van het dorp (1 tot 2 verdiepingen)
GEVELS	- gevelontwerpen zijn als tweedimensionale schermen ontworpen - sobere en terughoudende functionele architectuur - architectuurkwaliteit wisselend

HOOFDSTRUCTUREN - Articulerende gebouwen

KAVELS/ INPLANTING	- voorkomend op specifieke locaties van een dorp: hoeksituaties (waarin het verband tussen twee straatwanden gemaakt wordt) kruispunten en pleintjes (waar een lokale pleinwand gesuggereerd wordt). - de articulerende gebouwen sluiten qua rooilijn aan met de naburige percelen
VOLUMES	- het statuut van de articulatie wordt door de accenten van de volumewerking en soms door de oriëntatie van de gevels uitgedrukt - de articulerende gebouwen sluiten in de gabarieten aan met de buurpercelen, - de overgang tussen twee verschillende straatgabarieten wordt door de volumewerking van de articulerende gebouwen gerealiseerd
GEVELS	- architectuurkwaliteit wisselend

SECUNDAIRE STRUCTUREN - Aaneengesloten bebouwing

KAVELS/ INPLANTING	- heterogene kavelstructuur - aaneengesloten gehelen zijn groter in de dorpskernen en worden kleiner naar de dorpsranden toe - gebouwen ingeplant langs rooilijn
VOLUMES	- extrusievolumes - verspringende kroonlijsthoogte (1 tot 2 verdiepingen)
GEVELS	- architectuurkwaliteit wisselend - spiegeling-, herhalings-, en variatietypologieën vaak voorkomend

GEVALSSTUDIES

Hier wordt een methodiek voorgesteld die een volledig traject van 'erfgoedvraagstuk' tot beleidsmatig antwoord in kaart brengt. Eerder in de studie werd al een afwegingskader voorgesteld rond de begrippen gebruikswaarde, cultuurhistorische waarde en locuswaarde.

De waardenanalyse op basis van dit afwegingskader is een bruikbaar en noodzakelijk element om tot een oplossing van het vraagstuk te komen, maar ze is niet voldoende. De hier aangereikte methodiek voor het lokale beleid, laat zich informeren door deze waardenanalyse, maar omvat ook drie opeenvolgende stappen waarin afwegingen en keuzes gemaakt moeten worden die valabele opties opleveren.

De eerste twee stappen, uitwerking van de vraag en uitwerking van visies voor gewenste ontwikkeling, worden geïllustreerd in de gevalsstudies. De derde stap bestaat uit de keuze van het gepaste beleidsinstrument.

4 | GEVALSSTUDIES

4.1 Methodiek voor gevalsstudies

4.1.1 Situering van de methodiek binnen het lokaal ruimtelijk beleidsproces

4.1.2 Drie stappen: uitwerking van de vraag, visie-ontwerp, operationalisering in het beleid

4.2 Gevalsstudies in Ieper

4.2.1 Arbeiderswoningen Tegelstraat

4.2.2 Herenhuizen Meensestraat

4.2.3 Nieuwbouwontwikkeling Janseniusstraat

4.2.4 Binnengebied Gevangenisstraat

4.3 Gevalsstudies in Heuvelland

4.3.1 Meersgezinswoningen bij 'Hoekje' Kemmel

4.3.2 Pastorie Loker

4.3.3 School Westouter

4.3.4 Pleinwand Dranouter

4.1 METHODIEK VOOR GEVALSSTUDIES

4.1.1 SITUERING VAN DE METHODIEK BINNEN HET LOKAAL RUIMTELIJK BELEIDSPROCES

De hier voorgestelde methodiek is in de eerste plaats een **probleemoplossend zoeken**. Ze leent zich vooral tot **visie-ontwikkeling** voor erfgoedvraagstukken m.b.t. een bepaald thema of een bepaalde locatie, bijvoorbeeld naar aanleiding van de opmaak van een verordening of RUP, de lancering van een nieuw bouwproject of de beoordeling van een bouwaanvraag kunnen met deze methodiek behandeld worden.

Deze methodiek kan dus wel als **basisredenering** gelden voor de **beoordeling van bouwvergunningen** van of in de omgeving van erfgoed, maar in de praktijk zal voor veel typegevallen het beoordelingsproces vereenvoudigd worden. Bijvoorbeeld zullen in veel gevallen stedenbouwkundige verordeningen, RUP's, visiedocumenten of beleidslijnen voor adviezen (mogelijks ontwikkeld via deze methodiek) de inhoudelijke toetsing van bouwaanvragen vereenvoudigen. Bij de beoordeling van andere gevallen kan het nodig zijn de methodiek volledig te doorlopen.

4.1.2 DRIE STAPPEN: UITWERKING VAN DE VRAAG, VISIE-ONTWERP, OPERATIONALISERING IN HET BELEID

Stap 1: UITWERKING VAN DE VRAAG

Dit gebeurt via formulering van vertrekvraag, een waardenanalyse met eventueel bijkomende specifieke analyse en tenslotte de ontwikkeling van de vraag in deelkwesties.

Het erfgoedvraagstuk wordt eerst als een eenvoudige vertrekvraag geformuleerd. Bijvoorbeeld: Hoe mag in het voorliggend woongebouw de gevel wijzigen bij verbouwing tot winkel?

In de waardenanalyse van het vraagstuk via het afwegingskader wordt nagegaan welke aspecten van de bestaande toestand culturele waarde dragen en hoe groot die waarde ervan is. Er wordt nagegaan of er bestaande locuswaarde is die behouden moet blijven of of de locuswaarde eerder kan toenemen door een interventie op die plaats. Ook de vragen vanuit gebruik worden in kaart gebracht.

Soms is een bijkomende specifieke analyse op zijn plaats. Dit kan een positionering van de vraag zijn die het belang van het erfgoedvraagstuk inschat, enerzijds met betrekking tot hoe vaak de vraag zich stelt en anderzijds met betrekking tot het gevoerde lokaal beleid.

Vervolgens wordt het erfgoedvraagstuk ontwikkeld in deelkwesties. Vaak wordt voor elke deelkwestie meteen ook al een afweging gemaakt over welke ontwikkeling gewenst is. Het uitgangspunt bij de afweging is steeds dat de drie waarden (gebruiks-, locus- en culturele waarde) elementair waargemaakt worden en dat indien mogelijk de troeven van het geval uitgespeeld worden. De afwegingen resulteren in één of enkele visies voor gewenste ontwikkeling¹.

Stap 2: UITWERKING VISIES VOOR GEWENSTE ONTWIKKELING

In de tweede stap worden enkele visieschetsen voor mogelijke gewenste ontwikkelingen uitgewerkt.

Elk van de visies wordt beschreven met een concepttitel, een beeld dat een ontwerp of ontwikkelingsaanzet toont, de bijhorende aandachtspunten en eventuele vastgelegde vormvariabelen en hun afwijkingmarge.

Stap 3: OPERATIONALISERING IN BELEID

De inhoudelijk ontwikkelde visie over welke ontwikkelingsopties in aanmerking komen voor een bepaald erfgoedvraagstuk moet ten slotte nog vertaald worden in een gepast beleidsinstrument.

De keuze van een beleidsinstrument zal onder meer afhangen van:

- de verhouding van de gewenste ontwikkelingsopties tot de spontaan verwachte ontwikkelingen (urgentie van het erfgoedvraagstuk);
- het strategisch belang van de betrokken thema's voor het beleid;
- de schaal waarop het vraagstuk voorkomt of benaderd moet worden (perceel, straat, dorp / wijk / stad, ...)
- de mate waarin de gekozen ontwikkelingsopties zich laten vertalen in voorschriften

Indien de verwachte ontwikkeling overeenkomt met één van de gewenste ontwikkelingsopties of indien een bepaald erfgoedthema voor het beleid van secundair belang, kan een **passief** beleid voldoende zijn. Meestal zal een **sturend** instrument aan de orde zijn (bescherming, sensibilisering, stimulering, verordening, RUP, ontwikkelingsschets, bindend advies bouwvergunning, opmaak beleidslijn bouwadviezen voor dit type vraagstuk...). Soms kan een **actief** engagement van de gemeente nodig zijn, bijvoorbeeld in geval van grote complexiteit van de gewenste ontwikkeling of wanneer het om een sleuteldossier gaat. Dan kan de gemeente zelf als bouwheer of projectcoördinator optreden.

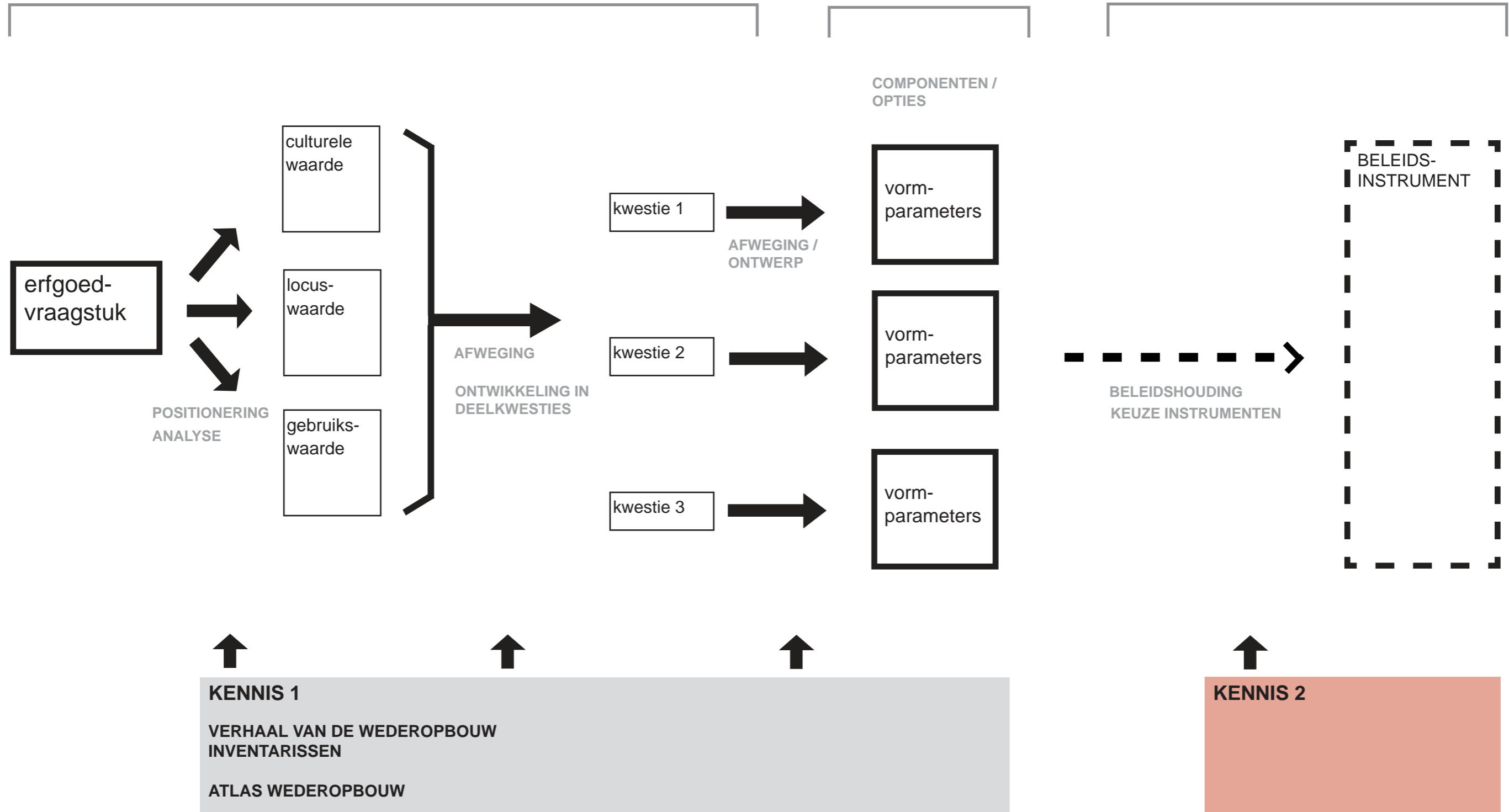
¹ Als er meerdere visies zijn, kan het gaan om visies voor de verschillende componenten van één geval, of om opties (valabele alternatieve visies voor één geval).

Van erfgoedvraagstuk naar beleidskeuzes

stap 1: UITWERKING VAN DE VRAAG

stap 2: UITWERKING
VISIES VOOR GEWENSTE
ONTWIKKELING

stap 3: OPERATIONALISERING

INSTRUMENTEN TER ONDERSTEUNING VAN DE WAARDENANALYSES

voor de *culturele waarde*:

- **VERHAAL van de wederopbouw**
- **INVENTARIS waardevolle gebouwen**,
(*Bouwen door de eeuwen heen, Inventaris Heuvelland Sint-Lukasarchief*)

Waardeklassen geven duidelijke basis om onderscheid tussen gevallen te maken.

Des te preciezer de waarde beschreven is,

- des te meer ze voor argumentatie gebruikt kan worden
- des te meer ze eventuele ontwikkelingen kan oriënteren

- **Publicaties over lokale geschiedenis**
- **Lijst typevoorbeelden**

voor de *locuswaarde*:

- **ATLAS wederopbouwstructuren** met stadsstructuur of dorpsstructuur
- **Lijst typevoorbeelden**

voor de *gebruikswaarde*:

- meestal duidelijk
- bijkomende studie

VORMPARAMETERS

- selectie wat eventueel te behouden

- inplanting en perceelsinrichting

- rooilijnen, bouwlijnen, voortuinstrook, ...
- losstaande volumes of straatwand
- ontsluiting
(langs weg, langs binnengebied, langs erf, via oprit, met achterontsluiting perceel)

- interne structuur van een complex
(hoeve, school, bouwblok rond binnengebied...)

- groenaanleg: tuin, streekeigen aanplant, boomrij, tuinmuur, haag

- inrichting en aanleg openbare ruimte

- vorm gebouw

- typologie (arbeiderswoning, winkelpand, burgerwoning, langerekte hoeve, villa, school, pastorie)
- volume gebouw (ev. ook t.o.v. straatbeeld)
- dakvorm
- verhoudingen
- gevels: articulatiegraad, gevels met diepte of vlak, aandeel gevelopeningen, gevelgeleding, vensterritme
- toevoegingen: dakkapellen, aanbouwen, erkers

- materiaal

- baksteen (in bepaalde kleur of niet)
- bleek of donker gevelmateriaal
- gevelmateriaal uit grote of kleine elementen
- materiaal schrijnwerk
- soort verharding
- ...

BELEIDSSTRATEGIEËN

sensibilisering

- voorbeeldig bouwheerschap overheid
- publicaties
- ...

invoering juridisch kader voor vergunningenbeleid

- beschermingen
- stedenbouwkundige verordening
- gabarietenplan
- RUP (grondgebonden of thematisch)
- invoering premie
- ...

onderhandeling

(eventueel na, beter voor bouwaanvraag)

- kwaliteitsopvolging door stedenbouwkundig ambtenaar
- kwaliteitsopvolging door adviescommissie
- argumentarium van inspirerende voorbeelden
- procedure eventueel afhankelijk van locatie project, schaal, ...
- ...

actie

- stadsontwerp
- verwerving pand
- opstellen projectdefinitie
- ...

4.2 GEVALSSTUDIES IN IEPER

CASE TEGELSTRAAT

Kunnen 2 kleine woningen samen verbouwd worden tot één bredere woning? Mag daarin een garage met garagepoort in de gevel?

CASE MEENSESTRAAT

Kunnen deze classicistische herenhuizen tot winkel verbouwd worden in deze winkelstraat?

CASE JANSENIUSSTRAAT

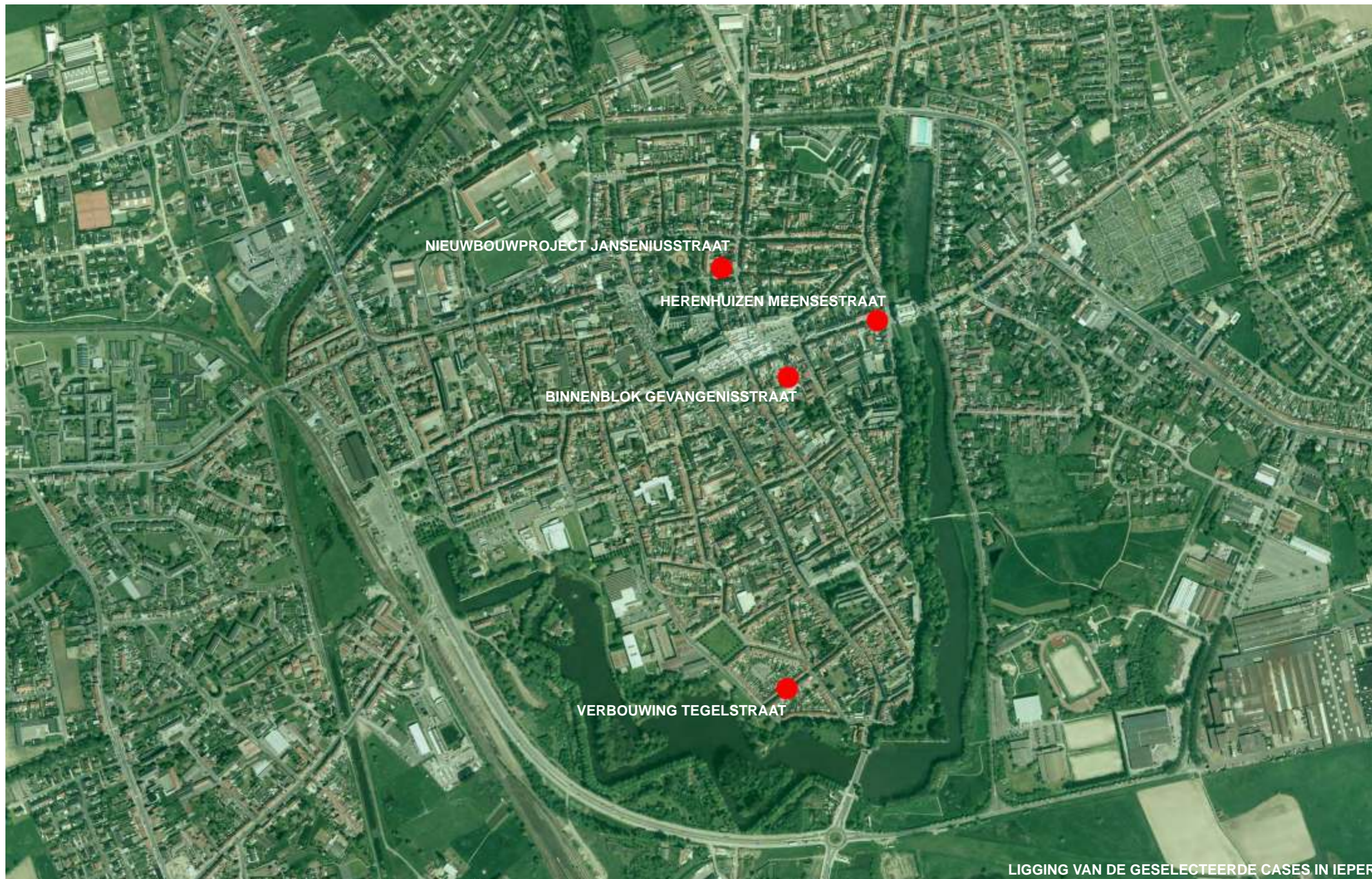
Kan grootschalige nieuwbouw op vrijgebleven kavels in de binnenstad?

CASE GEVANGENISSTRAAT

Welk beleid voor het binnenblok dat zijn private achterkantstatuut ruilde voor een publiek statuut als centrale parking?

VERTREKVRAGEN VAN DE GEVALSSTUDIES IN IEPER

LIGGING VAN DE GESELECTEERDE CASES IN IEPER

4.2.1 Arbeiderswoningen Tegelstraat

ligging in secundaire structuur van leper

VERTREKVRAAG

De woningen aan de noord-west-zijde van de Tegelstraat vormen een uniforme straatwand, maar zijn beperkt van oppervlakte en parkeren is een probleem: noch op het eigen kavel, noch in de smalle straat kan geparkeerd worden. Kunnen 2 kleine woningen samen verbouwd worden tot één bredere woning? Mag daarin een garage met garagepoort in de gevel?

WAARDERINGEN

Culturele waarde

- dateert van het einde van de wederopbouwperiode (1931); de architectuur is een uitgesproken voorbeeld van het wederopbouwfenomeen van uniforme architectuur.

- net als andere reeksen arbeiderswoningen in de Zaalhofwijk gerealiseerd door de *Samenwerkende Maatschappij Ons Onderdak*, naar ontwerp van de leperse architect H. Landsheere op de verkavelde terreinen van de voormalige ruiterschool, wat de grote schaal van de reeks verklaart. ([leesbare stadsgeschiedenis](#))

- *Bouwen door de eeuwen heen* vermeldt dat de woningen gekenmerkt worden door o.a. (*oorspronkelijk*) *cement voor bovendorpels van vensters en deuren en de opeenvolging van uit het dak stekende schoorstenen*. ([waardevol detail](#))

Locuswaarde

- geheel van identiek herhaalde woningen, door beperkte verbouwingen is er variatie ingekomen. ([leesbare samenhang](#))

- ligging in de secundaire structuur van de stad en de architectuur stemt overeen met die ligging (de eenheidsbebouwing (herhaling), beperkt gearticuleerde gevels en de beperkte bouwhoogte). ([ondersteuning stadsstructuur](#))

- 'streekeigen' materialiteit van rode baksteen met lijntekeningen in gele baksteen

Gebruikswaarde

- beperkte woonoppervlakte
- onvoldoende parkeermogelijkheid

UITWERKING VAN DE VRAAG

Dit erfgoedvraagstuk betreft meerdere thema's, die elk voorkomen op een schaal groter dan het individuele perceel.

Een eerste thema is dat van de **uniformiteit** van de huizen in deze straat. Het geheel van gespiegeld herhaalde rijwoningen is in de eerste plaats een eigenschap die tot de locuswaarde behoort: het fenomeen is één van de eigenschappen van de secundaire structuur van de stad. De bestaande huizenrij in de Tegelstraat ondersteunt dus de structuur van de stad. Bij vervanging zal de secundaire structuur opnieuw ondersteund moeten worden.

De stadsstructuur is op zich echter ook van culturele waarde. Gebouwen die uitmuntend de eigenheid van deelstructuren vertolken, hebben om die reden ook culturele waarde. Kort gesteld: is de uniformiteit hier, behalve om zijn locuswaarde, ook van dermate groot cultureel belang dat de rijwoningen van de Tegelstraat intact moeten blijven? Zo ja voor welke aspecten?

Een tweede thema is dat van de **beperkte woonoppervlakte** (gebruikswaarde). Hoe kan hier zinvol uitgebreid worden op de eigen kavel of door kavels samen te voegen?

Een derde thema, de **parkeerorganisatie** is eveneens een gebruiksprobleem. Het probleem op perceelsniveau oplossen, zelfs op straatniveau, is waarschijnlijk te beperkt. Hoe kan dit wél aangepakt worden?

De troef van deze specifieke situatie is dat de huizenrij en het stadsblok waarin ze ligt helder gestructureerd zijn en dat de drie probleem-thema's elk hoofdzakelijk betrekking hebben op verschillende ruimtelijke onderdelen van de architectuur en stedenbouw van huizenrij en stadsblok.

We kunnen zo elke thematische component van het erfgoedvraagstuk binnen zijn eigen relevante deelruimte behandelen. Om een zinvolle afbakening van elke deelruimte te maken gebeurt eerst een analyse van de opbouw van de huizenrij en van het stadsblok.

Aanpak:

BIJKOMENDE SPECIFIEKE ANALYSE:

structuur van het stadsblok en de deelruimtes relevant voor elk thema

COMPONENT 1: behoud uniformiteit voorgevels en gabariet

COMPONENT 2: uitbreiding woonoppervlakte binnen gabariet van hoofdvolume en achteruitbouwzone

COMPONENT 3: parkeerorganisatie via heraanleg binnengebied

Op de 19de-eeuwse kaart (rechtsboven) is het grote complex in het rood de ruiterschool die na de oorlog niet heropgebouwd werd.

In de plaats ervan werden nieuwe verkavelingen van arbeiderswoningen uitgevoerd. De huidige uniforme straatwand aan de noordzijde van de Tegelstraat, komt in schaal en locatie overeen met de voormalige ruiterschool. De grote schaal van de gehelen in de Zaalhofwijk is direct te verklaren door de aanwezigheid van de vroegere ruiterschool.

Morfologisch zijn de stadsblokken in de Zaalhofwijk opgebouwd uit een aantal huden als van een ui.

-De **straatgevelwand met hoofdvolumes** bestaat uit uniforme arbeiderswoningen: Herhalingen, spiegelingen of varianten van éénzelfde gevelontwerp en de extrusievorm van de hoofdvolumes over het hele stadsblok vormen een sterk verband binnen één stadsblok.

Het uniform karakter van de arbeiderswijk uit de wederopbouwperiode bereikt in de Tegelstraat zijn climax. Tot vandaag is het oorspronkelijk ontwerp van de arbeiderswijk tot op minieme aanpassingen na behouden.

-In sterk contrast met de homogene hoofdvolumes van de panden in deze woonwijk staat de **tuin- en achterbouwzone**: De binnenkant van het bouwblok biedt plaats aan een verdoken hedonistische wereld van aanbouwen in verschillende stijlen en volumetrieën, met koeren, sier- en moestuintjes, met kleine bergingen, ateliers, parkeerplaatsen en garages. Hier wordt ruimte gegeven aan de individuele wensen en dromen van de wijkbewoners.

- In het **centrum van het stadsblok** bevindt zich vaak een kavel met een specifieke vorm die collectieve, semi-publieke en publieke functies bevat, vaak gaat het om parkeerplaatsen. Meestal is er geen functionele verbinding tussen binnengebied en de omliggende individuele percelen.

De component uniformiteit heeft in de eerste plaats betrekking op de deelruimte 'voorgevel', maar ook op de deelruimte 'hoofdvolume', zowel voor het zicht vanop de straat als van binnenin het stadsblok.

De vraag naar uitbreiding van woonoppervlakte zal behandeld moeten worden in de deelruimtes 'hoofdvolume' en 'achterbouw- en tuinzone'.

De parkeerorganisatie kan behandeld worden in deelruimtes 'achterbouw- en tuinzone' en 'binnenblokperceel'.

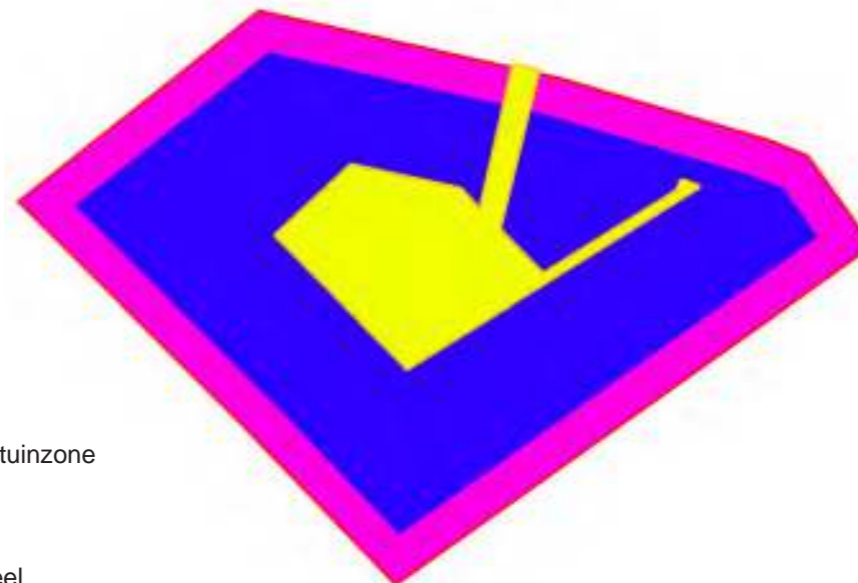
uniformiteit in gevel en hoofdvolume

zicht op achterbouw- en tuinzone

zicht op binnenblokperceel

LEGENDE

- Voorgevel
- Hoofdvolume
- Achterbouw- en tuinzone
- Kavelgrens
- Binnenblokperceel

AFWEGING

Gehelen van uniforme woningen zijn kenmerkend voor de wederopbouwstad Ieper. In de Zaalhofwijk zijn ze het talrijkst en grootst en de rij aan de noord-west-zijde van de Tegelstraat is het grootste geheel in de stad. Daarom wordt het geheel van de Tegelstraat hier als cultuurhistorisch belangrijke getuige in het stadsbeeld gezien.

Omwille van de locuswaarde en de culturele waarde van dit geheel wordt er hier voor gekozen de visuele uniformiteit van deze woningrij te behouden. Dit vereist noch bevestiging van de bestaande toestand, noch herstel van de oorspronkelijke volledig uniforme situatie. (De beperkte variatie die in de woningen gekomen is kan men als een meerwaarde ervaren die getuigt van de verstreken tijd.) Wel worden aan de verbouwing van voorgevel en hoofdvolume randvoorwaarden gesteld om de samenhang te behouden. Het invoegen van een garagepoort in een voorgevel zal bijvoorbeeld uitgesloten zijn.

Binnen de hoofdvolumes zijn in tegenstelling tot het strikte beleid langs de buitenwanden doorbraken van binnenwanden en vloeren niet problematisch.

VORMPARAMETERS

Gabariet

- Het gabariet van het hoofdvolume moet bewaard blijven.
- Langs de achterzijde mag over de bouwhoogte van één verdieping bijgebouwd worden.

Gevelcompositie

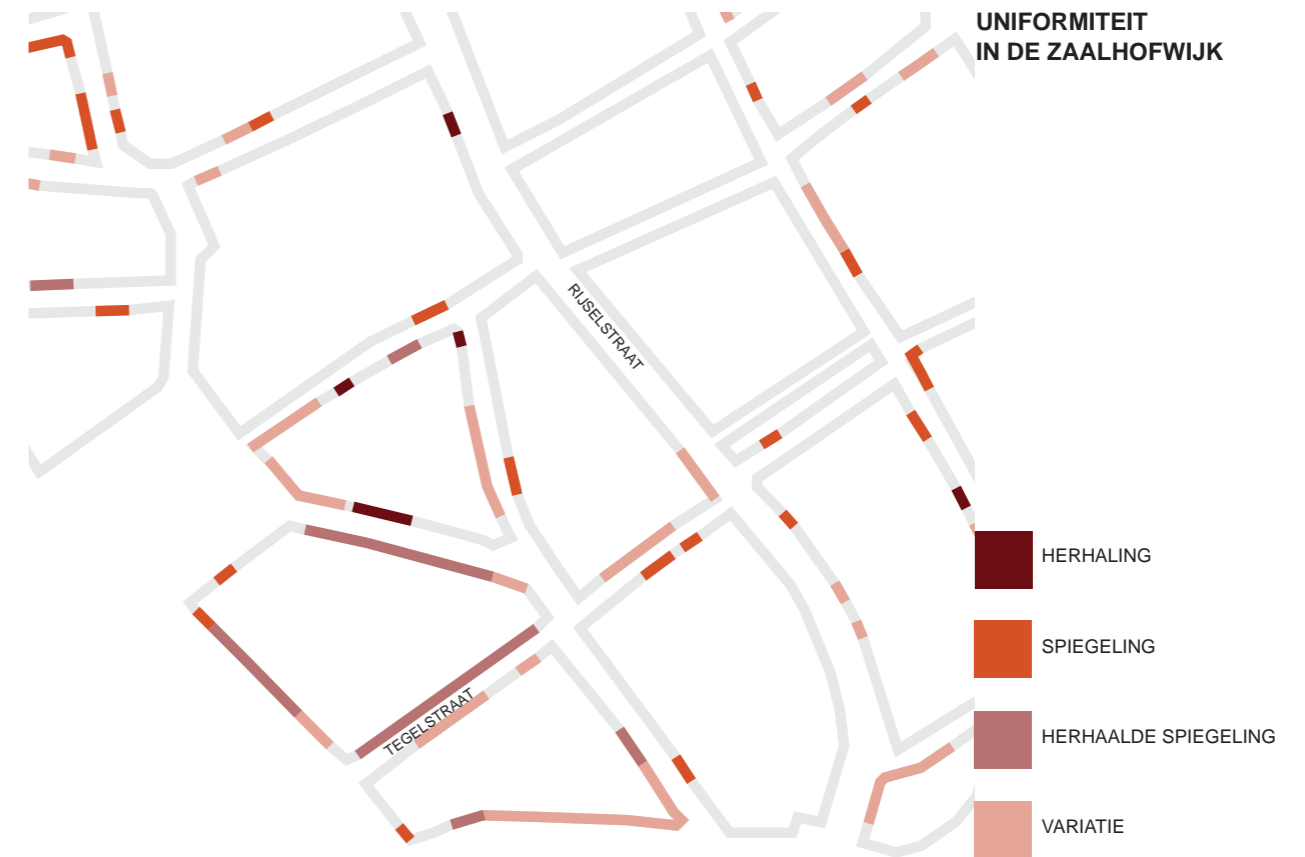
- De gevelcompositie moet behouden blijven: raam- en deuropeningen behouden positie en afmetingen.

Materiaal

- rode baksteen moet overwegen in de voorgevel. Beperkte afwijkende accenten mogen.
- geen randvoorwaarden m.b.t. kleur, materiaal en opdeling van het schrijnwerk.
- geen randvoorwaarden m.b.t. kleur en type dakbedekking.

Te behouden details

- in de onpare gevels moeten de nog aanwezige cementen bovendorpels van vensters en deuren behouden blijven. Hun kleur is vrij te kiezen.
- in de pare gevels moeten de aanwezige geel-bakstenen deur- en vensterbogen behouden blijven.
- de bakstenen schoorstenen moeten behouden blijven.

AFWEGING

Het hedendaagse gebruik van deze arbeiderswoningtypologie heeft zonder twijfel zijn beperkingen: de bebouwde oppervlakte van gemiddeld 130m² en de terreingrootte van gemiddeld 150m² is relatief klein. De breedte van de kavel met 4,7m is zeer smal.

Uitbreiding van de woonoppervlakte wordt gerealiseerd binnen de volumes van het hoofdvolume en in de tuin- en achterbouwzone. Het ontwerp dat we hier maken wil aantonen dat het verhogen van de woonkwaliteit niet noodzakelijk tegenstrijdig is met het aanhouden van strikte randvoorwaarden voor de voorkant. In tegenstelling tot het beleid voor de hoofdvolumes en straatgevels zullen in de tuin- en achterbouwzones maximale vrijheden gezocht worden.

Een eerste mogelijkheid is een uitbreiding binnen het (globale) hoofdvolume, door **twee naastenliggende rijwoningen** samen te voegen (zie p.143). De typologie van rijwoningen in herhaling, spiegeling of variatie biedt hiervoor een groot voordeel: doordat de plafondhoogtes en gevels aansluiten zijn de nodige verbouwingswerken minimaal.

De financiële implicaties en de afhankelijkheid van aankoop-opportunities maken dit scenario van één eigenaar met twee buurkavels slechts punctueel haalbaar.

Een tweede mogelijkheid is **uitbreiding in de tuinzone**. Het gevolg daarvan is vaak een vermindering van de tuinoppervlakte. In de Tegelstraat komt daar nog bij dat aanbouwen over meer dan één verdieping bij een kavelbreedte van 4,7m onwenselijk en problematisch wordt voor de lichttoetreding op de bij de burens.

Binnen de beperkingen van de plek kan een uitbreiding door een patio-woningtypologie daarom een mogelijk antwoord zijn. Bij deze typologie wordt de klassieke opstelling huis - aanbouw - tuin opgegeven. Binnen en buiten lopen in elkaar over, verschillende buitenruimtes zijn verspreid in een continuë woonoppervlakte en regelen lichttoetreding, verluchting en zichten. De patio's kunnen als buitenkamers gelezen worden, terwijl de groendaken programmatisch opgeladen kunnen worden (speel-, tuin- of terrasdak) en zo deels de verloren tuinoppervlakte van het gelijkvloers teruggeven. (De vergelijking tussen de oppervlaktes van de bestaande situatie en het voorstel laat zien dat zowel woon- en tuinoppervlakte toenemen.)

Directe inkijk op de buurpercelen moet wel vermeden worden. Dit kan ontwerpmatig opgelost worden door bijvoorbeeld lichtdoorlatende zichtscherms op de dakterrassen of doordachte groenaanplant.

VORMPARAMETERS

Gabariet

- Het gabariet van het hoofdvolume moet bewaard blijven.
- Langs de achterzijde mag over de bouwhoogte van één verdieping bijgebouwd worden.

Perceelsinrichting

- er wordt een minimaal percentage achteruitbouwzone als te behouden buitenruimte opgelegd
- het vermijden van inkijk is een extra aandachtspunt bij bouwaanvragen (lokalisatie betreedbare daken en aanwezigheid zichtschermen)

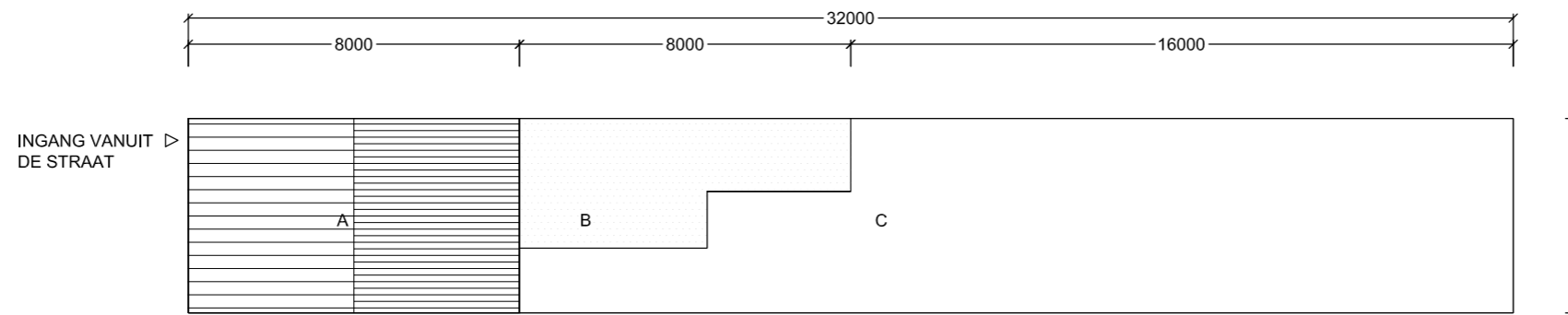
Materiaal

- patio-woningzone heeft bij voorkeur contrasterende materialiteit in vergelijking met het hoofdvolume
- minimum oppervlakte tuin- of daktuin wordt opgelegd
- aandachtspunt bij bouwaanvragen zijn groendaken

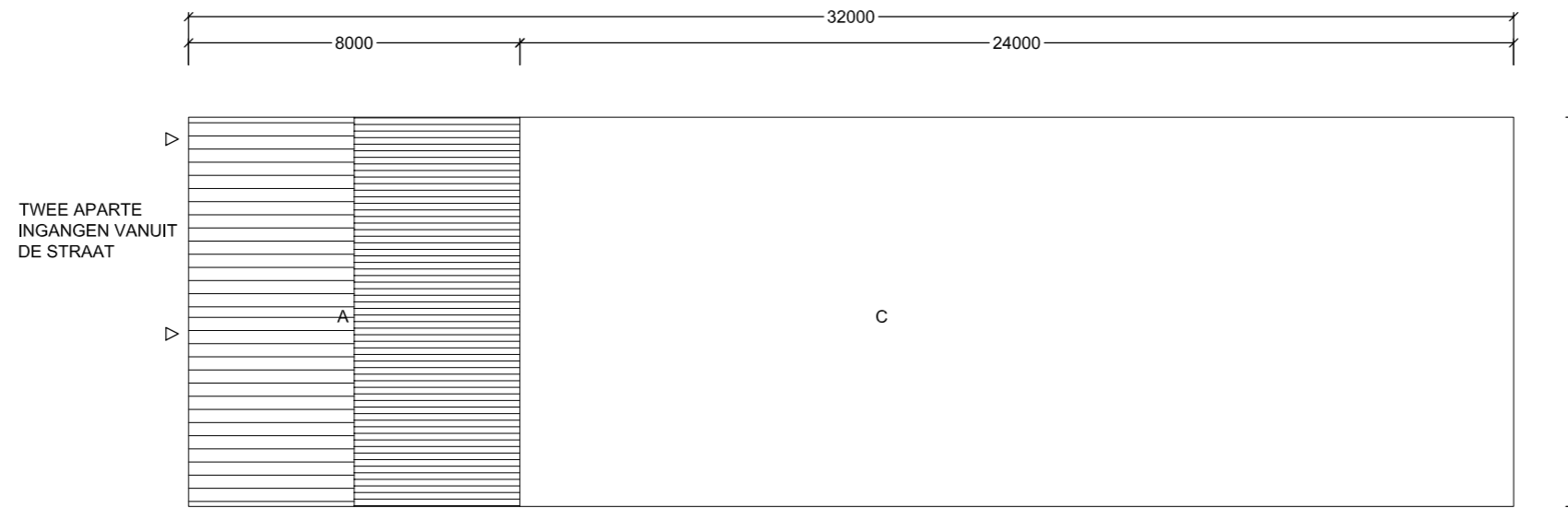
voorstel met uitbreiding door samenvoeging en met patio-woninglandscap

BESTAANDE TOESTAND

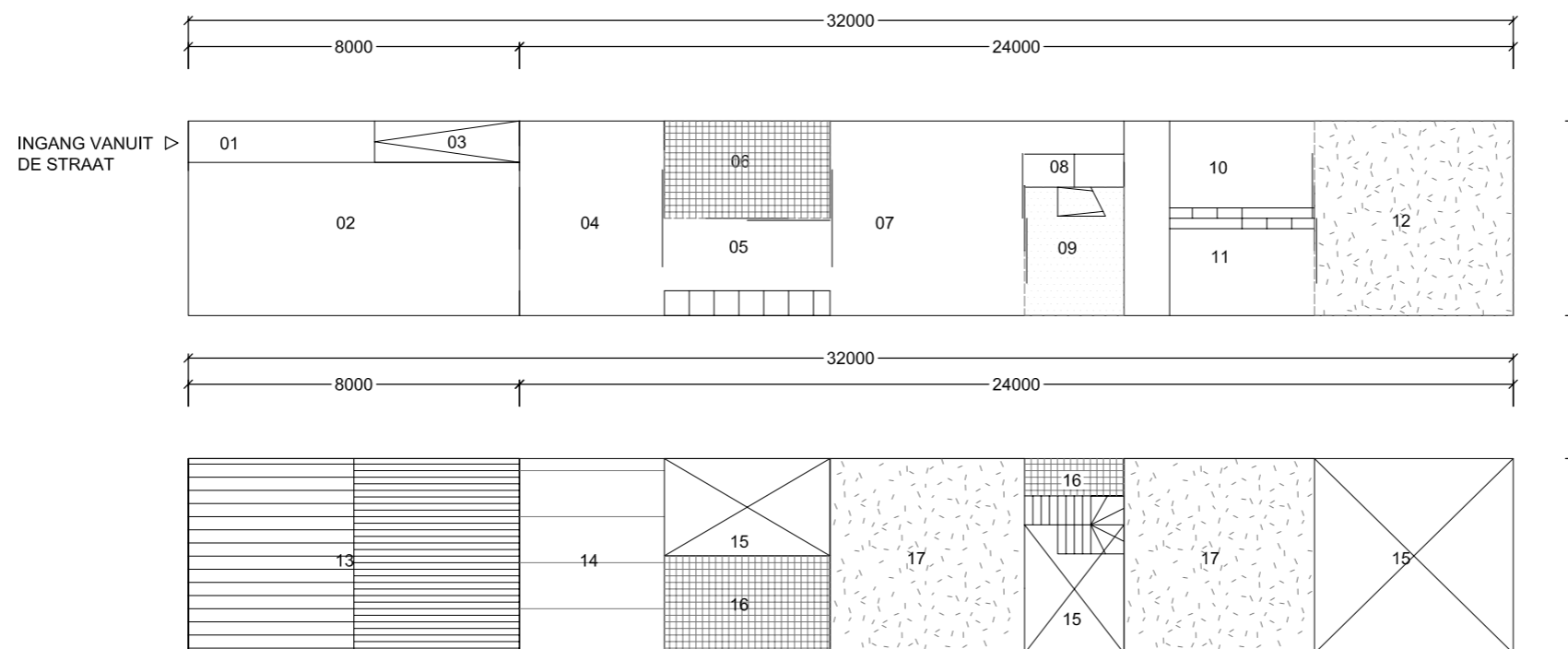
UITGANSSITUATIE	
A HOOFDVOLUME	75m ²
B AANBOUW	20 tot 30 m ²
C TUIN	90m ²

UITBREIDING DOOR SAMENVOEGING RIJWONINGEN

NIEUWE SITUATIE: TWEE WONINGEN - EEN EIGENAAR	
A HOOFDVOLUME	150m ²
B AANBOUW	0m ²
C TUIN	180m ²
A2 HOOFDVOLUME	75m ²
B2 AANBOUW	20 tot 30 m ²
C2 TUIN	90m ²

UITBREIDING MET PATIOWONINGTYPOLOGIE

PLAN GELIJKVLOERS	
01	INGANG
02	TWEEDE WOONKAMER
03	TRAP BINNEN HET HOOFDVOLUME
04	EETZONE/WINTERTUIN
05	KEUKEN
06	BUITENTERRAS
07	WOONZONE
08	BERGING/SANITAIR
09	BUITENTUIN MET TOEGANG NAAR DAKTERRAS
10	KAMER 1
11	KAMER 2
12	BUITENTUIN

DAKENPLAN	
13	ONGEWIJZIGD HOOFDVOLUME
14	GLAZEN DAK BOVEN EETZONE
15	PATIO
16	DAKTERRAS
17	GROENDAK

NIEUWE SITUATIE	
A HOOFDVOLUME	75m ²
B AANBOUW	75m ²
C TUINOPPERVLAKTE	97m ²

AFWEGING

In de kern van het stadsblok Tegelstraat-leperleestraat-Wateringstraat-Zaalhof ligt een perceel dat vandaag d.m.v. garageboxen parkeergelegenheden biedt voor de omwonenden en dat toegankelijk is vanuit de leperleestraat. Dit is een strategisch belangrijk perceel.

Een herorganisatie van het binnenblokperceel kan het parkeervermogen verhogen, waardoor de gebruiksbependingen van deze arbeiderswoningen afnemen.

VORMPARAMETERS

Deze strategie vereist een kwalitatief ontwerp voor het binnenblokperceel in relatie met de rest van het bouwblok en de wijk.

ONTWERP VOOR BINNENBLOKPERCEEL

Een mogelijkheid is een parkeergebouw in twee verdiepingen, dat half verzonken is in de grond. Bijzondere aandacht moet gaan naar het ontwerp van de dakbedekking en de rand met de woonkavels (bvb groendak).

STADSONTWERP VOOR HET STADSBLOK

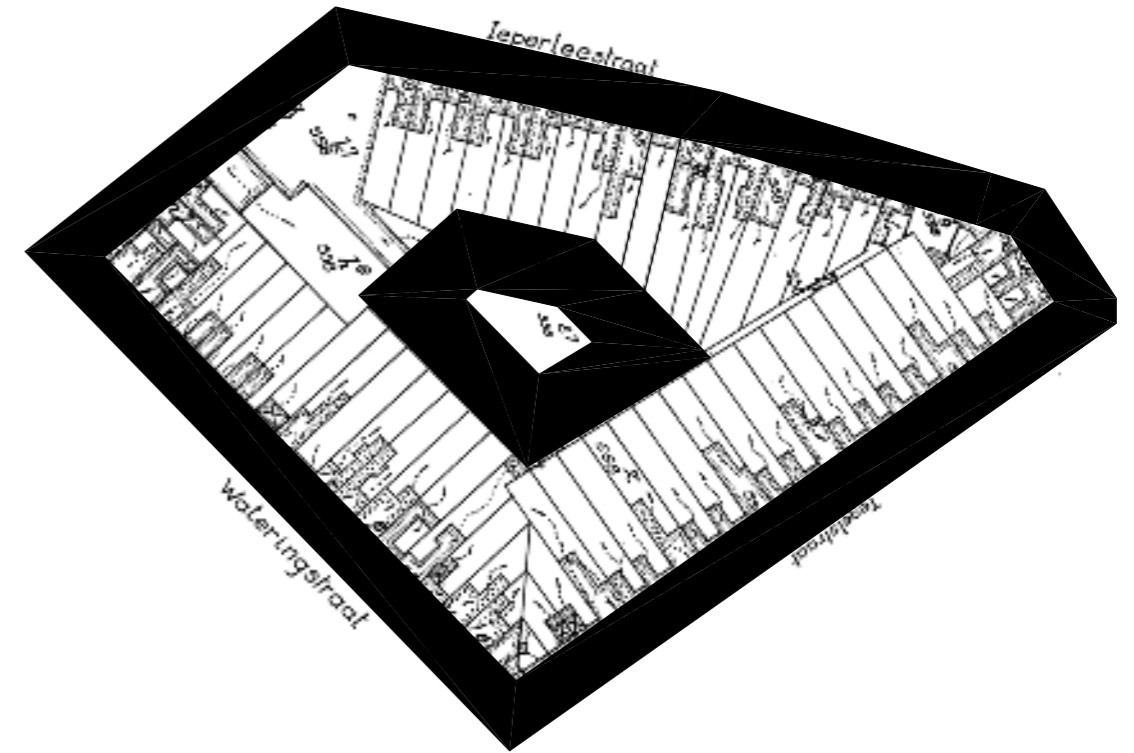
De ontwikkelingsmogelijkheden van het stadsblok kunnen aanzienlijk verhoogd worden in de veronderstelling dat deze kernzone van het stadsblok een collectieve ruimte voor alle omwonenden wordt:

De nieuwe achteringang (of de toekomstige vooringang) laat toe om bouwvolumes langs de achterkant te realiseren die, naar gelang hun functie, apart of samen met het hoofdvolume functioneren (b.v. werken en wonen of twee verschillende generaties op één kavel). Een herverkaveling van de percelen is zelfs denkbaar.

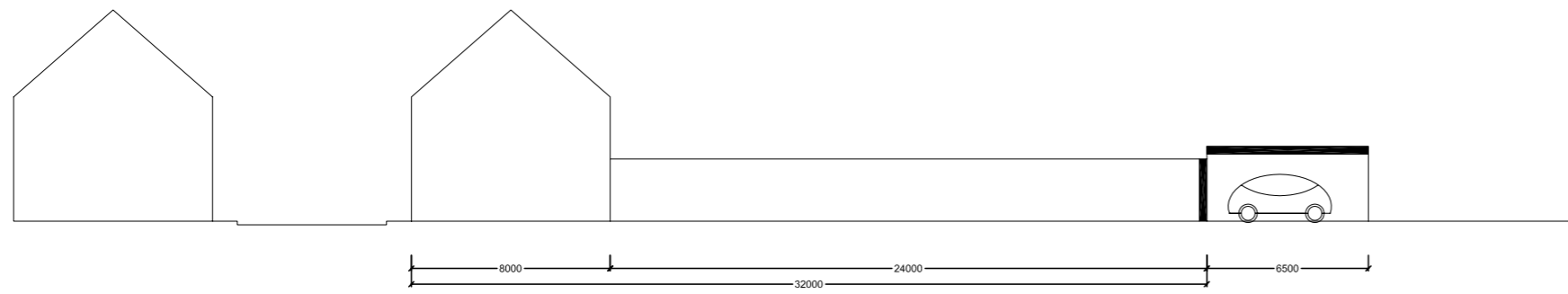
De binnenkant van het stadsblok wordt hier als het strategische moment gezien voor de opwaarderingsmogelijkheden van de stadsblokken van deze wijk.

STADSONTWERP VOOR DE ZAALHOFWIJK

Zoals de woonwijk als een geheel in één beweging ontworpen werd zal een aanpak van de hedendaagse problematieken op dezelfde schaal logisch zijn. De uniformiteit van de Tegelstraat kan niet losgekoppeld worden van de rest van de wijk. De uniformiteit van de wijk primeert t.o.v. de uniformiteit van één straat. Hetzelfde geldt voor de parkeerproblematiek die betere oplossingen biedt als deze tenminste op de schaal van de wijk (al dan niet op de schaal van de stad) aangepakt wordt.

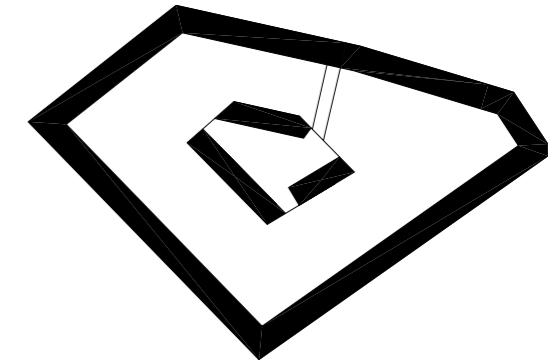

Een verhoging van de parkeercapaciteit van het binnenblok kan een (gedeeltelijk) antwoord bieden op de parkeerproblematiek in de wijk.

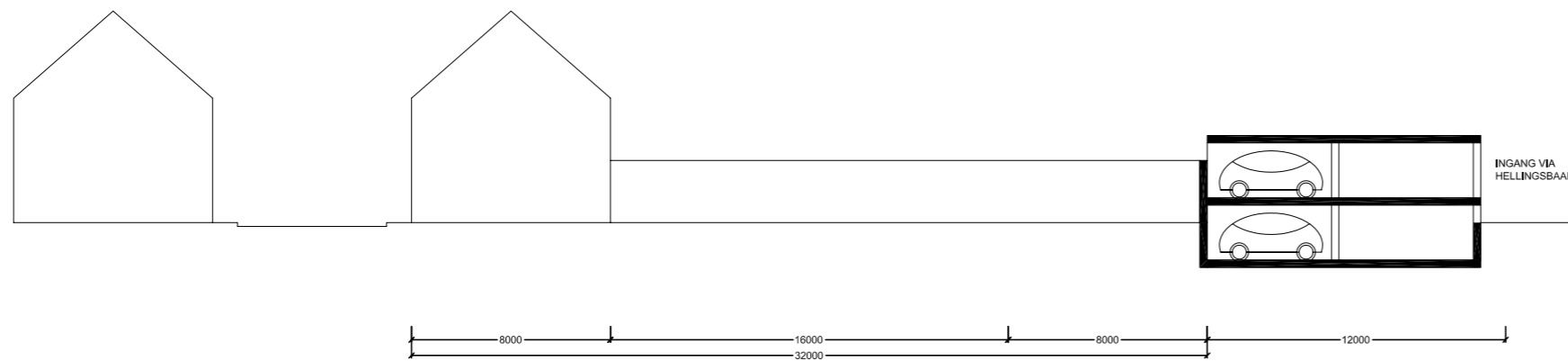

UITGANGSITUATIE

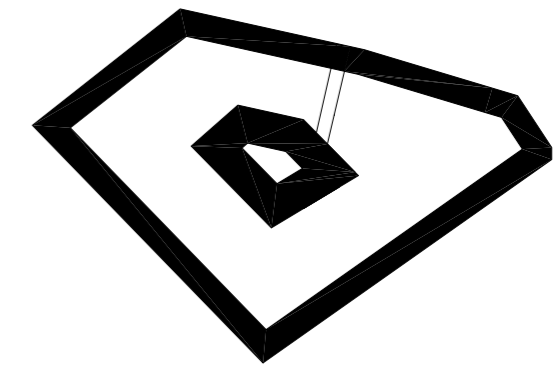
A1 HOOFDVOLUME	75m²
B1 AANBOUW	20 tot 30 m
C1 TUIN	90m²
A2 HOOFDVOLUME	75m²
B2 AANBOUW	20 tot 30 m
C2 TUIN	90m²

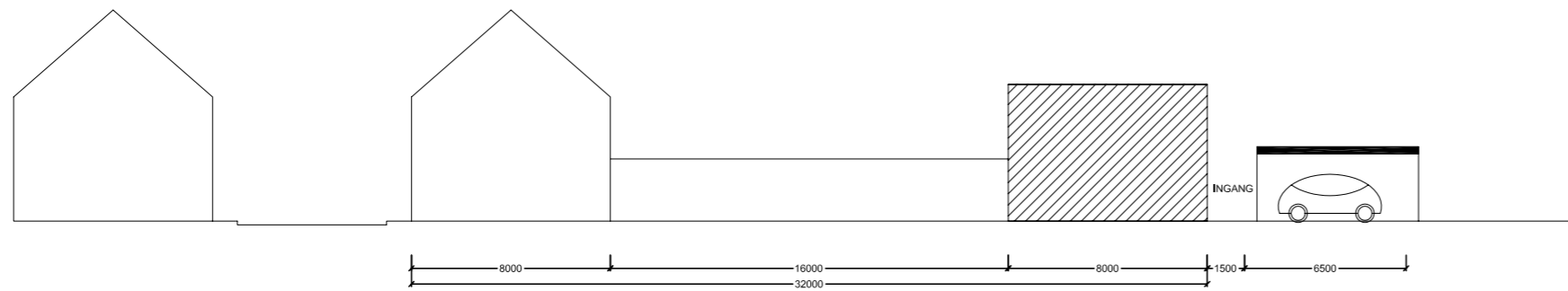
BESTAANDE SITUATIE

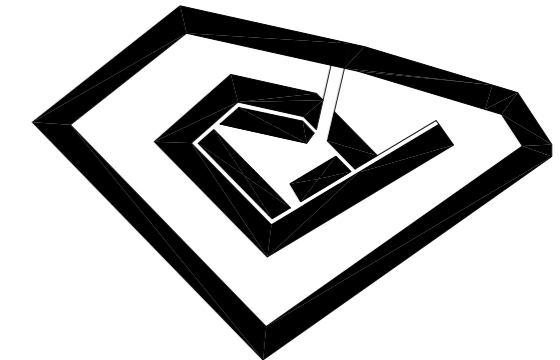
VARIANT 3
VERHOOGING VAN DE
PARKEERCAPACITEIT DOOR:
PARKEERPLATEAUS

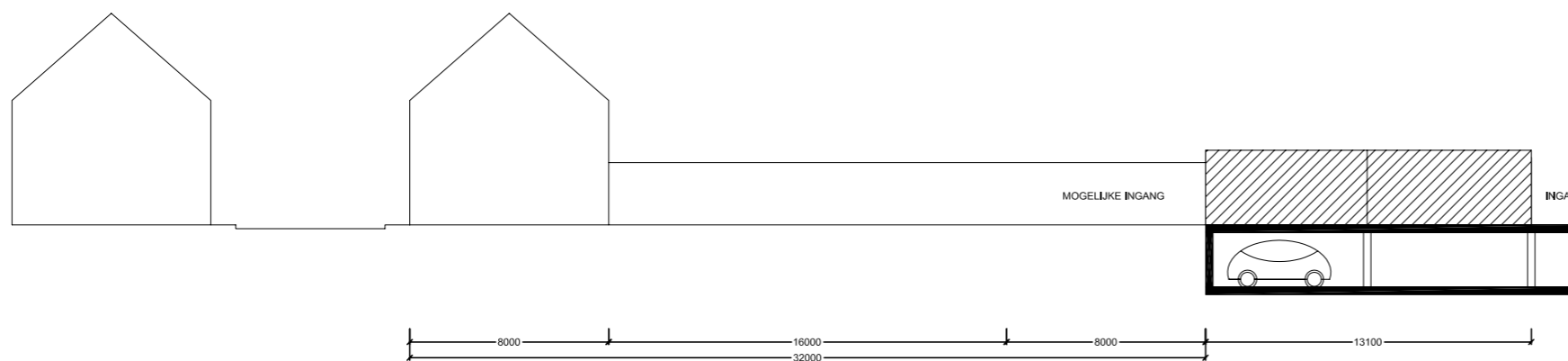
VERHOOGING PARKEERCAPACITEIT BINNENBLOK

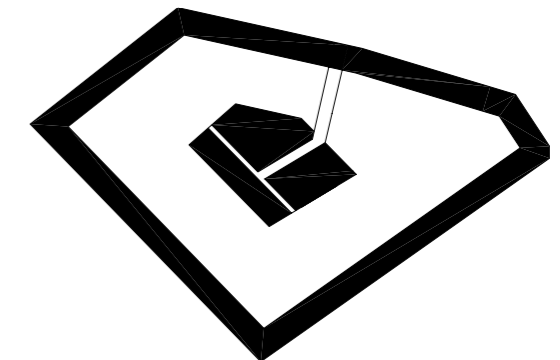
VARIANT 1
ACHTERTOEGANG MOGELIJK MAKEN
VOOR DE RANDPERCELEN
MOGELIJKHEID VAN TWEEDE WONING
OP EEN KAVEL OF HERVERKAVELING

STADSONTWERP VOOR HET STADSBLOK

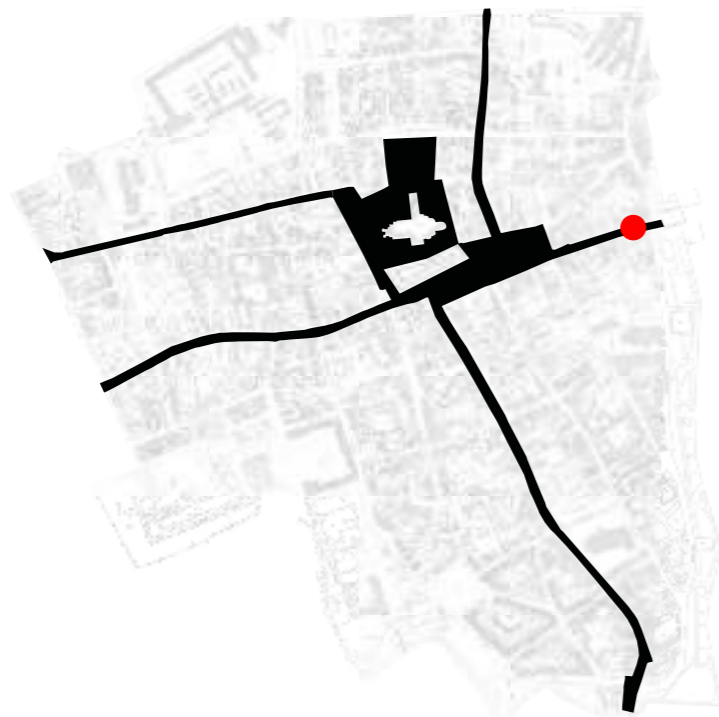

VARIANT 2
PARKEERGARAGE MET
BOVENVOLUME
BOVENVOLUME KAN APARTE
WOONEENHEID ZIJN OPWEL
UITBREIDINGSMODULE VOOR HET
BUURPERCEEL

STADSONTWERP VOOR DE WIJK

4.2.2 Herenhuizen Meensestraat

ligging in hoofdstructuur van leper

VERTREKVRAAG

Kunnen deze classicistische herenhuizen tot winkel verbouwd worden in deze winkelstraat?

WAARDERINGEN

Culturele waarde

- geen bijzondere historische of strikte monumentwaarde
- kunsthistorische waarde:

- *Bouwen door de eeuwen heen:*

Nr. 34. Burgerhuis n.o.v. architect A. Leclercq (leper) van 1925. Enkelhuis van drie trav. en twee bouwl. onder mansardedak (n // straat, leien en mechanische pannen) met twee dakvensters. Pilastergevel van gele baksteen op arduinen sokkel; onderdorpels en parement van Euvillesteen. Deurrisaliet met geblokte pilasters op de bovenverd., bekroond door dakvenster met ovale oculus tussen voluten onder gebogen fronton met gestrekte uiteinden. Getoogde vensters met trapezoidale sluitsteen. Deurvenster van het risaliet met balkon voorzien van uitgewerkte ijzeren leuning. Korfboogdeur in geblokte omlijsting. Verzorgd houtwerk: kruisramen met kleine roedenverdeling, vleugeldeur met waaier, en oculus met radverdeling.

(stijl, waardevolle details)

Nr. 44. Burgerhuis getypeerd door het afwisselend gebruik van sierbaksteen en simili- en/of natuursteen voor doorgetrokken vensteromlijstingen en horizontale banden.

(stijl, waardevolle details)

Locuswaarde

- ligging in de hoofdstructuur van de stad en de architectuur stemt overeen met die ligging. (ondersteuning stadsstructuur)

Gebruikswaarde

- woningen evident geschikt voor wonen, vrije beroepen en aantal handelsfuncties
- druk vanuit handelarenorganisaties om winkels in te kunnen richten op het gelijkvloers. Vandaag zou het winkelen nl. "onderbroken" worden door de niet-handelspanen.

UITWERKING VAN DE VRAAG

Tegen een functiewijziging van wonen naar handel in de Meensestraat is geen bezwaar. Het probleem ontstaat wanneer aan die functiewijziging de vraag naar grote etalage-oppervlakte gekoppeld wordt.

Het vraagstuk draait rond twee kwesties die opheldering vragen. Ten eerste: hóe waardevol is het pand als erfgoed en welke randvoorwaarden aan transformatie stelt dit. Ten tweede: vereist het gebruik als handelsuitbating wérkelijk het traditionele uitstalraam?

M.b.t. de eerste kwestie is het wel duidelijk dat het pand scoort qua *locuswaarde*: de hooggearticuleerde architectuur van de individuele gevel, is in overeenstemming met het statuut van de Meensestraat als deel van de hoofdstructuur. Deze inpassing in de straat-en stadsstructuur moet sowieso blijven (maar kan ook door een nieuw ontwerp waargemaakt worden). De onduidelijkheid ligt echter bij de *cultuurhistorische waarde* van het pand. Hier moet beslist worden of ze groot genoeg is om behoud op te leggen of niet. En als tot behoud beslist wordt, dan moet ook nog de interventiemarge vastgelegd worden.

De inschatting van de cultuurhistorische waarde zal dus de visies voor gewenste ontwikkeling bepalen. We werken drie opties uit, volgens stijgende inschatting van de bestaande culturele waarde.

De tweede kwestie, de noodzaak van etalage voor handel wordt behandeld bij de derde optie.

Om het belang van dit vraagstuk te situeren wordt in een bijkomende analyse onderzocht op welke manier handelsuitbatingen zich tot op vandaag reeds binnen de hoofdstructuur architecturaal 'implementeerden'.

Aanpak:

BIJKOMENDE SPECIFIEKE ANALYSE: aandeel winkelpanden in hoofdstructuur en wijzes van implementatie van etalage

OPTIE 1: NIEUWE PANDEN CONFORM DE STRAATSTRUCTUUR

OPTIE 2: GENUANCEERDE VERBOUWING

OPTIE 3: VOLLEDIG BEHOUD MET SPECIFIEKE FUNCTIE / INVENTIEVE TEASER

Het studiegebied is beperkt tot de vier invalsstraten naar de grote markt, allen in de hoofdstructuur gelegen.

VASTSTELLINGEN:

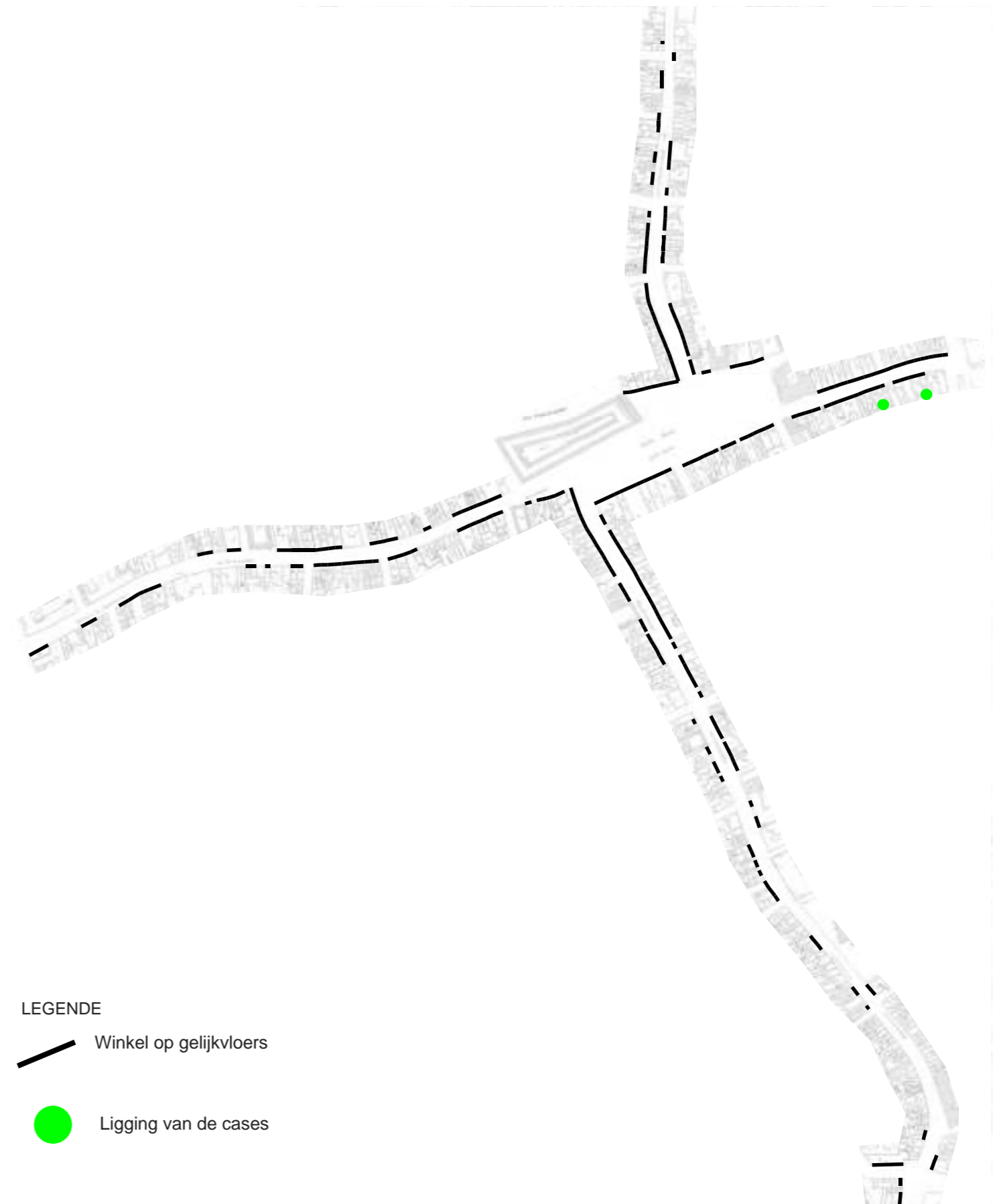
1.
De cases zijn geen winkelpanden en blijken aldus een uitzondering op de regel in deze straten.

2.
Winkelpanden volgen in deze straten drie architecturale type-situaties. De twee meest voorkomende zijn niet- of weinig-verbouwde winkelpanden uit de wederopbouw en sterk verbouwde woningen of winkelpanden. Een derde weinig voorkomende situatie is die van winkels in nieuwe gebouwen of volledig nieuwe gevels.

BEDENKINGEN:

1.
Vanuit esthetisch oogpunt (kunstwaarde) kunnen de zwaar verbouwde winkelpanden zelden gewaardeerd worden. De verbouwing beperkt zich meestal tot het gelijkvloers dat zonder enig tektonisch of vormelijk verband met de bovenverdiepingen verbouwd wordt. Een kwantitatieve verbouwing van het gelijkvloers met behoud van samenhang binnen de hele gevel, die eventueel ook op de verdiepingen aangepast wordt, is echter niet uitgesloten.

2.
De vaststelling van de veelvuldige 'aantasting' van de vaak hoogwaardige wederopbouwarchitectuur in de hoofdstructuur zet ook de vraag op de agenda of het herwinnen van architecturale kwaliteit bij de reeds zwaar verbouwde panden geen aandachtspunt moet zijn. Deze vraag is minstens even relevant als de case van de twee herenhuizen in de Meensestraat.

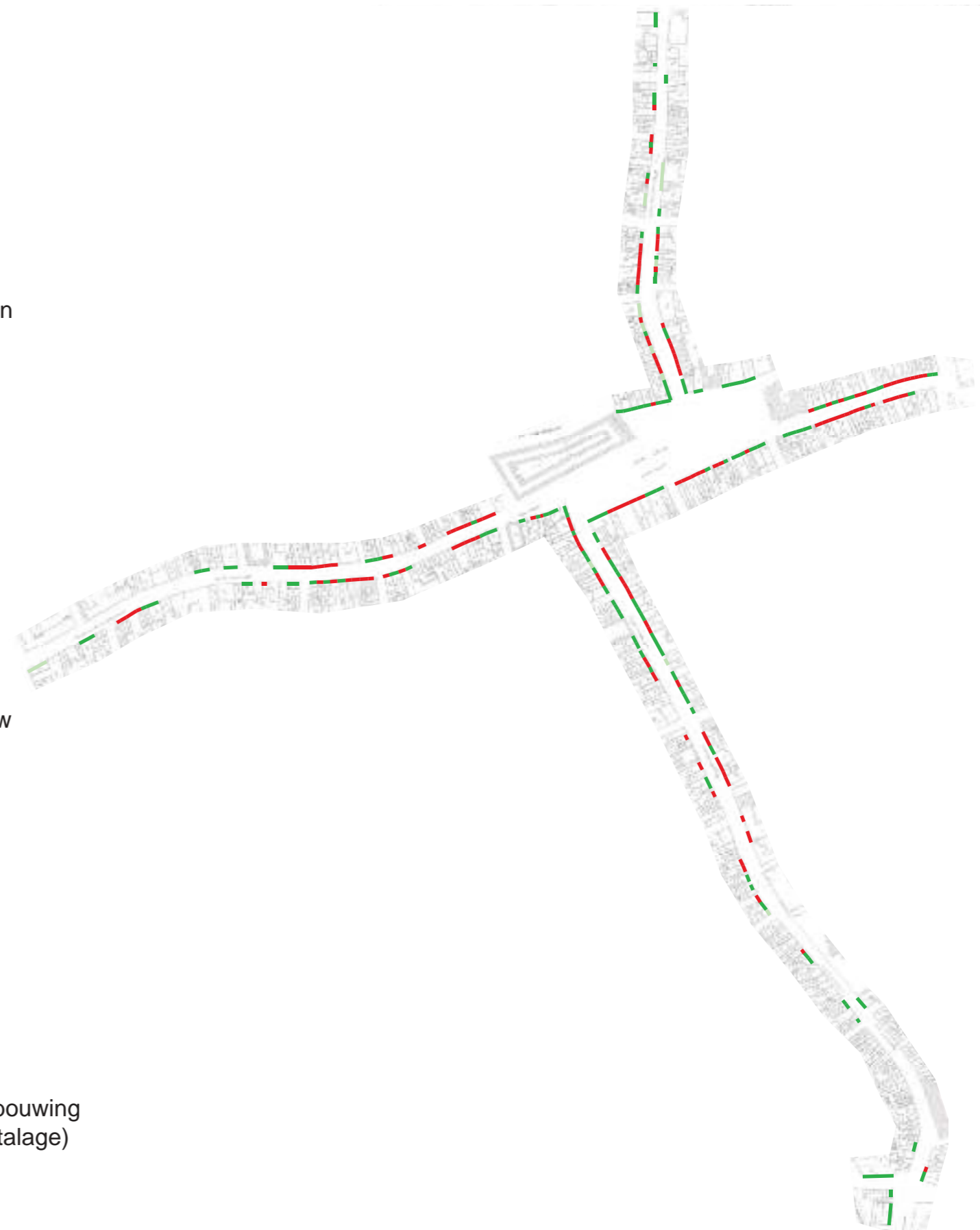

 Lichte verbouwing binnen
bestaande gevel

 Winkel in een nieuwbouw
(of een nieuwe gevel)

 Winkel d.m.v. zware verbouwing
op gelijkvloers (glazen etalage)

AFWEGING

De culturele waarde van de bestaande wederopbouwarchitectuur is net niet groot genoeg om het behoud ervan te eisen.

De gebruiksvraag wordt voorrang gegeven en het komt erop aan randvoorwaarden m.b.t. de straatstructuur op te leggen. Dit is een typisch geval van vervanging van een pand binnen de hoofdstructuur. Randvoorwaarden worden uit de eigenschappen van de hoofdstructuur afgeleid.

Ter vervanging van de hoogwaardige architectuur kan als eis voor sloop- en vervangingsvergunning hoogwaardige hedendaagse architectuur gevraagd worden.

Zo worden uiteindelijk noch aan de locuswaarde, noch aan de culturele waarde afbreuk gedaan.

VORMPARAMETERS

Gabariet

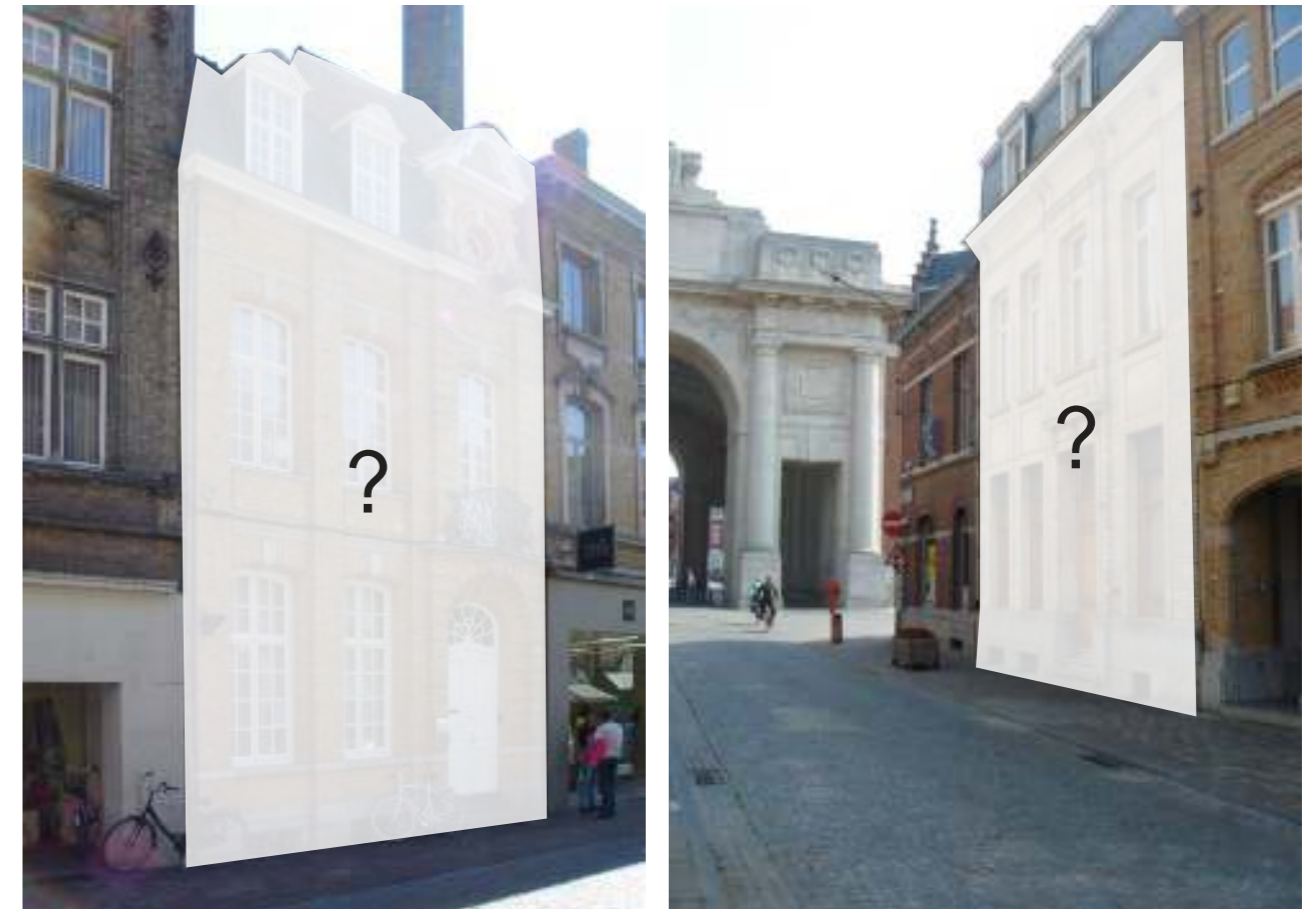
- een afstemming op naburige panden qua kroonlijst en nok is niet aangewezen; de straat is namelijk een aaneenschakeling van individuele gevels
- de dakvorm is vrij te kiezen

Gevelcompositie

- hoogwaardige hedendaagse architectuur
- totaalcompositie van winkelfunctie op gelijkvloers en bovenliggende verdiepingen
- het ontwerp draagt bij aan de verticale ritmering van de straatwand

Materiaal

- overwegend baksteen of steenachtig materiaal

De eerste optie komt neer op de type-situatie van een vervanging in de hoofdstructuur (foto : Rijsselstraat)

AFWEGING

Wanneer het pand behouden blijft en verbouwd wordt door etalage-uitbreiding, dan is het aangewezen dat de verbouwing een herinterpretatie is van het oorspronkelijk ontwerp. Belangrijk is dan dat de grote trekken van de gevelcompositie behouden blijven en de samenhang over de hele gevel.

VORMPARAMETERS

Gevelcompositie

- eenheid van de hele gevel nastreven
- schema en structuur van de gevel behouden
- de vensternissen kunnen verlaagd worden
- gedeeltelijk behoud en gedeeltelijke transformatie vraagt een evenwichtsoefening

Materiaal

- schrijnwerkdetaillering wordt 'opgeofferd', echter met consequente toepassing
- schrijnwerk krijgt mogelijks volledig andere aanblik als in de originele compositie

bestaand

nieuw

AFWEGING

De culturele waarde wordt hoog genoeg geacht om behoud op te leggen van het pand, de gevel en zijn details.

In dat geval wordt de inrichting van een handelsfunctie realistisch door de keuze van een aangepast programma. Exclusievere horeca of boetieks, boekenwinkels of interieurzaken zullen de architectuur als meerwaarde inzetten.

Het uitstalraam als aandachtstrekker moet dan vervangen worden door inventievere middelen.

VORMPARAMETERS

Gevelcompositie

- gevelcompositie moet behouden blijven: raam- en deuropeningen behouden positie en afmetingen. Eventueel is ook de vensterverdeling te behouden.
- omkeerbare accent-toevoegingen zijn toegelaten.

REFERENTIEBEELDEN

Ontwerpvoorbeelden van commerciële ruimtes met behoud en versterking van de architectonische kwaliteiten van de bestaande bebouwing

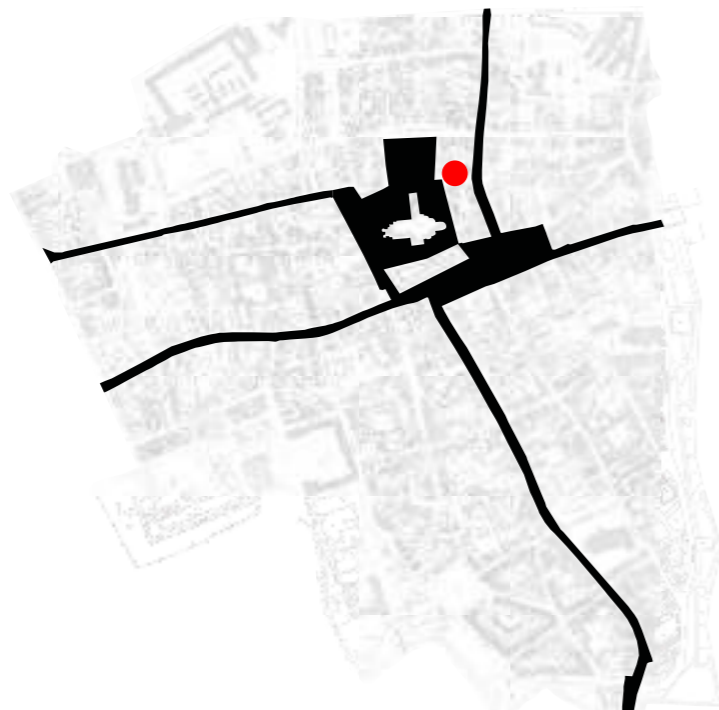

Hotel in Lucerne (Arch. Jean Nouvel) Vissicciis efacci st videmquostra Sp. Cupessu

Boutique 'Comme des Garçons' in New York (Arch. Future Systems)

4.2.3 Nieuwbouwontwikkeling Janseniusstraat

ligging in de secundaire structuur tussen tussen delen v.d. hoofdstructuur van leper

VERTREKVRAAG

Kan grootschalige nieuwbouw op vrijgebleven en deels bebouwde kavels in de binnenstad?

WAARDERINGEN

Culturele waarde

- Het Astridpark en onmiddellijke omgeving zijn bij de wederopbouw nieuw ontworpen door een uitbreiding van de voormalige Openbare Hof achter het voormalig justitiepaleis dat niet heropgebouwd werd. Voor de noordelijke zijde van de Janseniusstraat ontwierp stadsarchitect Coomans een onuitgevoerd eenheidsontwerp.

- *Bouwen door de eeuwen heen:*

burgerwoningen met eenvoudige lijstgevel (nr. 2, 4, 6) o.m. een eenheidsbebouwing (nr. 2, 4) of puntgevel (nr. 8). Twee onbebouwde percelen, resp. op de N.O.-hoek bij de Deken Delaerestraat en l. van nr. 8.

Basisconcept: bakstenen breedhuizen van twee à drie bouwl. onder zadeldak (mechanische pannen, leien) o.m. in combinatie met een trapgevel (nr. 8, 17); ook een diephuis met trapgevel (nr. 3).

(**noch waardevolle details, noch stijlen**)

Locuswaarde

- in de gevelrij komt een geheel voor (nr. 2 en 4) voor (**gehelen**)

- de locatie ligt scharnierend op de hoofd- en de secundaire structuur. Het stadsblok grenst aan hoofdstructuur en ligt in de nabijheid van monumentale gebouwen (stadstheater, Sint-Maartenskerk, dekenijcomplex), maar grenst ook aan de secundaire structuur, waarvan het met een aantal gebouwgehelen ook bij aansluit. (**onduidelijke rol in stadsstructuur**)

UITWERKING VAN DE VRAAG

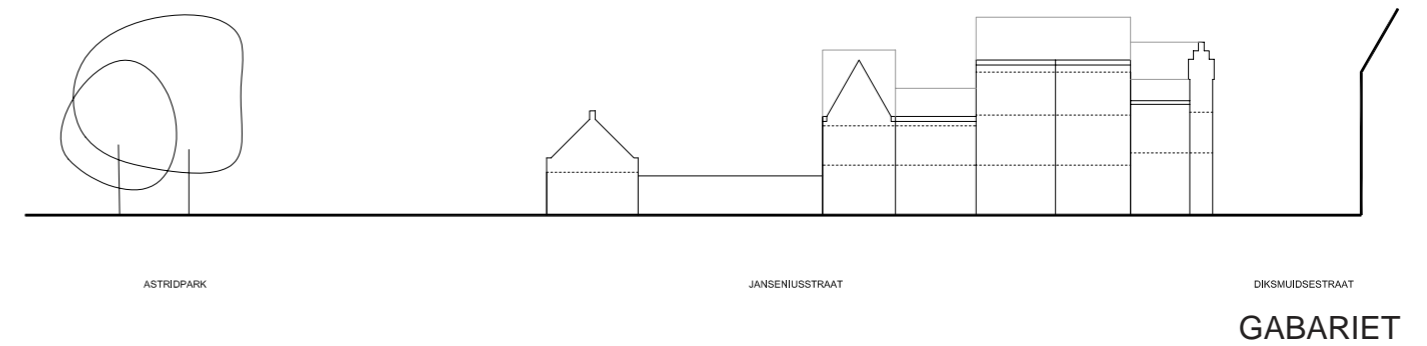
De culturele waarde van de bestaande panden is duidelijk laag. Behoud is dus niet na te streven. De vraag is of er aan een nieuwe ontwikkeling (morfologische) randvoorwaarden gesteld moeten worden, welke en waarom.

Gezien de locatie noch duidelijk bij de hoofdstructuur noch bij secundaire structuur hoort, zal een keuze over het statuut van de plek in de stadsstructuur bepalend zijn voor mogelijke ontwikkelingsvisies.

Het stadsblok vlakbij het stadspark en de Sint-Maartenskerk maakt vandaag een verbrokkelde indruk en ook de gebruiksmogelijkheden van de centraal gelegen site zijn onderbenut.

De ambiguïteit van het stadsblok wat betreft het statuut in de stadsstructuur kan als troef ingezet worden. Nieuwe ontwikkelingen kunnen naargelang het gewenste programma aansluiting zoeken bij een generieke straatopbouw van hoofdstructuur of secundaire structuur, bij de gehelen van de secundaire structuur of zelfs kan in de nabijheid van het Astridpark en de monumentale gebouwen een hedendaags monumentaal gebouw opgericht worden.

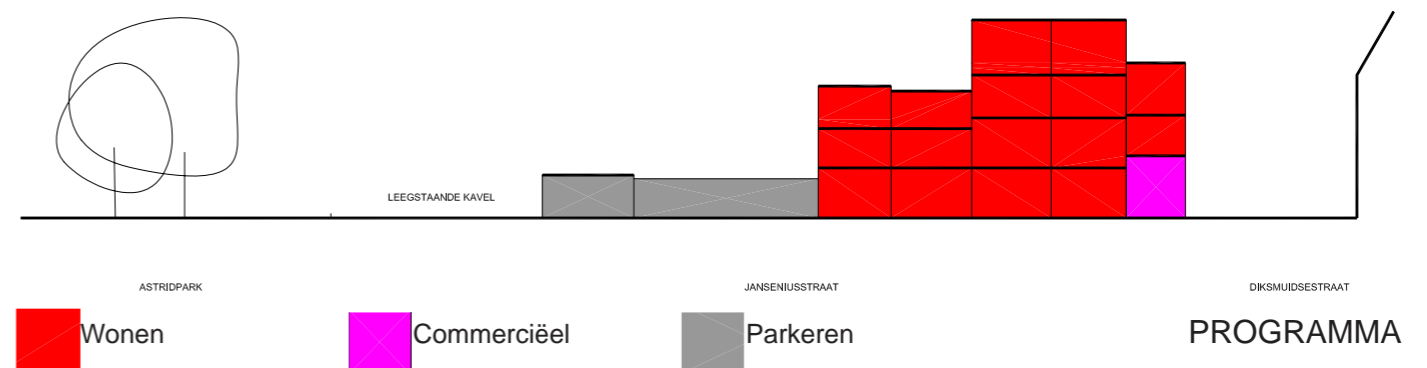

Aanpak:

OPTIE 1: ontwikkeling als deel van de secundaire structuur

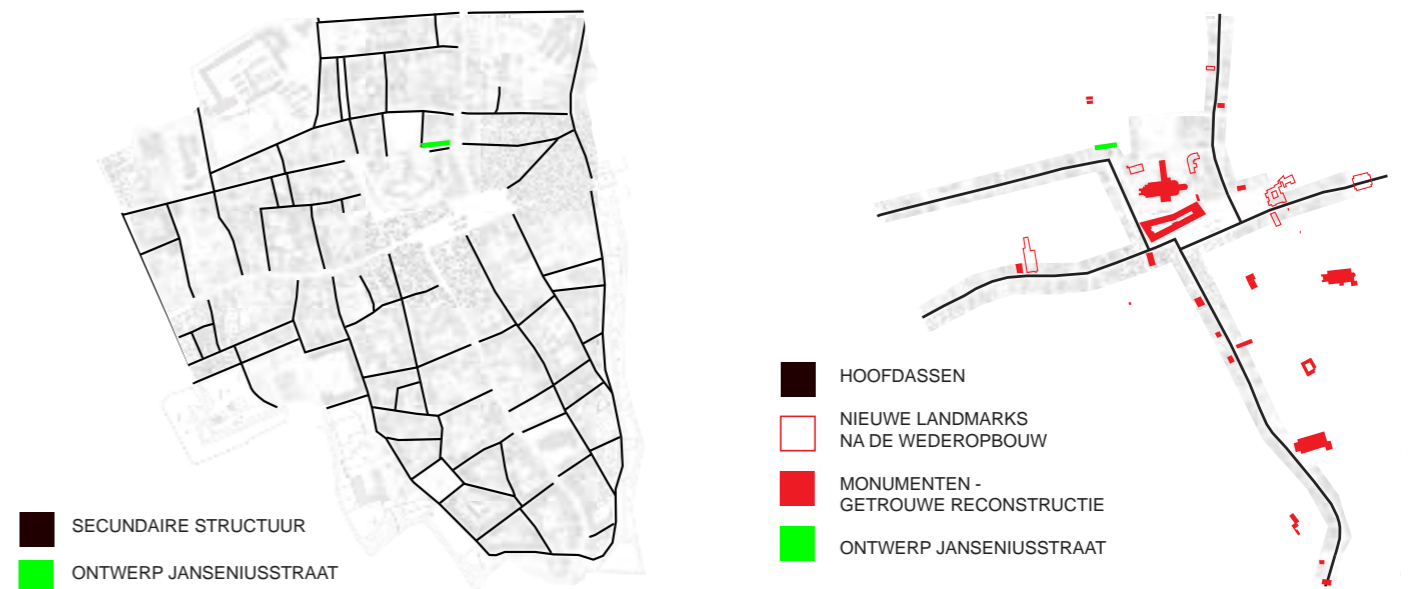
OPTIE 2: ontwikkeling als deel van de secundaire structuur: nieuwe gehelen

OPTIE 3: ontwikkeling als deel van hoofdstructuur: nieuw landmark

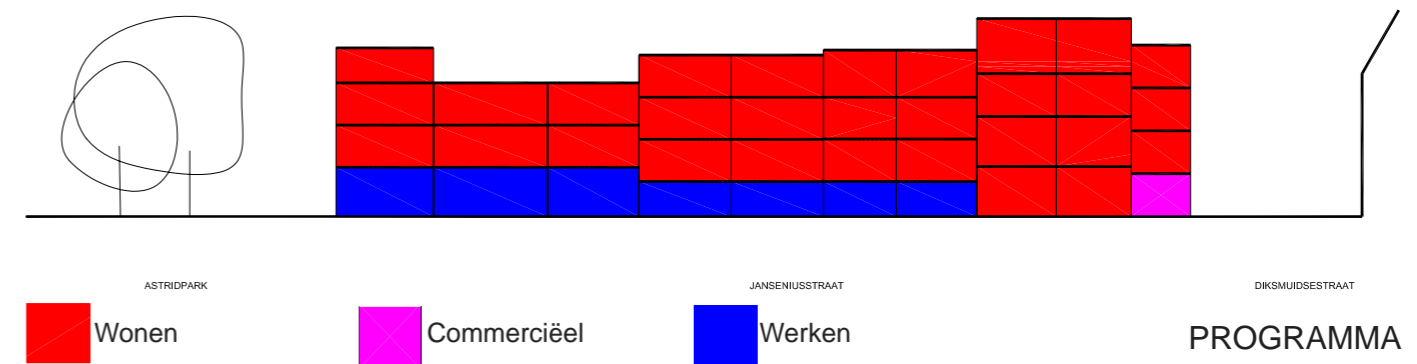
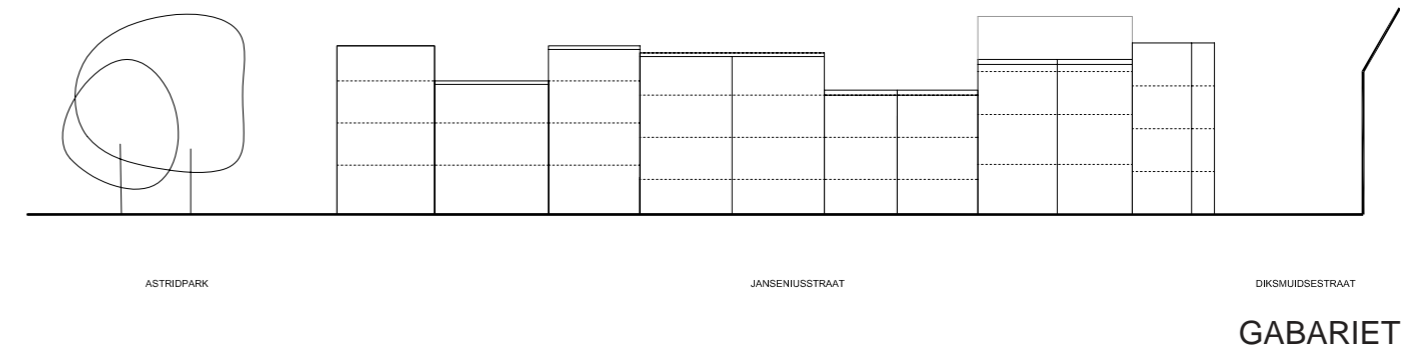
OPTIE 1&2: aansluiting bij secundaire structuur

OPTIE 3: aansluiting bij hoofdstructuur

AFWEGING

Randvoorwaarden voor ontwikkeling worden afgeleid uit de eigenschappen van de bebouwing langs de secundaire structuur. De bestaande perceelsstructuur is daarmee in overeenstemming.

VORMPARAMETERS

Gabariet

- rijwoningen van één of twee bouwlagen met zadeldak
- beperkt wisselende kroonlijst- en nokhoogte
- nokrichting langs straat of dwars, kan per perceel veranderen

Gevelcompositie

- vlakke gevels

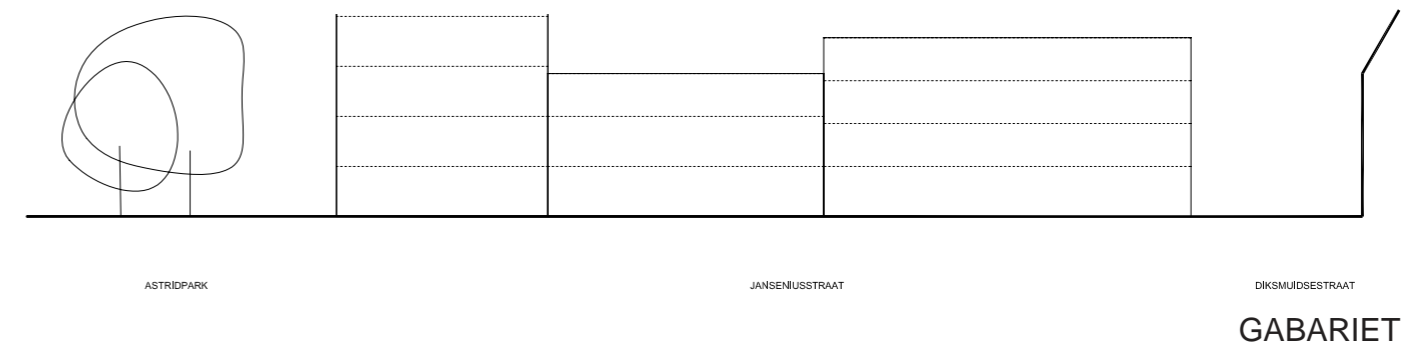
Materiaal

- geen randvoorwaarden m.b.t. materiaal

AFWEGING

Randvoorwaarden voor ontwikkeling worden afgeleid uit de eigenschappen van de gehelen in de secundaire structuur. Dit kunnen effectief herhaalde, gespiegelde of gevarieerde gebouwen zijn, maar evengoed neemt een meergezinswoning of ander programma de plaats van het rijwoninggeheel in.

Het koppelen van de verschillende projecten en programma's in één ontwerpproject, kan een ondergrondse parkeerplaats mogelijk maken.

VORMPARAMETERS

Gabariet

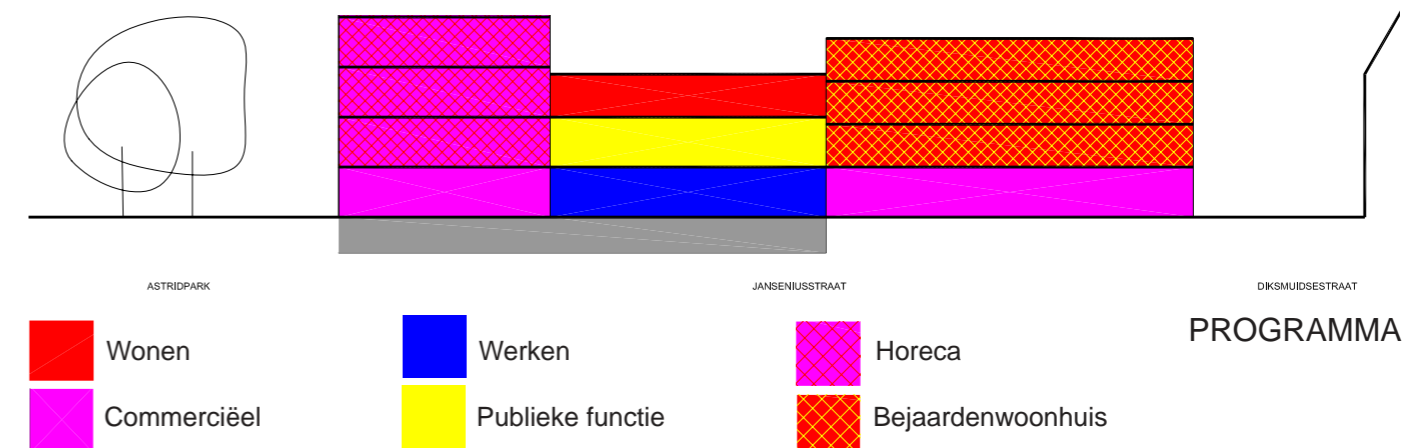
- gehelen van rijwoningen van één of twee of drie bouwlagen met zadeldak
- extrusievolumes per gebouwgeheel

Gevelcompositie

- vlakke gevels
- gestapelde programma's kunnen gearticuleerd worden in horizontale gevelgeleding.

Materiaal

- geen randvoorwaarden m.b.t. materiaal

AFWEGING

De ligging nabij de publieke ruimte van het Astridpark en in een omgeving van verspreide publieke en monumentale gebouwen vormt het uitgangspunt van deze ontwikkeling.

De nieuwe ontwikkeling kiest ervoor een beeldbepalend deel van de hoofdstructuur te worden. In tegenstelling tot de eerste twee opties komt de architectuur hier los uit het stedenbouwkundig verband van het stadsblok.

Aan de meest publieke kanten van de locatie (de hoek Janseniusstraat - Astridpark en Janseniusstraat-Diksmuidestraat) liggen de zwaartepunten van het volume.

Dit prominente nieuwe complex wordt bij voorkeur in grote mate ingevuld met een publiek programma, dat deze prominentie betekenis geeft.

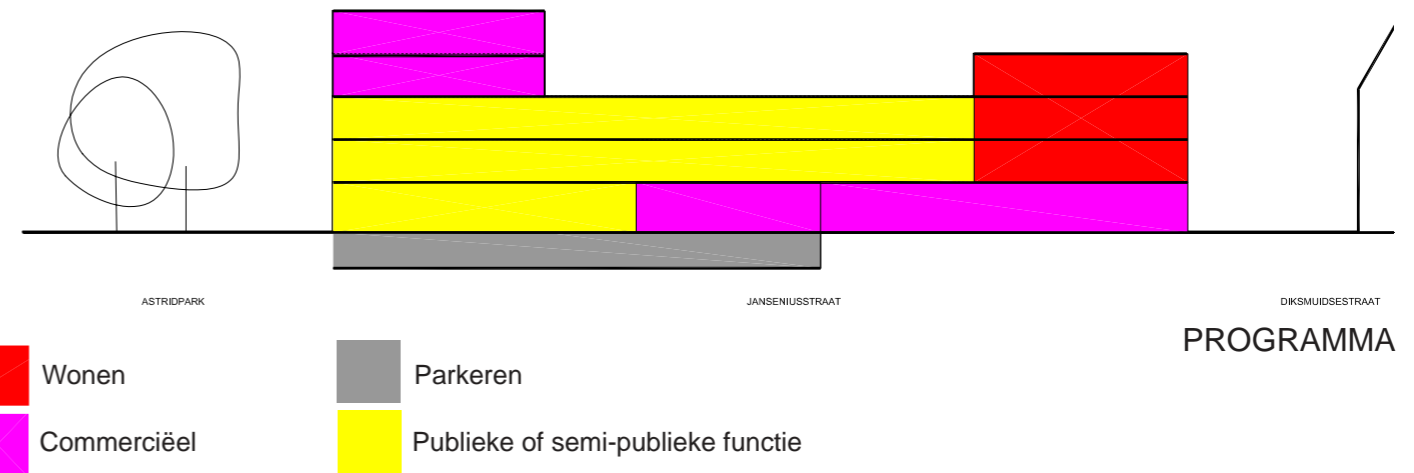
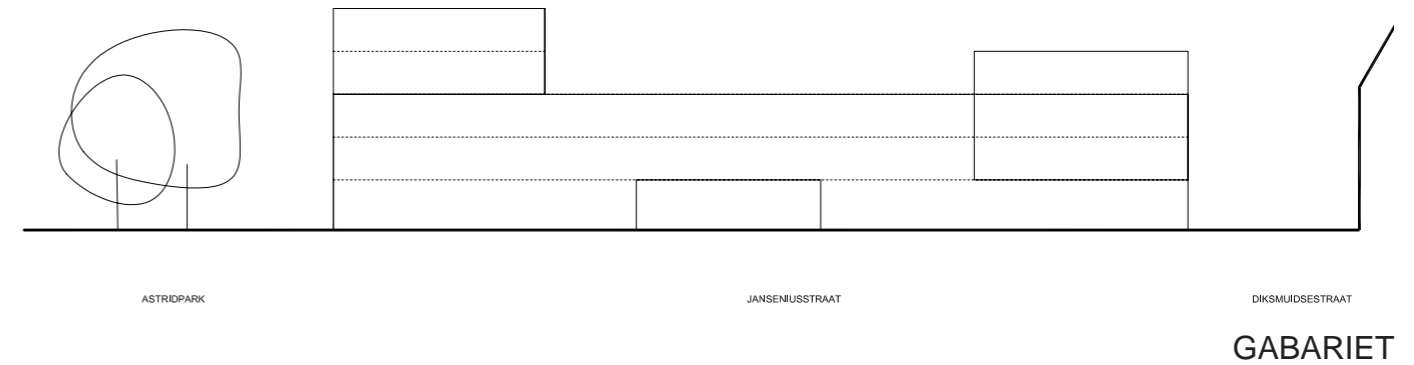
VORMPARAMETERS

Gabariet

- Het gabariet ontwikkelt nieuwe referentiepunten in de hoofdstructuur.
- Het precieze gabariet wordt niet vooraf vastgelegd: een ontwerpvoorstel voor ontwikkeling van de site zal daarom zowel stadsontwerp als architectuurontwerp zijn. (Omwille van het belang ervan, zal dit ontwerp dan ook best in aangepast procedures tot stand komen en beoordeeld worden.)

Gevelcompositie & materiaal

- grote vrijheidsgraden
- grote architecturale ambitie

4.2.4 Binnengebied Gevangenisstraat

ligging in tertiaire structuur van leper

VERTREKVRAAG

Welk beleid voor het binnenblok dat zijn private achterkantstatuut ruilde voor een publiek statuut als centrale parking?

WAARDERINGEN

Culturele waarde

De visuele begrenzing van het binnengebied bestaat uit achterkanten. Soms zijn de panden wel van culturele waarde, zelden de achtergevels en bijgebouwen op zich.

Locuswaarde

Morfologie overeenkomstig de tertiaire structuur.

Het statuut wordt echter steeds meer publiek, door de nieuwe aanwezigheid van publieke parkeerplaats, tweede ingang van bankfiliaal en ingang meergezinswoningencomplex

Gebruikswaarde

Vandaag in gebruik als boven- en ondergrondse parking in het stadscentrum.

UITWERKING VAN DE VRAAG

Deze case kan het best benaderd worden vanuit een begrip van de stadsstructuur. Het binnengebied rond de Gevangenisstraat is een situatie waarin de tertiaire structuur (de oorspronkelijke steeg Gevangenisstraat) uitbreidt en een publiek binnengebied wordt, naast de andere publieke ruimte die deel uitmaakt van de hoofdstructuur.)

De site stelt vandaag geen problemen, maar heeft wel potenties. Als onbelangrijk geachte achterzijde van de wederopbouwarchitectuur is ze niet onderhevig aan erfgoedclaims en is ze een publieke ruimte bij uitstek waar hedendaagse architectuur in de wederopbouwstad een nieuwe omgeving kan creëren.

Het publiek wordend binnengebied is een plaats waar de structuur van de wederopbouwstedenbouw haar dubbele houding laat zien. Terwijl de voorgevels op elkaar en op de publieke ruimte afgestemd zijn is aan de achterkant noch orkestratie uit de wederopbouw noch van de stedenbouw sinds de wederopbouw af te lezen.

Een panorama van banale achtergevels, bij- en uitbouwen en terrassen is het verrassend resultaat. Het landschap bestaande uit volumes, eerder dan gevels of straatwanden, kan een interessant vertrekpunt zijn in de zoektocht naar richtlijnen voor de ontwikkeling van dit binnengebied.

De zogenaamde 'tertiaire structuur' van Ieper bestaat behalve uit de stegen van de wederopbouw steeds meer ook uit binnengebieden met een collectief of publiek karakter. Het kan aangewezen zijn een masterplan te ontwikkelen voor alle binnengebieden van de stad. Zo zouden bewust overwogen enkele binnengebieden ontwikkeld kunnen worden als 'andere' publieke ruimte, terwijl voor andere het collectieve of private karakter bewaard blijft.

De als publiek gebied ontwikkelde binnengebieden zouden samen met de stegen een tweede publiek netwerk in de stad kunnen vormen, met volledig andere stedenbouwkundige eigenschappen. Bovendien bieden de binnengebieden een groot ontwikkelingspotentieel voor de stad.

Hier illustreren een beelddiagram en een referentieproject deze mogelijke ontwikkeling, die uiteraard van een complexiteit is die hier niet uitgewerkt kan worden.

AFWEGING

Als vanuit een visie op de hele binnenstad beslist wordt een binnengebied een volwaardig publieke statuut te geven, dan wordt dat nieuwe statuut best ontwerpmatig bevestigd.

Ten eerste gebeurt dit door de inrichting van de publieke ruimte zelf: haar bestrating kan een verbinding met de 'oorspronkelijke' publieke ruimte van straten en pleinen verzorgen en het binnengebied structureren.

Ten tweede moet een visie ontwikkeld worden over welke richtlijnen aangenomen moeten worden voor eventuele nieuwe architectuur in het binnengebied en langs zijn rand. Als verderzetting van het achterkantlandschap en in contrast met de wederopbouwstraatwanden wordt een volumelandschap nagestreefd eerder dan vlakke plein- en straatwanden als begrenzing van de publieke ruimte.

VORMPARAMETERS

INRICHTING PUBLIEKE RUIMTE:

- eerder erfsituatie dan opdeling in rijweg, voetpaden etc...
- organisatie van het binnengebied door volume-elementen: struikblokjes, gebouw-volumes, straatmeubilair, ...
- circuits over de bestaande straten heen kunnen door bestrating gearticuleerd worden

ARCHITECTUUR VAN NIEUWE VOLUMES EN ACHTERKANTEN:

- bij- en uitbouwen van de bestaande omgevende woningen worden bij voorkeur uitgewerkt als kubische volumes met platte daken
- nieuwe gebouwen op het binnengebied kunnen zo gepositioneerd worden dat ze vanop de straten en pleinen goed zichtbaar zijn en een signaalfunctie krijgen

BESTAANDE TOESTAND
Gevangenisstraat als steeg tussen de huizen langs de Grote Markt. Een strookje groen blokt het zicht op het open binnengebied wat af.

ONTWERP
Een continue bestrating voetpad-binnengebied geeft het publiek statuut van het binnengebied aan.

Een strategisch geplaatst markant volume is zichtbaar vanop de Grote Markt en nodigt uit.

BESTAANDE TOESTAND

De bestrating is overal gelijk. Een inrit naar de ondergrondse parking ligt tegenover de Harpestraat aan de overzijde van de Sint-Jacobsstraat.

ONTWERP

Een hedendaags volume organiseert het binnengebied. De bestrating die doorloopt over de Sint-Jacobsstraat benadrukt de verbinding met de Harpestraat.

STADSHERONTWIKKELING VIA BINNENGEBIEDEN

REFERENTIEBEELDEN:

Beelden van de 'Haeckesche Hoefe' in Berlijn, als voorbeeld voor schakeling van binnengebieden. Het complex van een tiental geschakelde koeren functioneert er sinds de jaren negentig als een uitbreiding van de traditionele publieke ruimte. De publieke binnenkoeren die verbonden zijn met het publiek stratennetwerk huisvesten vandaag een gemengd programma.

Afhankelijk van de ligging van de koer t.o.v van de omliggende straten en t.ov. de interne circulatie blijft het informele karakter behouden of niet. Ook het programma is daarvan afhankelijk. Sommige koeren zijn actieve publieke koeren, met een divers programma aan cultuur en handelsprogramma's, andere zijn eerder woonkoeren.

4.3 GEVALSSTUDIES IN HEUVELLAND

CASE KEMMEL

Op de bijzondere locatie van het 'Hoekje' in Kimmel wil een projectontwikkelaar meergezinswoningen bouwen. Wat is hier mogelijk?

CASE LOKER

Welke troeven en welke aandachtspunten spelen bij de reconversie van deze voormalige pastorie in Loker?

CASE WESTOUTER

Welke troeven en welke aandachtspunten spelen bij de reconversie van deze voormalige dorpschool in Westouter?

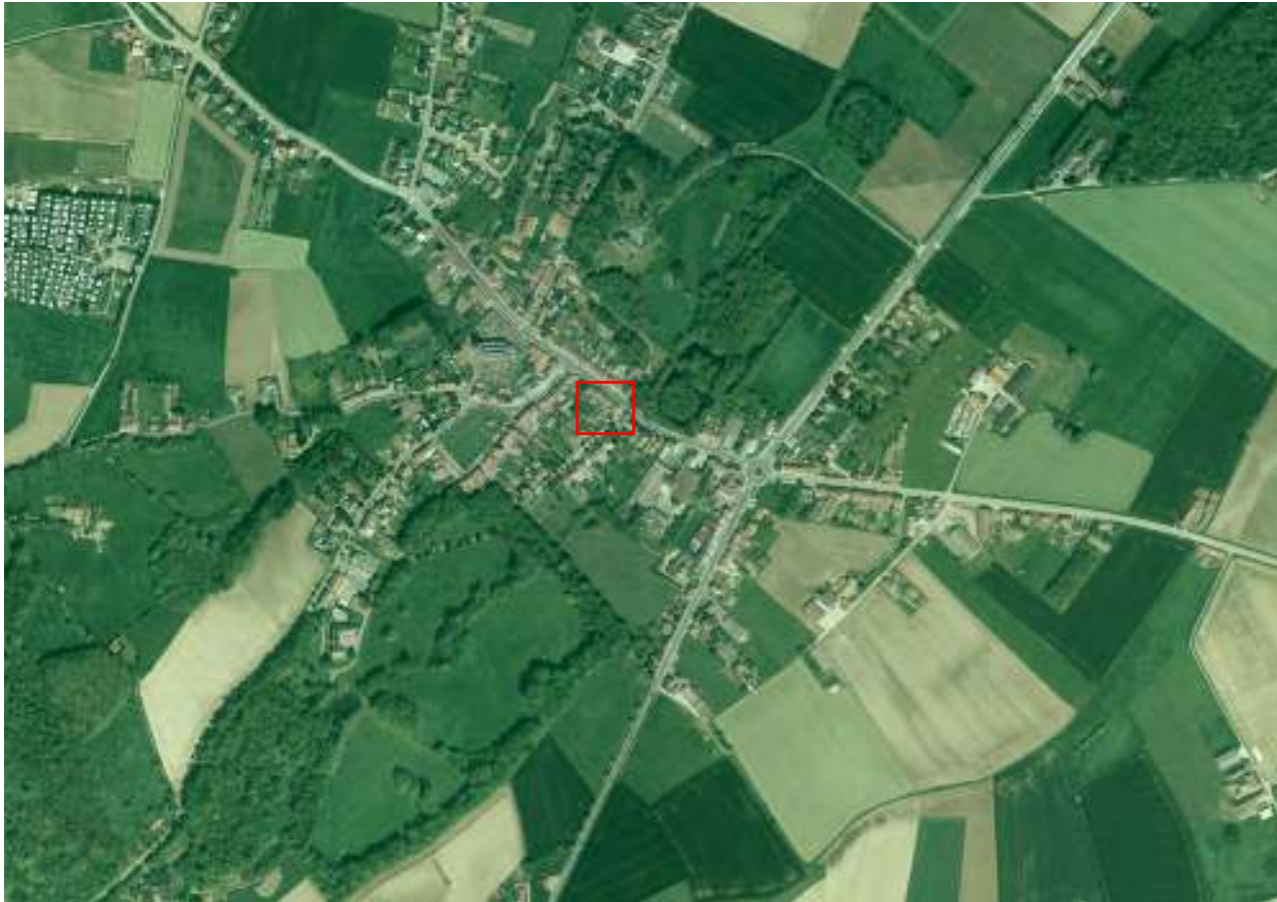
CASE DRANOUTER

Welke verbouwingen en vervangingen zijn gepast in deze pleinwand?

VERTREKVRAGEN VAN DE GEVALSSTUDIES IN HEUVELLAND

4.3.1. Meergezinswoningen bij 'Hoekje' Kemmel

ligging in hoofd- en secundaire structuur van Kemmel

VERTREKVRAAG

Op de bijzondere locatie van het 'Hoekje' in Kessel-Lo wil een projectontwikkelaar meergezinswoningen bouwen. Wat is hier mogelijk?

WAARDERINGEN

culturele waarde

- De tuinwijk- en cottagearchitectuur van de hoekgebouwen en van de woningen in de Kasteeldreef is typisch voor de wederopbouwperiode. De verkaveling gebeurde bij de wederopbouw. Het voorkomen van een tuinwijkje in een dorp is eerder uitzonderlijk.

- de hoekwoningen Reningelststraat 21 en 23:

* *Bouwen door de eeuwen heen*:

Twee identieke hoekhuizen bij de Kasteeldreef. Winkelhuizen van twee traveeën, een afgeschuinde hoek-en-deurtravee, een travee van twee bouwlagen en een lage travee aan de Kasteeldreefzijde. Zadeldaken (mechanische pannen) o.m. met overstekende rand op houten modillons. Donkerrode baksteenbouw. Twee haakse puntgevels afgelijnd met muurvlechtingen; ertussen, verdiepte deur waarboven driezijdige erker op houten schoorstukken onder kleine overstek. Getoogde uitstalramen. Rechthoekige vensters verdiept in rondboogomlijsting onder druiplijst. Kozijnconstructies o.m. houten kruis- en drielichtskozijnen met kleine roedenverdeling. (waardevolle details)

* *Sint-Lukasarchief*:

code 2 (zeer gedenkwaardig)

- woningen Kasteeldreef 1-7 en 2-10:

* *Sint-Lukasarchief*:

code 3 als afzonderlijke gebouwen (gedenkwaardig)

en als geheel code 2 (zeer gedenkwaardig)

- woningen Reningelststraat 25 en 27:

* *Sint-Lukasarchief*: code 4 (waardevol)

Locuswaarde

- In de Reningelststraat vormen de twee aaneenliggende gevels 25 en 27 een variatie op elkaar en de twee hoekgebouwen een spiegelgeheel. De tuinwijk langs de Kasteeldreef vormt ook een geheel. Hoekgebouwen en tuinwijk samen maken een compositie waarin de overgang van rijwoningen naar tuinwijk gearticuleerd wordt door de hoekgebouwen.

(gehelen) (leesbare samenhang)

- tuinwijkje van de Kasteeldreef en de Reningelststraat zijn deel van de secundaire structuur van het dorp. Het kruispunt van Kasteeldreef en Reningelststraat kan als een 'micropleintje' begrepen worden, als deel van de hoofdstructuur. De bestaande architectuur stemt overeen met die structuren.

(ondersteuning dorpsstructuur)

UITWERKING VAN DE VRAAG

Het vraagstuk betreft drie deelsituaties of componenten die elk hun eigen randvoorwaarden zullen hebben: 't Hoekje, de straatwand en de achterkant in de tuinwijk. De eerste twee zijn te herleiden tot klassieke situaties waarin randvoorwaarden voor behoud of vervanging opgesteld moeten worden.

De derde component is meer bijzonder. Daar moet uitgemaakt worden of en hoe er in de tuinwijkcompositie nieuwe architectuur kan toegevoegd worden.

Aanpak:

BIJKOMENDE SPECIFIEKE ANALYSE: Kasteeldreef als landschappelijke verbinding, structuur tuinwijkje en articulerende gebouwen

COMPONENT 1: behoud 't Hoekje'

COMPONENT 2: inpassing nieuwe architectuur in straatwand van secundaire structuur

COMPONENT 3: inpassing nieuwe architectuur in tuinwijkje

Kasteeldreef als landschappelijke verbinding (collage links)

Twee specifieke elementen van de dorpsstructuur van Kemmel zijn de Dries en de landschappelijke as ten oosten van de dorpskern.

Deze ZW-NO-as verbindt het bos op de Kemmelberg en het Warandekasteel enerzijds, via de tuinwijk, met het kasteel in cottigestijl met boscomplex en beekvallei anderzijds. De huidige Kasteeldreef is een bij de wederopbouw nieuw aangelegde straat langs deze as over het domein van de kasteelbewoners, op wiens initiatief het tuinwijkje en de symmetrische hoekgebouwen opgetrokken werden.

Analyse structuur tuinwijkje en articulerende hoekgebouwen (foto's rechts)

De hoekgebouwen en de woningen langs de Kasteeldreef vormen een visueel samenhangend geheel door twee aspecten. Enerzijds spreekt hun architectuur een zelfde taal qua materiaal, detailleringen, volumeverhoudingen, dakenspel met constante kroonlijst- en nokhoogtes.

Anderzijds beheersen ook een set rooilijnen en bouwlijnen de inplanting van de gebouwen. De woningen in de tuinwijk liggen op een constante bouwlijn, waardoor tussen rooilijn en bouwlijn een constante voortuinzone ontstaat. De achterkant van de hoekwoningen bestaat uit twee lagere volumes dan de voorkant, en telkens één van die twee achtervolumes komt één in breedte overeen met de voortuinzone van de tuinwijk.

De architectuur van de hoekgebouwen articuleert de positie op het snijpunt van twee stedenbouwkundige structuren. De stedenbouwkundige structuur van de Reningelststraat wordt langs de voorkant doorgezet door het zadeldak evenwijdig aan de straat, met doorlopende kroonlijst en nokhoogte. De puntgevels in de Reningelststraat en afgesneden hoeken creëren een poortsituatie die de onderbreking van de straat benadrukt. Het verspringen van de kroonlijsthoogte van 2 naar 1 verdieping langs de kasteeldreef maakt een overgang naar de voortuinzone, die in breedte doorgetrokken wordt in de volumeopbouw van de hoekgebouwen.

AFWEGING

De articulerende rol van de hoekgebouwen zou in principe ook door nieuwe ontwerpen opgenomen kunnen worden, maar de hoge culturele waarde van de gebouwen met hoogwaardige detaillering pleit voor het behoud.

VORMPARAMETERS

Dit behoud is het strikst voor voorkant, zijkant en de achtervolumes langs de tuinwijk, wat verbouwingmogelijkheden toelaat.

AFWEGING

De panden Reningelsstraat 25 en 27 zijn generieke rijwoningen in een dorpsstraat. Hun geveldetailering stelt ze in een verband.

Alhoewel ze een code 4 (waardevol) dragen in de inventaris van het Sint-Lukasarchief, wordt er hier voor geopteerd om geen behoud op te leggen van deze woningen. De structuur van de straat kan perfect ondersteund worden door nieuwbouw. Bovendien betekent dit een economische tegemoetkoming die de meerkost door de integratie van het hoekpand in het project enigszins kan compenseren.

VORMPARAMETERS

Gabariet

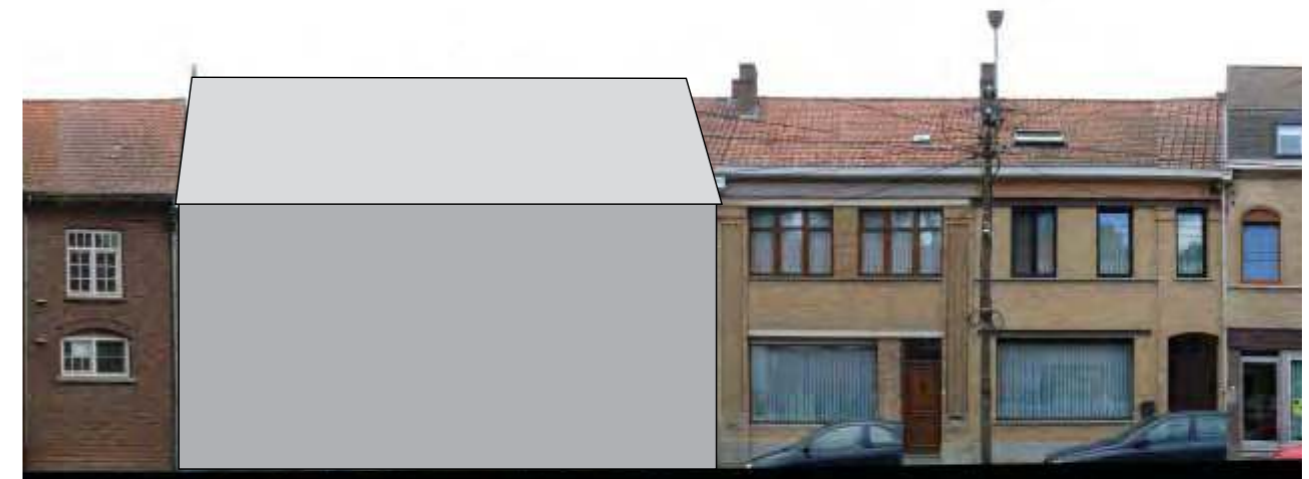
- twee bouwlagen met zadeldak
- kroonlijsthoogte en nokhoogte te bepalen voor dit straatdeel tussen Hoekje en Polenlaan, bvb maximum nemen van bestaande bebouwing

Gevelcompositie

- hoofdzakelijk vlakke gevel
(erkers, dieper gelegen vensters, dakuitbouwen, terrassen worden geweerd uit voorgevel)

Materiaal

- geen vereisten

AFWEGING

Een eventuele toevoeging van gebouvvolume langs de Kasteeldreef, betekent tussenkomen in de compositie van tuinwijk en articulerende hoekgebouwen, gelegen op de landschappelijke as. Dit moet niet en kan ook niet onzichtbaar gebeuren. Wel moet het op een manier gebeuren die zich bewust toont van de omgevende compositie.

De samenhang van de tuinwijk en hoekgebouwen werd in de analyse toegeschreven aan de architectuurtaal en aan de inplanting. Een nieuw volume of een uitbreiding van het bestaande volume kan moeilijk de architectuurtaal van de omgeving overnemen zonder in pastiche te vervallen. Correspondentie van nieuw met oud zal daarom gerealiseerd moeten worden via een inplanting van het volume die de bestaande voortuinstrook en bouwlijn van de tuinwijk respecteert.

Het volume mag aanwezig zijn in de tuinwijk, maar mag niet overheersen.

VORMPARAMETERS

Gabariet

- Kroonlijst en nokhoogte blijven lager dan die van de meergezinswoningen in de tuinwijk. Zadeldak wordt niet opgelegd, integendeel, een sobere afwijkende architectuur kan het statuut van 'toevoeging' beter vertolken.

Inplanting

- het nieuwe volume raakt geheel of gedeeltelijk de bouwlijn van de tuinwijkwoningen.

Perceelsinrichting

- de voortuinzone tussen rooilijn en bouwlijn wordt behouden (voor tuin, oprit, parkeerplaats, ...). Aanleg met beuk, japanse kerselaar, tuinmuren, ...

Materiaal nieuw volume

- geen vereisten

Bouwlijn en voortuinzone als randvoorwaarden

Bestaande situatie

Nieuw volume als uitbouw van de panden in de Reningeststraat. Het lage volume raakt aan de bouwlijn van de Kasteeldreef.

Nieuw volume als zelfstandig gebouw in de tuinwijk. Het gebouw staat volledig op de bouwlijn van de tuinwijk en heeft zijn voorkant en toegang langs de Kasteeldreef.

4.3.2. Pastorie Loker

VERTREKVRAAG

Welke troeven en welke aandachtspunten spelen bij de reconversie van deze voormalige pastorie?

WAARDERINGEN

Culturele waarde

- pastorieën vormden, samen met de gemeentehuizen en dorpsscholen de belangrijkste architectuurprojecten in de wederopbouw van dorpen.

- de pastorie:

* *Bouwen door de eeuwen heen:*

Neogotische pastorie ten Westen van de kerk. Voortuintje afgezet met gietijzeren hek tussen bakstenen pijlers met ingeschreven spitsboogcasementen. Dubbelhuis van vijf traveeën en twee bouwlagen onder zadeldak; twee houten dakkapellen. Ontwerp van architect A. Dumont (Brussel) van 1923. Verankerde gele baksteenbouw; natuurstenen plint. Links zijsaliet uitlopend op trapgevel met ingeschreven Brugse travee. Getoogde muuropeningen verdiept in tweeledige spitsboognissen. Zijtrapgevels. (stijl, waardevolle details in voorgevel)

* *Sint-Lukasarchief:*

code 3 (gedenkwaardig)

Locuswaarde

- de pastorie is een landmark van de hoofdstructuur van Loker.

De buurwoning die aan de zuidzijde van de pastorie grenst en de bouwlijn van de pastorie overneemt, doet wat afbreuk aan het vrijstaand karakter van het pastorievolume en is waarschijnlijk een wijziging t.o.v. de wederopbouw situatie.

(landmark in dorpsstructuur)

Gebruikswaarde

- groot gebouw met generieke planopbouw
- groot perceel

UITWERKING VAN DE VRAAG

Het betreft een type-situatie van een veelvoorkomend geval. De pastorie heeft zowel een hoge locuswaarde als een niet onbelangrijke culturele waarde.

Een gewenste visie voor de ontwikkeling van deze pastorie zal steunen op de toepassing van de aandachtspunten van een landmark in een wederopbouwdorp enerzijds en zal anderzijds inspelen op het 'geconcentreerd voorkomen' in het gebouw van de culturele waarde en van de gebruiksmogelijkheden.

De culturele waarde legt vooral verschillende veranderingscondities op voor de verschillende gevels van de pastorie, terwijl de locuswaarde vooral aandachtspunten oplevert m.b.t. de volumes op en in de omgeving van het perceel.

AFWEGING

De planopbouw van de pastorie is zeer veelvoorkomend, met een hal met trap in het midden en kamers aan weerszijden ervan. Dit laat zeer veel programmatische invullingen toe.

De grootte van het perceel kan aanleiding zijn om in het dorp na te verdichten, door een tweede volume in te planten, wat ook de investeringsaantrekkelijkheid van de site kan verhogen. Dit gebeurt op zodanige wijze dat het hoofdvolume van de pastorie als losstaande landmark, buiten het regelmatige straatverband, waargenomen blijft.

De polarisatie qua architecturale detaillering tussen voor- en achterkant, die zich zelfs in een verschillende baksteensoort laat zien, kan bij verbouwing geradicaliseerd worden door een hedendaagse architectuurtaal langs achter, die mogelijks ook in het nieuwe volume doorgezet wordt.

VORMPARAMETERS

Gevels

- de sterk gearticuleerde voorgevel in gele baksteen wordt behouden
- de zijgevels zijn minder belangrijk omwille van hun architecturale kwaliteiten, wel belangrijk is hun zichtbaarheid vanop de straat, die maakt dat de pastorie als apart volume waargenomen wordt
- de achtergevel is banaal en kan volledig herwerkt worden

Kavelinrichting en volumes omgeving

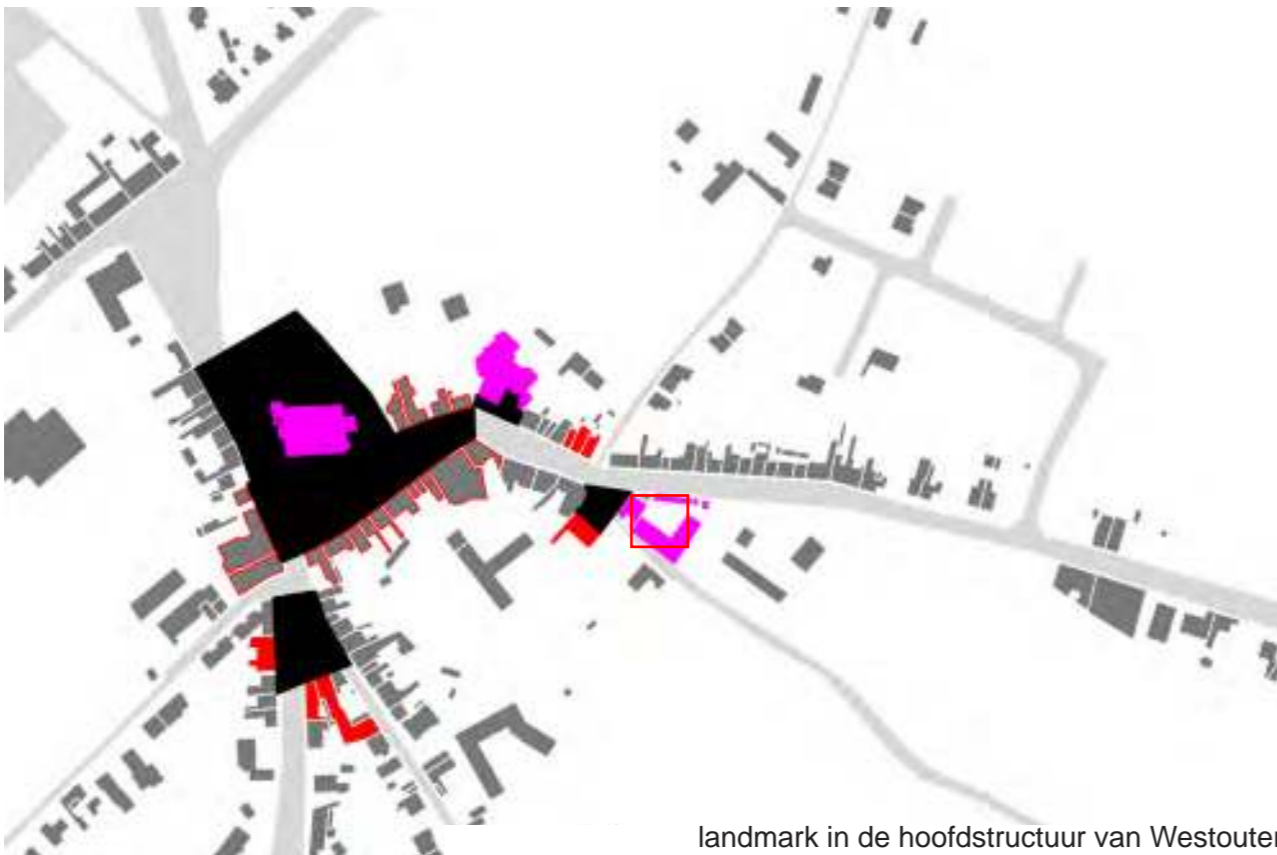
- volumes in de omgeving van de pastorie respecteren de pastorie als solitair volume. (Hiervoor moet vermeden worden dat bijvoorbeeld de bestaande woning ten zuiden van de pastorie die al dezelfde bouwlijn volgt als de pastorie, even hoog wordt als de pastorie. Ook wordt de woningrij ten noorden van de pastorie best niet verdergezet over de huidige drie garages.)
- een nieuw volume op het perceel van de pastorie is een nieuw volume op afstand van het bestaande, of een laag volume ter vervanging van de bestaande garages en of bijkeuken.

Materiaal

- monumentenzorgbehandeling van voorgevel
- lokale modificaties van de zijgevels kunnen
- nieuwe materialen toegelaten voor nieuwe volumes op het perceel en achterzijde pastorie

4.3.3. School Westouter

landmark in de hoofdstructuur van Westouter

VERTREKVRAAG

Welke troeven en welke aandachtspunten spelen bij de reconversie van deze voormalige dorpsschool?

WAARDERINGEN

Culturele waarde

- schoolgebouwen behoorden in de dorpen tot de belangrijkste architectuuropdrachten van de wederopbouw.

- de school met de vroegere onderwijzerswoning:

* *Bouwen door de eeuwen heen:*

Nr. 26. Gemeenteschool en vroegere onderwijzerswoning n.o.v. architect O. Moerman (Poperinge) van ca. 1922. Opstelling van gele bakstenen gebouwen aan weerszijden van de geplaveide speelplaats; hoge bakstenen omheiningmuur met casementen lisenen, korbog- en rondboogdeurtje. Prefab-klasgebouw aan straat.

Zichtbepalend dubbelhuis van drie trav. en twee bouwl. onder schilddak (mechanische pannen): geprofileerde schoorstenen; geblokte arduinen sokkel. Uitvoering licht afwijkend van het oorspronkelijk ontwerp dat een centrale dakkapel met tuitgevel, alsook een toegangspoortje onder luifel op schoorstukken voorzag. Omlopend, overhoeks baksteenfries. Rechth. muuropeningen; vensters, o.m. opgenomen in Brugse trav.; arduinen kruis- en kloosterkozijnen op de bovenverd. Schouderboogdeur met verdeeld bovenlicht onder korbogige ontlastingsboog. Drie trav. tellende zijgevels, aan Kemmelstraat met Brugse trav.

“Traditionele” klasvleugel van acht trav. en één bouwl. onder zadeldak (mechanische pannen). Rechth. muuropeningen verdiept in korbogonissen. Vernieuwde ramen. (waardevolle details)

* *Sint-Lukasarchief:*

code 3 (gedenkwaardig)

Locuswaarde

- het hoofdgebouw van de school vormt samen met de omheiningmuur en de schoolmeesterswoning één ontworpen geheel. (gehelen)

- dit schoolcomplex keert zich via de schoolmeesterwoning net als de pastorie naar een klein pleintje dat door rooilijnverbreding ontstond. Voortuinen zetten de gebouwen visueel nog meer terug. (landmarks in hoofdstructuur)

- de school is een baken aan de dorpsrand (specifieke conditie)

UITWERKING VAN DE VRAAG

Het vraagstuk van dorpsscholen uit de wederopbouw die hun oorspronkelijke functie verliezen is een frequent probleem, dat deel is van het breder fenomeen waarbij de landmarks in wederopbouwdorpen, meestal van hoge culturele waarde, hun oorspronkelijke functie verliezen.

De leesbaarheid van de school als landmark en als schooltypologie behouden of versterken houdt een aantal aandachtspunten in. Het gebruik van de schoolsite zal bepalend zijn voor de manier waarop dat kan gebeuren. De bouw van het rusthuis nabij de school wordt hier als vertrekpunt genomen. In de eerste optie wordt het schoolgebouw behouden en worden randvoorwaarden aan het rusthuis opgelegd. In een tweede optie komt het rusthuis als nieuwe landmark op de locatie van de school.

Aanpak:

OPTIE 1: Herbestemming school-landmark

OPTIE 2: Vervanging school-landmark door rusthuis-landmark

AFWEGING

Het schoolcomplex structureert, samen met de pastorie en de publieke ruimte waarrond allen liggen, een deel van het dorp Westouter. Het is een baken zowel vanuit het dorp als vanuit de invalsweg naar het dorp.

De gebouwen op zich hebben minder betekenis afzonderlijk dan als geheel: de pastorie en de schoolmeesterwoning vormen een ensemble rond het begin van de Hellegatstraat enerzijds en anderzijds vormen het schoolgebouw en de onderwijzerswoning een ensemble rond de koer met schoolmuur.

De kunsthistorische waarde van het complex zit vooral in de schoolmeesterwoning. Het schoolgebouw kan daarom als casco hergebruikt worden. De grote maat van de planopbouw en het landmarkstatuut lenen zich het best voor een nieuw publiek programma.

Ofwel herbergt het schoolgebouw dan een deel van het programma van het rust-en verzorgingstehuis. Ofwel komt er een programma dat zich zowel op rusthuisbewoners als op dorpsbewoners richt (gemeenschapscentrum, bibliotheek, ...)

In elk geval kan het raadzaam zijn na te gaan of de toegang tot de herontwikkelde schoolsite en tot het rusthuis niet zó kunnen georganiseerd worden dat ze elkaar versterken. De school kan dan via de Sulferbergstraat betreden worden in plaats van via de wat verstopte Hellegatstraat. De schooltuin kan als 'publieke voorkamer' ingericht worden, voor zowel het gemeenschapscentrum als voor het rusthuis.

Het behoud van de bestaande school als landmark legt ook enkele randvoorwaarden op aan de inrichting van het rusthuis. Alhoewel het rusthuis niet zal terechtkomen in een wederopbouwstructuur waarvan de eigenschappen ons bekend zijn en die als randvoorwaarden kunnen dienen, zal het behoud van de landmarkrol van de school wel al enkele randvoorwaarden m.b.t. de inplanting van het rusthuis aanreiken.

VORMPARAMETERS

Herinrichting schoolsite

- nieuwe volumes als transformaties van de bestaande schoolmuur met luifel of vervanging van het jongere inkomblok.
- schoolgebouw kan verregaand verbouwd worden

Randvoorwaarden voor rusthuis

- het rusthuis houdt afstand van het schoolcomplex dat als zelfstandig volume blijft
- schooltuin als potentiële nieuwe publieke ruimte met toegang naar school en rusthuis

AFWEGING

Er kan niet altijd een gepast programma gevonden worden voor de herbestemming van een landmark. Indien het landmark niet van uitzonderlijke culturele waarde is, kan het evengoed vervangen worden door een ambitieus hedendaags landmark.

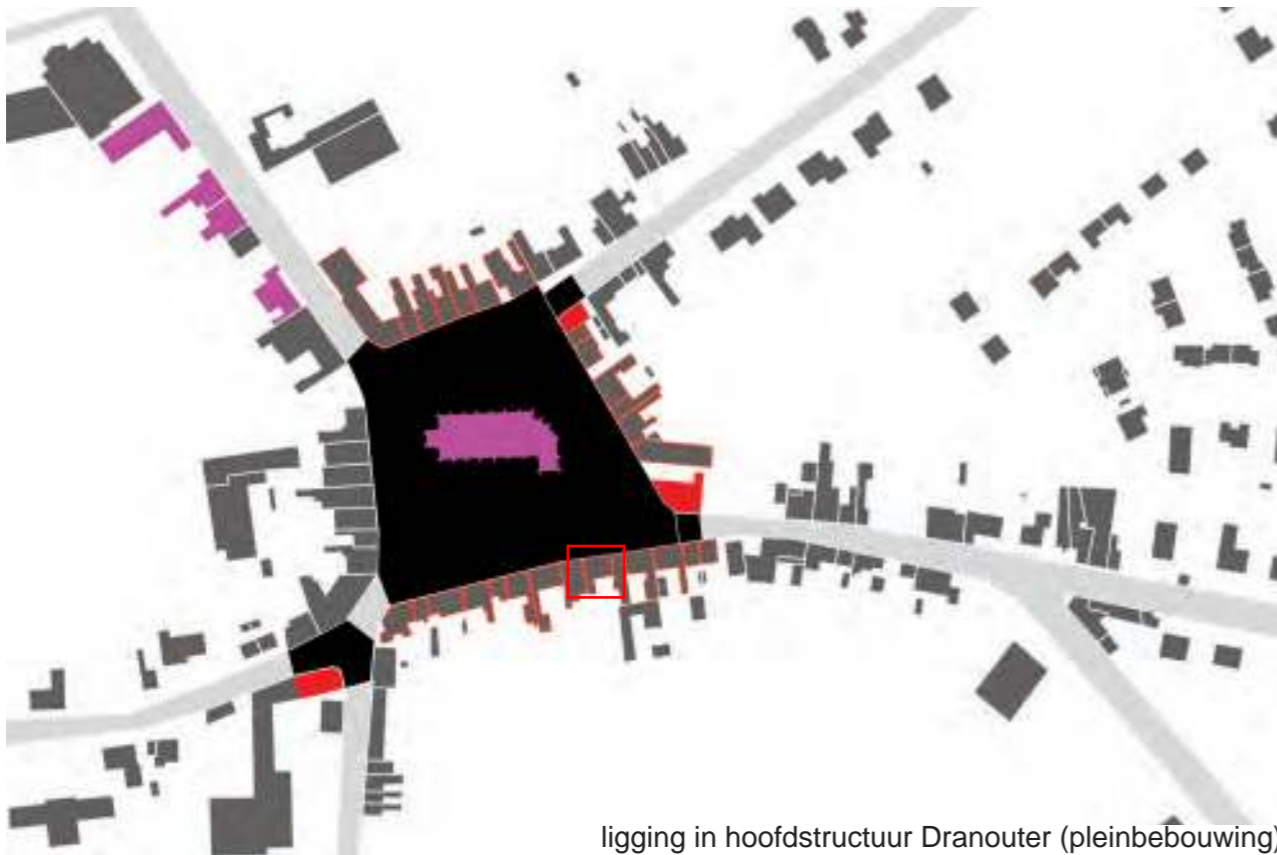
De architecturaal meest waardevolle schoolmeesterswoning heeft een evidente herbestemming gevonden als woning en blijft ook na het wegvallen van het schoolgebouw een geheel vormen met de pastorie.

Het rusthuis zou op de locatie van de school als publiek gebouw prominenter in het dorp aanwezig kunnen zijn, met een architectuur die zich niet in het landschap moet proberen te laten opgaan, maar zich zelfbewust naar het dorp toe presenteert.

De koer met koermuur kan als publieke ruimte aan de dorpszijde bij het rusthuis betrokken worden, maar dit is geen voorwaarde.

4.3.4. Pleinwand Dranouter

ligging in hoofdstructuur Dranouter (pleinbebouwing)

VERTREKVRAAG

Welke verbouwingen en vervangingen zijn gepast in deze pleinwand?

WAARDERINGEN

Culturele waarde

- de pleinwand:

* *Bouwen door de eeuwen heen*:

Doorsnee- dorpsbebouwing: breedhuizen van één à twee bouwl. onder zadeldaken (mechanische pannen) o.m. geknikt. Vnl. uit het begin van de jaren 1920 cf. o.m. nr.40 met jaarsteen 1921. Rode baksteenbouw; gele baksteen voor sierelementen. Voorts, afgeschuinde hoektrav. (nr. 40), middenrisaliet uitlopend op trapgevel (nr. 4), licht overkragende trapgevel (nr. 41), dakvensters met inzwenkende belijning of klokgevel (nr. 30, 23).

* *Sint-Lukasarchief*:

code 3 (gedenkwaardig) voor de gehele pleinwand,
individuele gebouwen in de pleinwand: code 3 of code 4

Locuswaarde

- het pand 17 is een geheel van twee panden waarvan de gevels varianten zijn
(gehelen)

- de bestaande architectuur is deel van een continue pleinwand als achtergrond voor de kerk en de publieke ruimte
(pleinbebouwing hoofdstructuur Dranouter)

UITWERKING VAN DE VRAAG

De vraag draait hier vooral om het belang van een bestaande gevel en de randvoorwaarden voor de gevel bij vervanging (de typologie van rijwoningen wordt niet in vraag gesteld). Het betreft een typisch geval van “erfgoed in grijze zone”: de culturele waarde van het individuele pand is klein, de bestaande stedenbouwkundige structuur waar het deel van is en de manier waarop de architectuur eraan bijdraagt is wel van belang (locuswaarde).

Nieuwbouw kan zorgen voor een hogere culturele waarde en kan de stedenbouwkundige structuur (een publieke pleinwand met grote samenhang) bevestigen, als een aantal richtlijnen in acht genomen worden. De richtlijnen die geformuleerd kunnen worden, gelden ook voor de andere panden met beperkte culturele waarde uit die pleinwand.

AFWEGING

De teneur moet zijn dat de architectuur zich in de pleinbebouwing met achtergrond-functie voegt, eerder dan uit die achtergrond te willen uitspringen.

VORMPARAMETERS

Volumes

- rijwoningen met constante bouwlijn en beperkt wisselende kroonlijst- en nok-hoogte
- vijf panden van de pleinwand hebben een quasi continue kroonlijst- en nok-hoogte die als maximum voor de rest van de pleinwand zou kunnen gelden. (De actuele variatie in kroonlijst- en nokhoogte langs de pleinwand kan als een kwaliteit beschouwd worden, maar het is weinig zinvol die in regels te gieten. De lagere woningen met mansardedak moeten in hoogte kunnen toenemen.)

Gevelcompositie

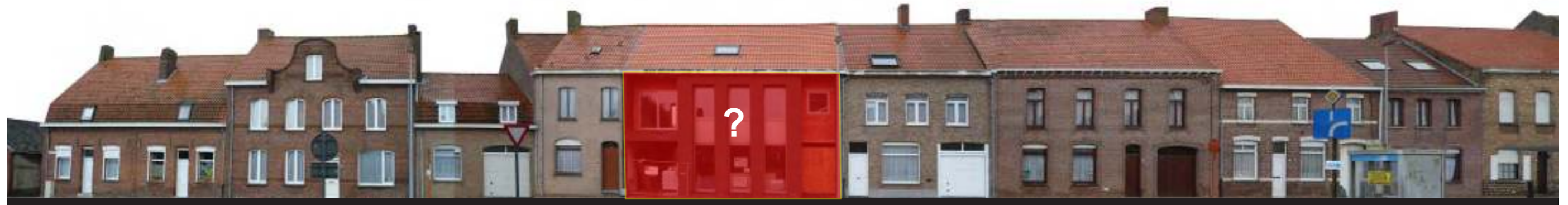
- gevels als vlakke schermen
- beperkte volume-accenten zoals een lokale diepe insprong zijn toegelaten
- de vensterritmering van de pleinwand wordt aangehouden, maar kan lokale accenten hebben

Materiaal

- gevelmateriaal is secundair t.o.v. de schermidee
- baksteen of steenachtige materialen in 1 hoofdtoon per gevel
- geen voorschriften m.b.t. schrijnwerk

Bestaande situatie

Bouwaanvraag

De ondertussen gerealiseerde gevelverbouwing is niet onverdienstelijk. Volgens de door ons voorgestelde richtlijnen zou het aandeel terugspringende gevel wel veel beperkter moeten.

NABESCHOUWING

Dit hoofdstuk somt een aantal conclusies op, die voortkomen uit de algemene analyse en uit de gevalsstudies. Samen met het onderzoek kunnen deze voorbereidende elementen leveren voor een vergunningenbeleid en voor het opmaken van ruimtelijke uitvoeringsplannen van de stad Ieper en van de gemeente Heuvelland.

De sturende rol van de gemeente op stedenbouwkundig niveau is cruciaal vooral in die gevallen, waar de culturele waarde van een pand laag is, maar waar de stedenbouwkundige schikking toch waardevol is (locuswaarde). Een aantal algemene en specifieke conclusies worden voorgesteld, telkens met opmerkingen voor mogelijke strategische beleidspistes.

Tenslotte worden suggesties voor verder onderzoek gegeven ter vervollediging van het vraagstuk.

5.1 CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

ERFGOEDVRAAGSTUKKEN STEEDS VANUIT DRIE PERSPECTIEVEN

In het begin van deze studie werd aan de hand van waardenbegrippen een afwegingskader voor erfgoedvraagstukken binnen de wederopbouw opgesteld. De waardenbegrippen werden **steeds vanuit drie perspectieven** georganiseerd: cultuur (erfgoed én actuele architectuur), ruimtelijke context en gebruik.

In de realiteit van een bouwvergunningenbeleid of bij een visievorming van een gemeente met betrekking tot stedenbouw en onroerend erfgoed zijn een aantal actoren betrokken zoals de erfgoedzorg, de architect, de gemeente en de gebruikers, actoren waarvan de belangen principieel meer of minder overlappen met één of meer van de drie perspectieven. Eén sluitende waarheid over hoe omgegaan moet worden met al wat in de wederopbouw gebouwd werd, bestaat daarom nooit vooraf. De juiste aanpak kan alleen in een **dialogo** tussen de verschillende belangen tot stand komen. Deze studie wilde daarvoor mee ruimte creëren. Dat gebeurde door steeds alle drie de perspectieven en hun waardebegrippen in beschouwing te nemen.

De **gemeente** heeft met haar ruimtelijk beleid **een cruciale sturende rol** te spelen om tot een waardevolle erfgoedzorg, een goede stedenbouw én een perfect functionerende gemeente te komen. Zij moet afwegingen maken. Om de tegenstelling tussen erfgoedzorg en gebruiker af te zwakken of op te lossen, speelt zij een actieve en overkoepelende rol. Dit is vooral belangrijk in de gevallen waar het erfgoedstatuut van een pand zich in een 'grijze zone' bevindt: waar de panden wel deel uitmaken van een als geheel waardevolle wederopbouwstructuur, maar waar een traditionele monumentenzorg-benadering van het pand als object op zich niet van toepassing kan zijn.

De studie poogde om binnen het studiegebied in de huidige toestand, de verschillende hoofdkenmerken van de wederopbouw op te sporen en ze op een rij te zetten. Door de tweeledige aanpak - een analyse enerzijds en de gevalsstudies anderzijds - kunnen we een aantal algemene en een aantal specifieke conclusies trekken en aanbevelingen doen voor het ruimtelijk beleid.

ALGEMENE CONCLUSIES

Het wederopbouwerfgoed in Ieper en Heuvelland vormt door zijn samenhang en schaal een **wederopbouwlandschap**. In de dorpen en steden bepaalt de structuur en de visuele samenhang van dit wederopbouwlandschap nog de huidige toestand. We herkennen een hiërarchische opbouw uit deelstructuren met een eigen karakter en met onderling complementair belang. Een differentiatie van de deelstructuren

ondersteunt één van de kernconcepten van het wederopbouwproject, met name het teruggrijpen op de vooroorlogse stads- en dorpsstructuur. Deze is echter verder gehiërarchiseerd, gearticuleerd en geënceneerd. Een basiskennis van deze 'principes' die daarbij gevolgd werden, is van belang voor een bouwvergunningenbeleid, stedenbouwkundige verordeningen en RUP's: met kennis ervan kan er positie tegenover deze 'principes' ingenomen worden.

In de wederopbouwstructuren valt een expliciete **wisselwerking tussen de bebouwde en onbebouwde ruimte** te herkennen. De mate van openbaarheid speelt een sleutelrol in de differentiatie van het wederopbouwlandschap in deelstructuren met welbepaalde eigenschappen. Vorm, ligging en statuut van de openbare ruimte kan niet losgekoppeld worden van de architectuurkwaliteit. Een gevelontwerp in een hoofdas van Ieper bespeelt een ander register dan een gevelontwerp in een dorp in Heuvelland. De articulatie van een gebouw op een kruispunt in een dorp van Heuvelland heeft een andere betekenis dan de articulatie van een pleinwandgevel. Dit is een aandachtspunt bij de beoordeling van verbouwings- en nieuwbouwontwerpen.

Met een toename van openbaarheid van een plek krijgt de **individuele expressie** voorrang op de continuïteit van het weefsel. In de hiërarchie gaat het stapsgewijs van een meer of minder continu en uniform weefsel naar een specifieke en losgekoppelde landmark. Een aantal tussenhiërarchieën kunnen hier vastgesteld worden. Vandaag zoeken nieuwbouwontwerpen binnen of aan de rand van de wederopbouwcontext dus best een hedendaagse manier om een (gelijkaardig) verband te leggen met de omliggende gebouwen en de publieke ruimte.

Een troef vandaag van de wederopbouwarchitectuur komt voort uit de **geconcentreerde kwaliteitsbewaking** bij de wederopbouw op slechts een beperkt aantal elementen: soms op details en materiaalkeuzes, soms op het articuleren van een bijzondere positie van een gebouw ten opzichte van de publieke ruimte, soms op stedenbouwkundige deelstructuren. Net zo, maar dan omgekeerd, werd bij een aantal ontwerp-vraagstukken voorrang gegeven aan pragmatische oplossingen omdat de belangen anders lagen. Zo is vandaag een duidelijk verschil tussen voor- en achterkant van het wederopbouwerfgoed te herkennen, een verschil in de architectuur en de stijlkenmerken van de primaire, de secundaire en de tertiaire structuren. Dit geeft specifieke extra vrijheidsgraden vandaag.

Tenslotte is op te merken, dat bij een afweging tussen de waardebegrippen, de **locuswaarde** een sleutelrol speelt om de stedenbouwkundige betekenis van een gebouw ten opzichte van zijn context op verschillende schaalniveau's te herkennen en te lezen. Voor gevallen in de zogenaamde 'grijze zone' (beperkte culturele waarde in het object, maar belangrijke locuswaarde) kan het beleid houvast voor randvoorwaarden vinden in de stedenbouwkundige wederopbouwstructuur.

Het verhaal van de wederopbouw en de atlas van de ruimtelijke wederopbouwstructuren tonen een aantal eigenschappen die de dorpen differentiëren in deelstructuren en de hoofdkenmerken van het wederopbouwlandschap omschrijven.

SPECIFIEKE CONCLUSIES

Uniformiteit – grenzen en mogelijkheden

Eén van de hoofdkenmerken van de wederopbouw - met name de uniformiteit van de gehelen - werd in de gevalstudie van de Tegelstraat gethematiséerd. Herhaling, spiegeling of variaties van gevelontwerpen zijn specifieke compositietechnieken van de wederopbouw en werden vooral toegepast in de secundaire structuren.

De klassieke probleemstelling in deze panden is de graad aan individuele expressie, die in de gevel toegelaten wordt bij een verbouwing of een nieuwbouwproject. Uit stedenbouwkundig oogpunt moet een (ruimtelijke) grens getrokken worden, waarbinnen de uniformiteit voorkeur krijgt op individuele expressie. Los van de kunsthistorische kwaliteiten moeten de schaal van de gehelen, de kwaliteit van de articulatie en de ligging van de panden meegenomen worden in de afweging van het belang van de uniformiteit. Niet alle gehelen in Ieper en Heuvelland hebben dus hetzelfde belang als het geval van de Tegelstraat.

Typologiegebonden oplossingen zijn te bedenken: elke ontwikkeling op schaal van een volledig geheel is interessanter en moet vanuit de stad en de gemeente ondersteund worden. Een privé-initiatief voor herontwikkeling van een 'tweeling' als één ontwerp levert voordelen op zowel naar behoud van de samenhang als naar een verhoging van de programmatische mogelijkheden. Bij een nieuwbouwproject met betrekking tot een geheel moet downscaling en opsplitsing van de gevelwand en een verstoring van het extrusievolume vermeden worden.

Voor- en achterkanten

De wederopbouw maakte een duidelijk onderscheid tussen de publieke voorgevel en de andere privégevels (achter- en zijgevels). Binnen de huidige situatie levert dit verschillende denkplaatjes op:

De eerste denkplaatje situeert zich op de schaal van het stadsblok en verkent de structuur van het stedelijk weefsel. In het huidige gebruik van de stad Ieper worden verschillende achterkanten en binnenkanten van de stadsblokken een soort tweede voorkant. In het geval van de Gevangenisstraat kon aangetoond worden welke

mogelijkheden deze structuren bieden om het publiek en collectief domein verder te diversifiëren, te hiërarchiseren en te thematiseren. De visie over de stadsstructuur als één geheel is in deze denkplaatje van belang. Hedendaagse nieuwbouwarchitectuur heeft in de publieke binnengebieden de kans om zich op een andere manier in de rest van de stedelijke structuur te ontplooien.

Een tweede denkplaatje ligt op de schaal van het gebouw zelf. In het huidige discours over architectuur heeft het begrip 'facadisme' over het algemeen een uitgesproken negatieve connotatie. Eén van de kenmerken van de architectuur van de wederopbouw was echter het gebruik van de voorgevels als 'decor' voor een stadsscénografie. De notie van 'decor' vindt in de hedendaagse architectuurtheorie weinig aandacht en wordt met de nodige scepsis onthaald. Het is een uitdaging voor hedendaagse architectuur om binnen de optiek van de stadsscénografie nieuwe plaatjes te ontwikkelen en een simplistisch facadisme te overstijgen.

Aangetaste wederopbouwstructuren

Het geval van de Meensestraat toont aan dat op verschillende plekken van de wederopbouwstructuren fundamentele kwaliteiten van het erfgoed verloren gegaan zijn. De vraag van een economische uitbating op het gelijkvloers werd in de laatste decennia door een verbouwing met glazen etalages beantwoord. Zwarte structurele aanpassingen en gevelwijzigingen zijn de gevolgen daarvan. Bij toekomstige ontwikkelingen moet per geval nauwkeurig opgevolgd worden, hoe verdwenen kwaliteiten hersteld kunnen worden én de economische uitbatingen in evenwicht gebracht kunnen worden, hierbij rekening houdend dat de keuze van een gevelherstelling een moeilijk uitgangspunt is voor verbouwingen. Het is daarom belangrijk op te merken dat een 'gevelherstelling' helemaal geen terugkeer naar een voormalige toestand te betekenen. Een herstel van de samenhang in de gevel kan op erg uiteenlopende manieren.

Nieuwbouw als versterking van de wederopbouwstructuren

De gevalstudies van de Janseniusstraat, de Meensestraat, Dranouter en Kimmel tonen stuk voor stuk aan hoe nieuwbouwarchitectuur de wederopbouwstructuren zou kunnen versterken. De stedenbouwkundige armaturen zijn sleutelementen, om verbanden met het bestaande erfgoed te leggen. Een zwakke kunsthistorische waarde van een pand kan pleiten voor een vervanging ervan. In dat geval zijn er mogelijks kwaliteiten met betrekking tot de locuswaarde die aandachtspunten moeten zijn voor het nieuwe ontwerp. De ruimtelijke kwaliteiten van een ligging moeten in deze optiek in de articulatie van de architectuur tot hun recht komen, los van de vraag of het om een nieuwbouw of om een verbouwing gaat.

5.2 BOUWSTENEN VOOR VERDER ONDERZOEK

5.2.1 Historisch onderzoek

Het **historisch onderzoek** deed een screening van een aantal archiefdocumenten en publicaties van de wederopbouwperiode. Op verschillende vragen zou dieper ingegaan kunnen worden:

Het bouwreglement van de stad voor de wederopbouw werd opgesteld op 11.10.1919, maar stelde dat, in uitbreiding hiervan, voor deelgebieden specifieke bepalingen opgelegd konden worden door bijkomende beslissinging in de gemeenteraad. Wij namen de gemeenteraadsverslagen door tot en met 1921. Maar mogelijks gebeurden de toevoegingen nog in de volgende jaren.

Dit zou de opdeling in hoofdstructuur en secundaire structuur kunnen verfijnen.

Werden in Ieper typegevels gehanteerd door de stadsarchitect als aanbeveling voor de wederopbouw in de secundaire structuur (voor aannemers)?

Hoe groot was de inmenging van Coomans bij de beoordeling van bouwaanvragen: paste hij bijvoorbeeld zelf gevelontwerpen aan?

ROOILIJNPLAN VAN IEPER IN DE WEDEROPBOUWPERIODE

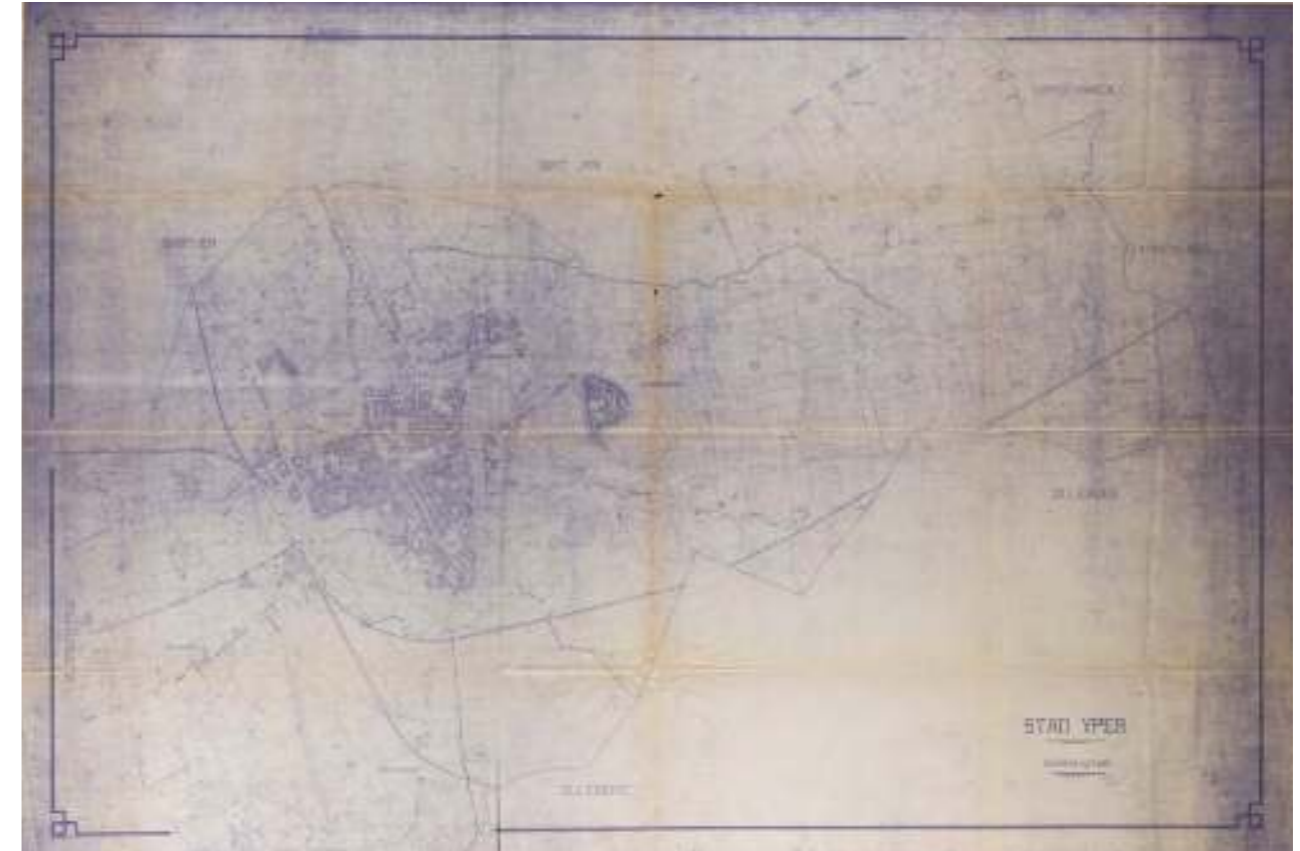
5.2.2 Uitbreiding van het studiegebied

Het studiegebied van dit verkennend onderzoek heeft zich beperkt tot de Ieperse binnenstad en de dorpskernen van Heuvelland. Er zijn een aantal deelstructuren van de wederopbouw, die niet of nauwelijks aangepakt geweest zijn zoals de **wederopbouwhoeves in het open landschap** of de **tuinwijken**.

Er bestaat nog geen duidelijkheid over de mate waarin de wederopbouw van hoeves zich effectief liet sturen door de talrijke publicaties over het onderwerp en over de mate dat ze effectief verschillen van streek tot streek, in typologie, detaillering enz. Ook is nog onduidelijk in hoeverre er historische hoeves 'getrouw gereconstrueerd' werden, zoals met een selectie stedelijke panden gebeurde.

De vraag van de hoeves lijkt vooral dringend te zijn omdat een moderne agrarische bedrijfsvoering moeilijk is binnen de oude bouwvolumes, wat een massale sloop van de wederopbouwhoeves ten gevolg heeft, terwijl zich anderzijds een plattelandseconomie uitbouwt die sterk van ruimtelijke kwaliteit en erfgoed afhangt. Een onderzoek van de economische en demografische dynamiek enerzijds en het erfgoed anderzijds zou een inzicht in deze problematiek opleveren.

Deze studie werkte vooral binnen homogene en gave wederopbouwstructuren. Hybride ruimtelijke situaties zoals hoeves in een nieuwe verkaveling of de tuinwijken in de gefragmenteerde randzones van Ieper zijn niet onderzocht. Het ontwikkelde afwegingskader blijft ook hier valabel. De moeilijkheid en tegelijk het interessante ligt in het ontwikkelen van een visie hoe met de botsende stedenbouwkundige structuren omgegaan kan worden: als contrastrijke collage of als een toewerken naar nieuwe samenhang.

WEDEROPBOUWPLAN VAN IEPER WAAROP OOK HET BELANG VAN DE TUINWIJKEN TE ZIEN IS

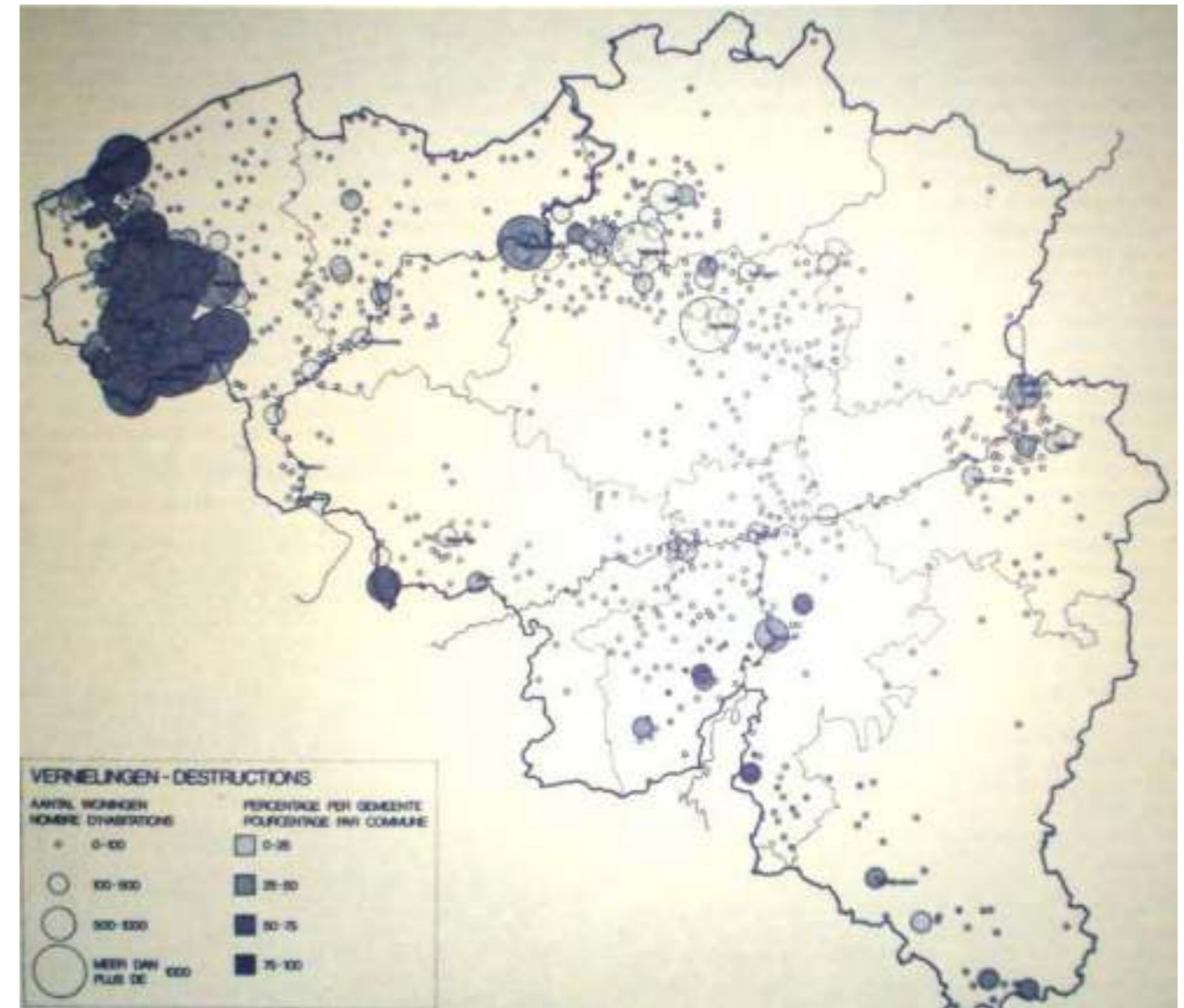

STRUCTUUR VAN DE WEDEROPBOUWHOEVES (1930) IN DE DOUVEVALLEI

TRANSFORMATIES VAN DE WEDEROPBOUWHOEVES (2008)

De studie en de methodiek in de gevalsstudies zijn op maat van **Ieper en Heuvelland** gemaakt. De uitbreidbaarheid ervan naar de omgang met het wederopbouwgoed in de hele **Westhoek** is denkbaar. De Frontstreek als een nieuwe schaal voor het studiegebied met betrekking tot het wederopbouwgoed kan nieuwe elementen aanrijken.

KAART MET DE VERNIELINGEN NA DE EERSTE WERELDOORLOG

5.3 OPERATIONALISERING IN BELEIDSINSTRUMENTEN

Om tot een beleid te komen voor de diverse erfgoedvraagstukken vermeldde de methodiek van de gevalsstudies drie stappen. De eerste twee werden telkens al in de cases behandeld. Ze leidden tot een visievorming op wat gewenste ontwikkelingen konden zijn voor de gegeven situaties.

Voor toepassing in een ruimtelijk beleid zal ook de derde stap cruciaal zijn: de keuze voor gepaste beleidsinstrumenten. Soms is een precieze visie-ontwikkeling nodig voor een concrete locatie of een thematische kwestie die gecommuniceerd kan worden en bedebatteerd. Soms een instrument dat ontwikkelingen in de richting van de gewenste ontwikkeling kan sturen of ontwikkelingen kan initiëren etc: RUP's, verordening, beschermingen, restauratiepremies, sturing via commissie voor vergunningenbeleid etc.

Een mogelijke aanpak voor Ieper zou kunnen zijn een thematisch RUP voor de hoofdstructuur op te maken en enkele andere voor deelgebieden van de secundaire structuur. Telkens kunnen op basis van de eigenschappen van de betreffende wederopbouwstructuur algemene richtlijnen voor verbouwing en vervanging van panden opgesteld worden. Ook kan bij die gelegenheid een selectie van de cultuurhistorisch meest belangrijke panden gemaakt worden die ook in het RUP voor hun relevante aspecten beschermd kunnen worden.

In Heuvelland lijkt het zinvol RUPs per dorp op te maken, die richtlijnen voor nieuwbouw diversifiëren volgens de dorpsstructuur en het behoud van de cultuurhistorisch meest waardevolle panden verzekert. (De uitdaging hierin vormen waarschijnlijk de articulerende gebouwen: hoe in een RUP vermijden dat ze vervangen worden door niet-articulerende gebouwen.) Een prospectief beleid voor het zoeken naar herbestemming van landmarks kan dit complementeren.

BIBLIOGRAFIE

DE WEDEROPBOUW

archieven:

Legerarchief
Rijksarchief - Fonds Verwoeste Gewesten
Stadsarchief Ieper
Gemeentearchief Heuvelland (plannenregister dienst Ruimtelijke Ordening)

primaire:

Commission nationale pour l'embellissement de la vie rurale. *Fédération des sociétés d'architectes de Belgique. Catalogue : études de reconstructions rurales*, Bruxelles, Lennartz, 1916.

Belgischen boerenbond en Nationaal hulp- en voedingscomiteit. Landbouwfedeeling: studiecomiteit voor het heropbouwen van hoeven landelijke woningen en dorpen, *Bouwen en heropbouwen van huis en stal*, Leuven, Smeesters, 1915.

Bonduelle en Van Montfort, *La reconstruction des régions dévastées: Projet de programme pour l'organisation de la reconstruction du pays*, in: *L'Emulation* nr. juillet 1921, pp. 97-101.

Bulletin des métiers d'art, *Kenmerkende onderdeelen van landelijke gebouwen in België : een bundel nota's en platen*, Bruxelles, Vromant, 1918.

Paul Clemen en Julius Baum, *Belgische Kunstdenkmäler*, München, Bruckmann, 1923.

T. Clément, J. Ghobert, et al., *Les anciennes constructions rurales et les petites constructions des béguinages en Belgique*, Bruxelles, Goossens, 1914.

Derée, *La reconstruction des régions dévastées: Projet de programme pour l'organisation de la reconstruction du pays*, in: *L'Emulation* nr. aout, 1921, pp. 113-123.

Devos, *La reconstruction des régions dévastées: des tribunaux et offices des dommages de guerre*, in: *L'Emulation* nr. avril 1921, pp. 50-55.

Dhuicque, *La reconstruction des régions dévastées: la question des monuments historiques et des vestiges de guerre*, in: *L'Emulation* nr. juin 1921, pp. 81-84.

Armand Heins en Albert Dutry, *Landelijke woningen naar traditioneele Vlaamsche type*, Gent, Heins, 1916.

Edward Léonard, *Land en dorp : aanteekeningen en wenken ter overweging bij het bouwen en heropbouwen op het land*, Antwerpen, Land- en Tuinbouwcomiteit der provincie Antwerpen, 1916.

Edward Léonard, *Bouwen in het dorp en op het land*, Antwerpen, De Sikkel, 1928.
Moenart, *La reconstruction des régions dévastées: des méthodes de reconstruction*, in: *L'Emulation* nr. mai, 1921, pp. 65-70.

Paul De Vuyst (red). *Le Village Moderne à l'Exposition Universelle et Internationale de Gand*, Gent, Goemaere, 1913.

secundaire:

Anne Bulcke, *Jules Coomans leven en werk*. Gent, RUG. (1977).

Jeroen Cornilly, *Een streekeigen hoeve*, in: *In de steigers (Erfgoednieuws uit West-Vlaanderen)* 14, nr. 3, 2007, pp. 78-86.

Herman De Laet, *De doorwerking van een verfraaiingsgedachte tijdens de wederopbouw: het plan Viérin voor Nieuwpoort (1906-1920)*, in: *Monumenten en Landschappen* 2, nr. 5, 1993, pp. 20-30.

Anne-Marie Delepiere en Martine Huys, *De wederopbouwscholen in de westhoek*, in: *Monumenten en Landschappen* 11, nr. 4, 1992, pp. 55-57.

Anne-Marie Delepiere, Martine Huys, et al., *Bouwen door de eeuwen heen : inventaris van het cultuurbezit in België architectuur. 11n2 Provincie West-Vlaanderen, arrondissement Ieper, kanton Poperinge*, Turnhout, Brepols, 1989.

Anne-Marie Delepiere, Martine Huys, et al., *Bouwen door de eeuwen heen : inventaris van het cultuurbezit in België architectuur. 11n3 Provincie West-Vlaanderen, arrondissement Ieper, kantons Mesen, Wervik, Zonnebeke*, Turnhout, Brepols, 1991.

Dominiek Dendooven en Jan Dewilde, *De Wederopbouw in leper : een wandeling*, Sint-Niklaas, Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen, 1999.

Jean-Marie Duvosquel, Jacques Deraeve, et al., *Resurgam : de Belgische wederopbouw na 1914*, Brussel, Gemeentekrediet van België, 1985.

Marcel Smets, *De ontwikkeling van de tuinwijkgedachte in België : een overzicht van de Belgische volkswoningbouw in de periode van 1830 tot 1930*, Brussel, Mardaga, 1977.

Herman Stynen, *Architect Richard Acke (1873-1934) en de woningbouw in de frontstreek*, in: *Monumenten en Landschappen* 2, nr. 5 (themanummer), 1983, pp. 42-53.

Herman Stynen, *De onvoltooid verleden tijd : een geschiedenis van de monumenten- en landschapszorg in België 1835-1940*, Brussel, Stichting Vlaams erfgoed, 1998.

Herman Stynen, Georges Charlier, et al., *Het verwoeste gewest 15/18 : Mission Dhuicque*, Brugge, Van de Wiele, 1985.

Pieter Uyttenhove, *Van stadsbouwkunst tot stedebouwkunde: een modernistische oefening van Raphaël Verwilghen*, in: *Monumenten en Landschappen* 2, nr. 5 (themanummer), 1983, pp. 54-68.

Pieter Uyttenhove en Jo Celis, *De wederopbouw van Leuven na 1914*, Leuven, Universitaire pers, 1991.

Suzanne Van Aerschot-Van Haeverbeeck en Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap. Bestuur voor monumenten en landschappen, *Bouwen door de eeuwen heen : inventaris van het cultuurbezit in België architectuur. 11n1 Provincie West-Vlaanderen, arrondissement leper, kanton leper*, Turnhout, Brepols, 1987.

ERFGOEDBELEID

Françoise Choay, *L'allégorie du patrimoine*, Paris, Seuil, 1996.

André De Naeyer and Louis-Paul Suetens, *Monumentenzorg*, Antwerpen, Nederlandsche Boekhandel, 1975.

Anne-Marie Delepiere, Martine Huys, et al., *Bouwen door de eeuwen heen : inventaris van het cultuurbezit in België architectuur. 11n2 Provincie West-Vlaanderen, arrondissement leper, kanton Poperinge*, Turnhout, Brepols, 1989.

Anne-Marie Delepiere, Martine Huys, et al., *Bouwen door de eeuwen heen : inventaris van het cultuurbezit in België architectuur. 11n3 Provincie West-Vlaanderen, arrondissement leper, kantons Mesen, Wervik, Zonnebeke*, Turnhout, Brepols, 1991.

Nathalie Demeyere, Ivo Adriaenssens, et al., *Erfgoedzorg in de 21ste eeuw : kritische beschouwingen*, Brussel, Koning Boudewijnstichting, 2000.

François Loyer and Christiane Schmuckle-Mollard, *Façadisme et identité urbaine*, Paris, Centre des monuments nationaux, 2001.

Alois Riegl, *Der Moderne Denkmalkultus* in: Alois Riegl, *Gesammelte Aufsätze*, Augsburg, Filser, 1929.

Alois Riegl and Jacques Boulet, *Le culte moderne des monuments : sa nature, son origine*, Paris, L'Harmattan, 2003.

Herman Stynen, *De onvoltooid verleden tijd : een geschiedenis van de monumenten- en landschapszorg in België 1835-1940*, Brussel, Stichting Vlaams erfgoed, 1998.

Suzanne Van Aerschot-Van Haeverbeeck and Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap. Bestuur voor monumenten en landschappen, *Bouwen door de eeuwen heen : inventaris van het cultuurbezit in België architectuur. 11n1 Provincie West-Vlaanderen, arrondissement leper, kanton leper*, Turnhout, Brepols, 1987.

Pieter Van den Broeck, Jan Van Alsenoy, et al., *Erfgoed op de kaart : erfgoed en gemeentelijke ruimtelijk beleid*, Brussel, Vlaams instituut voor het onroerend erfgoed, 2006.

COLOFON

Onderzoek:

Architect David Schmitz
Ir-architect Maarten Liefoghe
i.s.m.
studenten ir-architect:
Stefanie Donné,
Ana Cetina,
Kenan Vatrenjak

Coördinatie:

Prof. Dr. Pieter Uyttenhove
Ir-architect Tine Bulckaen

Advies:

Ir-architect David Peleman
Arch-stedenbouwkundige Kristof Boonen
Ir-architect-stedenbouwkundige Bruno Notteboom

Contact:

Labo Stedenbouw
Vakgroep Architectuur en Stedenbouw
Universiteit Gent
Jozef Plateastraat 22
9000 Gent

tel: 09 264 39 14

